

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000265797

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΕΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

210

ΜΠΛΕ

ΕΙΡΗΝΗ Α. Ε. ΚΩΣΤΗ

Ο ΝΥΚΤΕΡΙΝΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2002

**Ο ΝΥΚΤΕΡΙΝΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ**

ΕΙΡΗΝΗ Α.Ε. ΚΩΣΤΗ

Ο ΝΥΚΤΕΡΙΝΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΙΑ ΤΗΣ ΙΚΑΙΩΤΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΔΑΚΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2002

(c) Ειρήνη Κωστή, Ιωάννινα 2002.

ΕΙΡΗΝΗ Α.Ε. ΚΩΣΤΗ

**Ο ΝΥΚΤΕΡΙΝΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2002

Συμβουλευτική Επιτροπή:

1. κ. Χρ. Τέζας, αναπληρωτής καθηγητής φιλοσοφίας, επιβλέπων
2. κ. Π. Νούτσος, καθηγητής φιλοσοφίας
3. κ. Ν. Ψημμένος, καθηγητής φιλοσοφίας

"Η έγκρισις διδακτορικής εργασίας υπό του τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλοί αποδοχή των γνώμων του συγγραφέως".

(Ν. 5343/32, άρθρο 202/2)

*...ἐὰν γε μὴν οὗτος ἡμῖν ὁ θεῖος γένηται σύλλογος, ὧ φίλοι ἑταῖροι
παραδοτέον τοῦτω τὴν πόλιν, ἀμφισβήτησις τε οὐκ ἔστ' οὐδεμία οὐδενὶ
τῶν νῦν παρὰ ταῦθ' ὡς ἔπος εἰπεῖν νομοθετῶν...*

Πλ. Νόμ. 969 b 2-4.

...ἐὰν ἄρα ἡμῖν οἳ τε ἄνδρες ἀκριβῶς ἐκλεχθῶσι, παιδευθῶσί τε προσκόντως, παιδευθέντες τε ἐν ἀκροπόλει τῆς χώρας κατοικήσαντες, φύλακες ἀποτελεσθῶσιν οἷους ἡμεῖς οὐκ εἶδομεν ἐν τῷ πρόσθεν βίῳ πρὸς ἀρετὴν σωτηρίας γενομένους.

Πλ. Νόμ. 969 b 8 - c 3.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΙ	11-12
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13-17

Αφιερώνεται στους γονείς μου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Φιλοσοφία και πολιτική στη θεωρία του Πλάτωνα	18-31
2. Πολιτική Πολιτείας Σπυριδάκη Δ. Γ. Κόκη	32-39

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΝΙΚΗΤΕΡΟΪ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

1. Η θέση του Νικητερού Συλλόγου στην ποίηση	40-51
2. Το μέλη του Νικητερού Συλλόγου και η προσέλευσή τους	52-79
3. Ο χαρακτήρας του Νικητερού Συλλόγου	80-91
4. Η ποίηση των μελών του Νικητερού Συλλόγου	92-107
5. Ο βίος των μελών του Νικητερού Συλλόγου	108-115
6. Ο χρόνος ανειδίκευτος του Νικητερού Συλλόγου	116-120

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11-12
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13-17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Φιλοσοφία και πολιτική στη θεώρηση του Πλάτωνα	18-31
2. Πολιτεία, Πολιτικός, Έπιστολή Ζ', Νόμοι	32-39

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΝΥΚΤΕΡΙΝΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

1. Η θέση του Νυκτερινού Συλλόγου στους <i>Νόμους</i>	40-51
2. Τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου και η προέλευσή τους	52-79
3. Ο σκοπός του Νυκτερινού Συλλόγου	80-91
4. Η παιδεία των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου	92-107
5. Οι βοηθοί των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου	108-115
6. Ο χρόνος συνεδρίας του Νυκτερινού Συλλόγου	116-120

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ**ΝΥΚΤΕΡΙΝΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ**

1. Σχέση του Νυκτερινού Συλλόγου με συμβούλια άλλων πόλεων	121-128
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	129-135
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΠΗΓΕΣ	137-138
ΆΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ	139-140
ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	141-151
SUMMARY: THE NOCTURNAL COUNCIL IN THE CONTEXT OF PLATO'S POLITICAL THEORY	152-157
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	158

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ενδιαφέρον μου για τον Πλάτωνα άρχισε ν' αναπτύσσεται ουσιαστικά το 1997, όταν παρακολούθησα το μάθημα Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία με θέμα "Εισαγωγή στη φιλοσοφία του Πλάτωνα", που δίδασκαν τότε ο κ. Χρ. Τέζας και η κ. Β. Σολωμού - Παπανικολάου. Το ενδιαφέρον μου αυτό παρέμεινε, έγινε μάλλον εντονότερο, και μετά την εισαγωγή μου το 1998 στο Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ελληνική Φιλοσοφία - Φιλοσοφία των Επιστημών», του Τομέα Φιλοσοφίας του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, και οδήγησε, κατόπιν προτάσεως του κ. Τέζα και έγκρισης από τη Διατμηματική Επιτροπή, στην εκπόνηση της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η διερεύνηση της σημασίας του Νυκτερινού Συλλόγου και του ρόλου που ο Νυκτερινός Σύλλογος καλείται να παίζει στα πλαίσια της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνα, αφού μάλιστα, όσο γνωρίζω, στη διεθνή βιβλιογραφία δεν έχει το θέμα αυτό διερευνηθεί στην έκταση και στο βάθος που εδώ διερευνάται.

Οφείλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον επιβλέποντα αναπληρωτή καθηγητή μου, κ. Χρ. Τέζα (με υπόδειξη του οποίου επέλεξα το θέμα) για το αμέριστο ενδιαφέρον που επέδειξε καθ' όλη τη διάρκεια της συνεργασίας μας καθώς και για τις πολύτιμες παρατηρήσεις που έκανε τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μορφή της εργασίας. Ευχαριστώ επίσης για την πολύ σημαντική βοήθεια και τα δύο άλλα μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής, τον καθηγητή κ. Παναγιώτη Νούτσο, Διευθυντή του Μεταπτυχιακού προγράμματος, και τον καθηγητή κ. Νίκο Ψημμένο, Διευθυντή του Τομέα Φιλοσοφίας.⁵⁾

Θα ήταν παράλειψη να μην ευχαριστήσω ακόμη όλα τα μέλη του Τομέα Φιλοσοφίας και της Ειδικής Διατμηματικής Επιτροπής τα οποία, με πρόταση του Διευθυντή του μεταπτυχιακού προγράμματος κ. Παναγιώτη Νούτσου, ενέκριναν την χορήγηση σ' εμένα ετήσιας υποτροφίας κατά το ακαδημαϊκό έτος 1999-2000 στο πλαίσιο του εγκεκριμένου Ευρωπαϊκού «Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης», υποτροφίας που βοήθησε στη συνέχιση των σπουδών μου και στην ολοκλήρωση της εργασίας.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τους γονείς μου για την πολύπλευρη στήριξή τους από την αρχή των σπουδών μου μέχρι σήμερα και για την παρότρυνσή τους να συνεχίσω τις σπουδές μου.

Ιωάννινα 2002

Ειρήνη Α. Ε. Κωστή

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός αυτής της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας είναι η διερεύνηση της σημασίας του Νυκτερινού Συλλόγου στα πλαίσια της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνα. Στους *Νόμους* ο Πλάτων τελικά εναποθέτει τις ελπίδες του για επιτυχία του εγχειρήματός του, της ίδρυσης μιας νέας πόλης με καινούρια νομοθεσία και οργάνωση, στη σύσταση ενός ανώτατου πολιτειακού οργάνου, του Νυκτερινού Συλλόγου, τα μέλη του οποίου θα εμφορούνται από τις αληθινές αρχές της φιλοσοφίας και ως εκ τούτου θα δύνανται να εξασφαλίσουν το μεγαλύτερο αγαθό για τους πολίτες, την αρετή και την ευδαιμονία¹.

Η μελέτη λοιπόν αυτή φιλοδοξεί να διερευνήσει τους λόγους που ώθησαν τον Πλάτωνα να προτείνει στο τέλος των *Νόμων*², μέσω του ξένου Αθηναίου³, την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου, ενός συλλογικού οργάνου αναγκαίου για την εύρυθμη λειτουργία της Κρητικής πόλης των Μαγνήτων. Για τη διερεύνηση του ζητήματος που προαναφέρθηκε κρίθηκε αναγκαία η εξέταση μιας σειράς επιμέρους θεμάτων που σχετίζονται με το Νυκτερινό Σύλλογο με

¹ Βλ. σχετικά V. B. Lewis, "The Nocturnal Council and Platonic Political Philosophy", *History of Political Thought*, 21 (1998), 3.

² Κ. Δ. Γεωργούλης, *Πλάτωνος Νόμοι*, Άθηναι, έκδ. Πάπυρος, 1963, "Αρχαία σχόλια εις *Νόμους*" Α', 5: «Ο Αθηναῖος οὔτος ξένος πεποιῖται ἐνταῦθα εἰς τὴν Κρήτην ἀπιών, ἔστι δὲ Πλάτων, ὡς ἐκ τοῦδε φανερόν ».

³ Πλ. *Νόμ.* 960 b - 969 d.

σκοπό να καταστεί δυνατή η συναγωγή ορισμένων ασφαλών συμπερασμάτων. Προτού όμως προχωρήσουμε στη διερεύνηση αυτών των θεμάτων, κρίθηκε απαραίτητο να δοθεί σε γενικές γραμμές η συνάφεια της φιλοσοφίας με την πολιτική στη θεώρηση του Πλάτωνα καθώς και μία επισκόπηση των κυριότερων πολιτικών διαλόγων του Πλάτωνα⁴, ήτοι της *Πολιτείας*, του *Πολιτικού*, της *Επιστολής Ζ* και των *Νόμων*, διότι ο Πλάτων, όταν έγραφε το τελευταίο και ογκωδέστερο έργο της συγγραφικής του δραστηριότητας, τους *Νόμους*, ασφαλώς θα είχε στο νου του την πολιτική θεωρία των προγενέστερων έργων του, την οποία θα μπορούσε ν' ακολουθήσει λιγότερο ή περισσότερο πιστά, να μεταβάλει ή - ακόμη - και ν' αναθεωρήσει· η θεωρία αυτή ενδιαφέρει άμεσα για τις συσχετίσεις που γίνονται με τον Νυκτερινό Σύλλογο.

Στο δεύτερο *Κεφάλαιο*, το οποίο αποτελεί και τον κεντρικό πυρήνα της εργασίας, επιχειρείται εκτενής διερεύνηση των ζητημάτων που αφορούν τον Νυκτερινό Σύλλογο. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζεται η συνάφεια του Νυκτερινού Συλλόγου με το προηγούμενο τμήμα των *Νόμων* και επιχειρείται μια λεπτομερής παρουσίαση της σύνθεσης του Νυκτερινού Συλλόγου και της κοινωνικής προέλευσης των μελών του, προκειμένου να εκτεθούν, σύμφωνα με το κείμενο των *Νόμων*, τα κριτήρια επιλογής των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου.

Ο σκοπός του Νυκτερινού Συλλόγου αποτελεί ένα θέμα το οποίο συνδέεται άρρηκτα με τη σύστασή του και καταβάλλεται ιδιαίτερη προσπάθεια να

⁴ Βλ. σχετικά E. Barker, *The Political Thought of Plato and Aristotle*, New York, Dover Publications, Inc., 1959 (1906¹)· Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, "Σχόλια στην Πολιτειολογία του Πλάτωνος", *Φιλοσοφία* 2 (1972), 222-234· L. Strauss, *Platonic Political Philosophy*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1975· Κ. Βουδούρης (εκδ.), *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, Αθήνα, Διεθνές Κέντρον Έλληνικής Φιλοσοφίας και Πολιτισμού, 1997.

προσδιοριστεί, όσο γίνεται ακριβέστερα, ο σκοπός αυτός, προκειμένου να καταστεί δυνατόν να κατανοηθούν σαφέστερα οι λόγοι που ώθησαν τον Πλάτωνα στην πρότασή του για την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου. Η διευκρίνιση αυτή παρουσιάζει, όπως θα δούμε, ιδιαίτερο ενδιαφέρον και μπορώ να πω ότι αποτελεί το σημαντικότερο μέρος αυτής της εργασίας.

Προκειμένου να καταστεί όμως σαφέστερος ο σκοπός του Νυκτερινού Συλλόγου απαιτείται να εξεταστούν και οι προϋποθέσεις για την πραγμάτωσή του. Πρώτη και κύρια προϋπόθεση για την επίτευξη του έργου που ο Πλάτων αναθέτει στον Νυκτερινό Σύλλογο αποτελεί η παιδεία, η οποία, όπως είναι γνωστό, κατέχει σημαντική θέση στη σκέψη του Πλάτωνα και στις προτεραιότητές του⁵. Δεύτερη προϋπόθεση για την επίτευξη του σκοπού αποτελεί η βοήθεια εκ μέρους των νέων, οι οποίοι ως βοηθοί και συνεργάτες των μεγαλύτερων μελών, θα συμμετέχουν και θα παρακολουθούν τις συνεδριάσεις του Νυκτερινού Συλλόγου, από τα βαθιά χαράματα έως την ανατολή του ηλίου, προκειμένου να επιλύσουν τα προβλήματα της νέας πόλης των Μαγνήτων. Μπορεί άλλωστε η πρόβλεψη αυτή να υπονοεί και την πίστη του Πλάτωνα στην ανάγκη να υπάρχει συνέχεια στην πολιτική ζωή.

Τέλος, κρίθηκε απαραίτητο ν' αναζητηθούν οι σχέσεις του Νυκτερινού Συλλόγου με συμβούλια άλλων πόλεων, προκειμένου να διαπιστωθεί αν πράγματι ο Πλάτων έλαβε υπόψη του την ιστορική πραγματικότητα, ώστε να προβάλει την ανάγκη της ίδρυσης του Νυκτερινού Συλλόγου.

Η διερεύνηση των επιμέρους προβλημάτων αποτελεί μία προσπάθεια να αποκτήσουμε όσο το δυνατόν πληρέστερη γνώση του ρόλου που καλείται να

⁵ Για το θέμα αυτό βλ. R. G. Bury, "The theory of education in Plato's Laws", *Revue des Études Grecques*, 50 (1937), 303-320. G. M. A. Grube, *Plato's Thought*, London, Methuen & Co LTD, 1970³, (1935¹), 216 - 258.

παίζει ο Νυκτερινός Σύλλογος στη νέα πόλη των Μαγνήτων, γνώση που ενδέχεται να βοηθήσει - ελάχιστα έστω - στην κατανόηση της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνα γενικότερα, καθώς μάλιστα το θέμα, όπως προαναφέρθηκε, διερευνάται εδώ σε μεγαλύτερη έκταση και σε μεγαλύτερο, ας μου επιτραπεί να πω, βάθος.

Όσον αφορά τα ιστορικοφιλοσοφικά δεδομένα ανέτρεξα σ' αυτά προκειμένου να αντλήσω τις απαραίτητες γνώσεις που θα μπορούσαν να διαφωτίσουν την έρευνά μου. Όπως ορθά επισημαίνει και ο W. Windelband⁶ η ιστορικοφιλοσοφική έρευνα έχει ως σκοπό «μὲ μιὰ συνολικὴ θεώρηση νὰ κρίνει τὴν ἀξία ποὺ ἔχουν οἱ διδασκαλίες τῶν διαφόρων φιλοσόφων σὲ σχέση μὲ τὸ συνολικὸ καρπὸ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας». Αν πέτυχα κάτι αυτό το αφήνω στην κρίση των άλλων.

Ὡς προς τὴν ερευνητικὴ μέθοδο που ἀκολούθησα θα εἶχα να σημειώσω τα εξής: Ἡ διερεῦνση του συγκεκριμένου θέματος στηρίχθηκε κυρίως σε μία λεπτομερὴ και ἀκριβὴ εξέταση τῶν ἀρχαίων πηγῶν⁷. Επιπλέον, ἀποδόθηκε ιδιαίτερη προσοχὴ στην πλούσια σύγχρονη ἀλλὰ και παλαιότερη βιβλιογραφία και συχνά στις ἀντιτιθέμενες ἀπόψεις που ἔχουν προβληθεῖ ἀπὸ διάφορους ερευνητὲς του Πλάτωνα. Με βάση τις πηγές, τὸ κείμενο δηλαδὴ βασικά του Πλάτωνα και τις ἐρμηνείες που ἕως τώρα ἔχουν διατυπωθεῖ, καταβλήθηκε προσπάθεια να διαμορφωθεῖ προσωπικὴ ἀπόψη για τὸ ὑπὸ διερεῦνση θέμα

⁶ W. Windelband - H. Heimsoeth, *Ἐγχειρίδιο Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας* Α'. Μτφρ.: Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Ἀθήνα, ΜΙ.Ε.Τ., 1991³ (1980¹), 29.

⁷ Π. Νούτσος, *Ὁδηγὸς Ἐρευνητικῆς Μεθοδολογίας*, Ἀθήνα, Ἑλληνικά Γράμματα, 1998, 155: «Ἡ ἐρευνα τῶν «πηγῶν» ἀποτελεῖ λεπτὸ ζήτημα χειρισμῶν. Ἐντάσσεται ἢ ὑπόκειται στὸ ἐρμηνευτικὸ γίγνεσθαι καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο».

και να υπάρξει έτσι κάποια μικρή συμβολή στην έρευνα της πλατωνικής φιλοσοφίας.

Η μέθοδος, ειδικότερα της εργασίας μου στηρίζεται στην κριτική ανάλυση⁸, στην κατανόηση και στην ερμηνεία του κειμένου, των *Νόμων* κυρίως αλλά και άλλων πλατωνικών διαλόγων, καθώς επίσης και σε μία συσχέτισή τους, προκειμένου να παρέχεται στον αναγνώστη μία σφαιρική αντίληψη του θέματος που ερευνάται. Επίσης, επιχείρησα να κάνω συγκρίσεις και συσχετίσεις - όσο ήταν δυνατό - μ' όλο το πλατωνικό corpus. Τα πλατωνικά χωρία παρατίθενται αυτούσια και αποτελούν συστατικό μέρος του κειμένου της εργασίας. Η χρησιμοποίηση των πλατωνικών χωρίων αποσκοπεί στην όσο το δυνατόν καλύτερη επαφή με τη σκέψη του συγγραφέα. Η αναφορά τέλος στην ιστορική πραγματικότητα κρίθηκε αναγκαία, αλλά οφείλω να ομολογήσω ότι δεν απέδωσε πολύ σημαντικά αποτελέσματα.

⁸ Θ. Βέικος, *Ίστορία καί Φιλοσοφία*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1984, 84. Π.Β. Κ.Ι. Δεσποτόπουλος, *Φιλοσοφία τῆς Ίστορίας κατά Πλάτωνα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1982, 19 - 26.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ἐὰν μή, ἦν δ' ἐγώ, ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἰκανῶς, καὶ τοῦτο εἰς ταῦτόν συμπέσῃ, δύναμις τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία..... οὐκ ἔστι κακῶν παῦλα... ταῖς πόλεσι...δοκῶ δ' οὐδὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει.

(Πλάτωνος Πολιτεία 473 d)

1. Φιλοσοφία και Πολιτική στη Θεώρηση του Πλάτωνα

Η σχέση φιλοσοφίας και πολιτικής στη σκέψη του Πλάτωνα αποτέλεσε αντικείμενο διεξοδικής και εμπειριστατωμένης έρευνας από παλαιότερους και σύγχρονους μελετητές¹. Η σχέση αυτή προσέλκυσε και

¹ Από την πλούσια βιβλιογραφία, όσον αφορά τη συνάφεια της φιλοσοφίας με την πολιτική στη θεώρηση του Πλάτωνα αναφέρω, ενδεικτικά: E. Barker, *Greek Political Theory*, London, Methuen & Co LTD, 1970⁴ (1918¹), 277 – 282· P. Friedländer, *Plato, An Introduction*, translated by Hans Meyerhoff, Princeton, Princeton Univ. Pr., 1973 (1958¹), 236 – 245· E. M. Wood and N. Wood, *Class Ideology and Ancient Political Theory*, Oxford, Basil Blackwell, 1978, 121 – 128· R. C. Cross and A. D. Woozley, *Plato's Republic, A Philosophical Commentary*, London, The Macmillan Press L, 1980, 134 – 165· G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, New York and London, Methuen, 1986, 12 – 14, 173- 180· R. S. Brumbaugh, *Platonic Studies of Greek Philosophy*, Albany, State Univ. New York Pr., 1989, 17-27· W.K.C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, IV, Cambridge, C.U.P., 1995⁸ (1975¹), 498 – 502· Λ. Κουλουμπαρίτσας, "Προϋποθέσεις για τη σύμπραξη Φιλοσοφίας και Πολιτικής", *Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση, Εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 49-57· Α. Κογρέ, *Φιλοσοφία και Πολιτεία*, Μπαρ.:Λένα Κασίμη, Αθήνα, Εκδ. Αλεξάνδρεια, 1990, 83 – 100· Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Φιλοσοφία του Πλάτωνα*, Αθήνα, Κέντρον Έρευνας της Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1997, 79- 129.

προσελκύει το ενδιαφέρον, διότι συνιστά και σήμερα ένα γόνιμο προβληματισμό καθώς, εκτός των άλλων, ο Πλάτων επεξεργάζεται τα θέματα της πολιτικής και της συνύφανσής της με τη φιλοσοφία «διὰ τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῆς ἐννοιολογικῆς ἀναλύσεως καὶ τίθεται ὑπὲρ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας τῆς πολιτείας»².

Ὅπως εἶναι γνωστό, «ο Πλάτων ὅλη τὴ σκέψη καὶ τὴ δραστηριότητά του τὴν ἀφιέρωσε στὸν καθορισμὸ τῆς οὐσίας τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ στὴν ἀνέρευσή ἐνός σταθεροῦ πολιτικοῦ σχεδίου»³, πάνω στο οποίο θα θεμελιωνόταν ἡ ιδεώδης πολιτεία του. Ἡ διανοητικὴ πορεία πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση φανερώνεται μέσα ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν πλατωνικῶν πολιτικῶν διαλόγων. Ἐτσι, προκειμένου νὰ διαμορφωθεῖ συνολικὴ καὶ ὀρθὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα ἀπαιτεῖται νὰ τεθοῦν ὑπὸ ἐξέτασή οἱ σημαντικότεροι πολιτικοὶ τοῦ διάλογοι: *Πρωταγόρας, Γοργίας, Πολιτεία, Πολιτικός, Ἐπιστολή Ζ καὶ Νόμοι*.

Οφείλουμε ὥστόσο νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι στὴν *Πολιτεία* γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡ προσπάθεια νὰ θεμελιωθεῖ με φιλοσοφικὸ τρόπο ἡ συνάφεια τῆς φιλοσοφίας με τὴν πολιτικὴ, ὅταν ὁ Πλάτων συζητᾷ στὸ πέμπτο βιβλίο τῆς *Πολιτείας* τὴ δυνατότητα πραγματοποίησης τῆς ὀρθῆς πολιτείας. Εκκεῖ λοιπὸν τονίζει ὅτι ἀρκεῖ μὴ οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ που ὁ ἴδιος θεωρεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση, ὥστε νὰ εξασφαλιστεῖ ἡ ευημερία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὁ Πλάτων καλεῖ τοὺς φιλοσόφους νὰ γίνουν βασιλεῖς ἢ τοὺς βασιλεῖς ν' ἀποκτήσουν ἰκανὴ φιλοσοφικὴ παιδεία, ὥστε νὰ υπάρξει σύμπτωση πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ πνευματικῆς συγκρότησης καὶ νὰ ἐπέλθει τὸ τέλος τῶν δεινῶν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους: Ἐὰν μὴ, ἦν δ' ἐγώ, ἦ οἱ

² Κ. Δ. Βουδούρης, *Ψυχὴ καὶ Πολιτεία, Ἐρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, Ἐν Ἀθήναις, Διατριβὴ Ἐπὶ Διδακτορία, 1970, ὁ.

³ Κ. Γ. Πούλιος, *Ἡ Ἑβδομὴ Ἐπιστολή τοῦ Πλάτωνα*, Ἀθήνα, 1993, 150.

φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλῆς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἰκανῶς, καὶ τοῦτο εἰς ταῦτόν συμπέσῃ, δύναμις τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία, τῶν δὲ νῦν πορευομένων χωρὶς ἐφ' ἑκάτερον αἱ πολλὰ φύσεις ἐξ ἀνάγκης ἀποκλεισθῶσιν, οὐκ ἔστι κακῶν παῦλα...ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει⁴. Απαραίτητος λοιπόν ὁρος γιὰ τὴν εὐδοκίμηση τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους ἢ ἡ διάθεση τῶν κυβερνῶντων νὰ φιλοσοφήσουν. Ἡ πραγματοποίηση μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς προϋπόθεσης ἀποτελεῖ τὸ κυρίαρχο θέμα τῆς πλατωνικῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας.

Προκειμένου, λοιπόν, νὰ γίνῃ πραγματικότητα ἡ ἰδεώδης πολιτεία, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ πολιτικὴ πρέπει νὰ ἐνωθῶν⁵. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Δεσποτόπουλος, «σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ συνάφεια φιλοσοφίας καὶ πολιτικῆς στηρίζῃ ὁ Πλάτων ὁλόκληρο τὸ πολιτικὸ σύστημά του, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸ πρόβλημα ἰδιαίτερα τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας»⁶, ποὺ θα εἶναι

⁴ Πλ. Πολ. 473 c 11, d 1- 6. Βλ. σχεπικᾶ J. Howland, "The Republic 's Third Wave and the Paradox of Political Philosophy", *The Review of Metaphysics, a philosophical quarterly*, 203 (1998), 633 - 657.

⁵ G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, New York and London, Methuen, 1986, 174.

⁶ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζῆση, 1980², 23.

οι βασιλείς⁷ που θα φιλοσοφήσουν ή οι πολιτικοί που θα φιλοσοφήσουν, υποτάσσοντας έτσι τη σπουδή της φιλοσοφίας στην πολιτική αποστολή του φιλοσόφου.

Ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης διατυπώνει το πολύ ενδιαφέρον ερώτημα: «Πώς θα ανευρευθούν οι φιλόσοφοι για να κυβερνήσουν;», και συμπεραίνει ότι «η απάντηση βρίσκεται στην αντιμετώπιση της δόξας. Μόνο ο φιλόσοφος είναι σε θέση να θεωρεί το όν στην αλήθεια του, γνωρίζει το καλόν και το δίκαιον. Ενώ, αντίθετα χαρακτηριστικό του μη φιλοσόφου είναι ότι "δοξάζει"»⁸.

Ο Πλάτων κρίνει τους φιλοσόφους ως τους μόνους άξιους για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας: *ἵνα διαδήλων γενομένων δύνηται τις ἀμύνεσθαι, ἐνδεικνυμένος ὅτι τοῖς μὲν προσήκει φύσει ἄπτεσθαι τε φιλοσοφίας ἡγεμονεύειν τ' ἐν πόλει, τοῖς δ' ἄλλοις μήτε ἄπτεσθαι ἀκολουθεῖν τε τῷ ἡγουμένῳ*⁹. Πράγματι, έχει υποστηριχθεί ότι «οι φιλόσοφοι του Πλάτωνος ενσαρκώνουν τη λειτουργική ενότητα φιλοσοφίας και πολιτικής»¹⁰, διότι είναι άνθρωποι εξαιρετοί από τη φύση τους και χάρη

⁷ Πρέπει να επισημανθεί ότι ο Πλάτων ξεχωρίζει τελείως τη βασιλεία και τους βασιλείς της ιστορικής πραγματικότητας από τους δικούς του βασιλείς, τους φιλοσόφους - βασιλείς, αυτούς που κατέχουν την αληθινή γνώση της φιλοσοφίας.

⁸ Κ. Ψυχοπαίδης, *Ο φιλόσοφος, ο πολιτικός και ο τύραννος, Για την πολιτική σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη*, Αθήνα, εκδ. Πόλις, 1999, 41. Βλ. σ. 42 σχετικά με τη μορφή του φιλοσόφου, όπως τη παρουσιάζει ο Πλάτων.

⁹ Πλ. Πολ. 474 b 7- c 3.

¹⁰ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1980, 24.

στην εξαιρετική ιδιοφυΐα και την υψηλή πνευματικότητά τους κρίνονται κατάλληλοι για τη σπουδή της φιλοσοφίας, η οποία αποτελεί μέρος της πολιτικής τους αποστολής. Άλλωστε, όπως παρατηρεί ο Ε. Τρουμπεσκόϊ «ο τύπος του ἄρχοντα-φιλοσόφου δεν υπάρχει α priori για τὸν Πλάτωνα, ἀπλῶς πρέπει νὰ δημιουργηθῆ»¹¹.

Στην Πλατωνική *Πολιτεία* δεν υπάρχουν γραπτοί κανόνες δικαίου. Δίκαιο είναι ο λόγος του φιλοσόφου, ο οποίος κατέχει την πρώτη θέση μέσα στην πόλη. Γι' αυτόν το λόγο ο Πλάτων δεν αρκείται να διεκδικήσει για το φιλόσοφο ένα δικαίωμα συμμετοχής στην εξουσία που θα τον έφερνε στην ίδια θέση με τους υπολοίπους, αλλά διακηρύσσει ότι η καθοδήγηση των πολιτών του ανήκει, εφόσον είναι ο ικανότερος απ' όλους. Η πολιτική δεν είναι πλέον το συμπλήρωμα της φιλοσοφίας, αλλά μια φιλοσοφία εφαρμοσμένη. Και όπως υπογραμμίζει ο Κ. Δεσποτόπουλος, «η αληθινή φιλοσοφία δείχνει την ανεπάρκεια της πολιτικής να ασκηθεί ορθά χωρίς την καθοδήγησή της, αλλά και παραπέμπει η ίδια το φιλόσοφο στην πολιτική για την εκπλήρωση ακέραια της ανθρώπινης αποστολής του»¹².

Στον *Πολιτικό* επίσης εκφράζεται η άποψη ότι ο πολιτικός τίθεται ως ποιμένας της ανθρώπινης αγέλης και, ως εκ τούτου, η πολιτική επιστήμη δεν είναι τροφός ίππων ούτε άλλων ζώων, αλλά επιστήμη που φροντίζει για τη

¹¹ Ε. Τρουμπεσκόϊ, *Ἡ κοινωνικὴ οὐτοπία τοῦ Πλάτωνος*. Απόδοσις: Δημήτριος Β. Τριανταφυλλίδης, Αθήνα, εκδ. Ἄρμός, 1999, 94. Βλ. σχετικά και Π. Νούτσος, "Ἡ διαλεκτικὴ τῆς οὐτοπίας: Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη καὶ ἡ πολιτικὴ πράξη τῆς ἐποχῆς μας", *Φιλοσοφία καὶ Πολιτικὴ*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 143-149.

¹² Κ.Ι. Δεσποτόπουλος, "Το πρόβλημα τῆς συνάφειας φιλοσοφίας καὶ πολιτικῆς", *Φιλοσοφία καὶ Πολιτικὴ*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 23.

συλλογική τροφή των ανθρώπων¹³. Αν οι άρχοντες κατέχουν την πολιτική επιστήμη, τότε κυριαρχεί αυτό που ο Πλάτων αποκαλεί ιδεώδες πολίτευμα: *πασῶν γὰρ ἐκείνην γε ἐγκριτέον, οἷον θεὸν ἐξ ἀνθρώπων, ἐκ τῶν ἄλλων πολιτειῶν*¹⁴. Έτσι, ενώ στην αρχή του διαλόγου¹⁵ ο Πλάτων είχε υποσχεθεί ότι θα εκθέσει τις απόψεις του για τον πολιτικό και το φιλόσοφο, ασχολείται μόνο με τον πολιτικό¹⁶, γεγονός που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ταυτίζει τον φιλόσοφο με τον πολιτικό, που είναι πραγματικός επιστήμονας και χρησιμοποιεί την επιστήμη του για την αποτελεσματικότερη διακυβέρνηση της πόλεως.

Το αίτημα που είχε διατυπώσει στην *Πολιτεία* ο Πλάτων για «πρωτοκαθεδρία»¹⁷ του φιλοσόφου δεν διστάζει να το επαναλάβει για άλλη μια φορά στην *Έβδομη Έπιστολή*: «*κακῶν οὖν οὐ λήξειν τὰ ἀνθρώπινα γένη, πρὶν ἂν ᾗ τὸ τῶν φιλοσοφούντων ὀρθῶς γε καὶ ἀληθῶς γένος εἰς ἀρχὰς ἔλθῃ τὰς πολιτικὰς ἢ τὸ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἕκ τινος μοίρας θείας ὄντως φιλοσοφήσῃ*»¹⁸, γιατί κατά τη γνώμη του μόνο με οδηγό την

¹³ Πλ. *Πολιτκ.* 267 d 11 - 13. Πβ. Λ. Κ. Μπαρτζελιώτης, *Πόλις και Πολιτική Επιστήμη*, Αθήνα, *Τυπωθήτω: Γ. ΔΑΡΔΑΝΟΣ*, 1997, 37.

¹⁴ Πλ. *Πολιτκ.* 303 b 4 - 5.

¹⁵ Πλ. *Πολιτκ.* 257 a 3-5.

¹⁶ Βλ. σχετικά Δ. Λαμπρέλλης, "Η έννοια της διαφοράς και η πολιτική τέχνη", στο: Κ. Βουδούρης, *Η Πολιτική και ο Πολιτικός (Politics and the Statesman)*, Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990, 140.

¹⁷ Ε. Τρουμπεσκόϊ, 85.

¹⁸ *Έπιστ. Ζ* 326 a 7- b 4. Όσον αφορά τη χρονολόγηση της *Έβδομης Έπιστολής*, το έτος 353 π.Χ. θεωρείται η πιθανότερη χρονολογία συγγραφής του έργου, με βάση το γεγονός ότι ο θάνατος του Δίωνα συνέβη το 353 - 354 π.Χ.

ὀρθὴν φιλοσοφίαν μπορεί κανείς να διαμορφώσει σαφὴ ἀπόψη για ὅλες τις μορφές της δικαιοσύνης.

Ἡ ἀπόψη αὐτὴ επιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ στάση ζωῆς του ἴδιου του Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἀρχικὰ εἶχε κυριευτεῖ ἀπὸ τὴ λαχτᾶρα καὶ τὴ φιλοδοξία για ἀνάμειξη στὴν ἐνεργό πολιτική: *πολλῆς μεστὸν ὄντα ὀρμῆς ἐπὶ τὸ πράττειν τὰ πολιτικά*¹⁹, τελικὰ ἀναγκάστηκε να καταπνίξει μέσα του αὐτὸν τὸν πόθο καὶ να στραφεῖ στὴ φιλοσοφία, προσδοκώντας τὴ λύτρωση τῆς κακοδαιμονίας μόνο ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ φιλοσοφία: *ἐπαινῶν τὴν ὀρθὴν φιλοσοφίαν, ὡς ἐκ ταύτης ἔστιν τὰ τε πολιτικὰ δίκαια καὶ τὰ τῶν ἰδιωτῶν πάντα κατιδεῖν*²⁰.

Ὁ Πλάτων, λοιπόν, στα γεράματά του, ὠριμος πια καὶ εὐλικρινής, ἐξομολογεῖται ὅτι, ἐνῶ ἀπὸ τὴ φύση του ἦταν προορισμένος για τὴν πολιτική, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ συγκυρία ἀναγκάστηκε να ἀλλάξει κατεύθυνση ζωῆς καὶ σκοποῦ καὶ να ἐπιδοθεῖ στὴ φιλοσοφία, για να πραγματοποιήσει τοὺς νεανικοὺς του πόθους καὶ οραματισμοὺς με ἄλλο τρόπο, δηλαδὴ με τὸ φιλοσοφικό λόγο καὶ ὄχι με τὴν πολιτικὴ πράξη. Ἀλλὰ με τὴν υποκατάσταση τῆς πολιτικῆς πράξης ἀπὸ τὸ θεωρητικό λόγο καὶ τὴ φιλοσοφικὴ γνώση δὲν ἐγίνε ἀπλὰ ἓνας ἰδεολόγος καὶ ἓνας θεωρητικός φιλόσοφος, ἀλλὰ ἓνας ἀληθινὰ πολιτικός φιλόσοφος, γιατί ἀγωνίστηκε να μετουσιώσῃ τὸ λόγο σε πράξη²¹.

Τὴν ἀπόψη αὐτὴ του Πλάτωνα συμμερίζεται καὶ ὁ μαθητὴς του Ἀριστοτέλης : *«Περὶ δὲ ἡδονῆς καὶ λύπης θεωρῆσαι τοῦ τὴν πολιτικὴν φιλοσοφοῦντος οὔτος γὰρ τοῦ τέλους ἀρχιτέκτων, πρὸς ὃ βλέποντες*

¹⁹ Ἐπιστ. Ζ 325 e 1-2.

²⁰ Ἐπιστ. Ζ 326 a 5-7.

²¹ Π.Β. Κ. Πούλιος, *Ἡ Ἑβδομὴ Ἐπιστολὴ τοῦ Πλάτωνα*, Ἀθήνα, 1993, 148 κ.ε.

ἕκαστον τὸ μὲν κακὸν τὸ δ' ἀγαθὸν ἀπλῶς λέγομεν»²². Στο χωρίο αυτό ο Αριστοτέλης δίνει μια εύγλωττη απάντηση στο σχετικό ζήτημα. Ουσιαστικά, συνδέει σε μια φράση τη φιλοσοφία με την πολιτική και τον άνθρωπο, γιατί πράγματι, όπως υποστηρίζει ο Λ. Κουλουμπαρίτσας, «η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη, περιέχει όλες τις προϋποθέσεις για να θεμελιώσει κάποια σύμπραξη φιλοσοφίας και πολιτικής στην οποία η φιλοσοφία να μην καταλήγει στην ίδια της την άρνηση»²³.

Ο Αριστοτέλης συσχετίζει τη φιλοσοφία με την πολιτική και υποστηρίζει πως η φιλοσοφία τότε μόνο γίνεται τέλεια, όταν φιλοσοφούμε για την πολιτική, όταν δηλαδή κάνουμε πολιτική φιλοσοφία. Σημειώνουμε ότι τόσο για τον Πλάτωνα, όσο και για τον Αριστοτέλη η πολιτική αποτελεί μέρος της φιλοσοφίας²⁴, είναι δηλαδή ένας φιλοσοφικός κλάδος, σε αντίθεση με τη σύγχρονη εποχή, όπου η πολιτική διαχωρίστηκε από τη φιλοσοφία και αποτελεί μία ξεχωριστή επιστήμη.

Ενδείκνυται να επισημάνουμε ότι η όψιμη πολιτειολογία του Πλάτωνα στηρίζεται στην πρώιμη πολιτειολογία του και ειδικότερα στους διαλόγους *Πρωταγόραν* και *Γοργίαν*.

Στον *Πρωταγόρα* ο ομώνυμος σοφιστής διηγείται το μύθο του Προμηθέα, προκειμένου να καταδείξει ότι ο άνθρωπος από ένα σημείο και μετά διέθετε όλες τις τέχνες τις απαραίτητες για τη συντήρησή της, πλην της πολιτικής τέχνης: *Ἥφαίστου καὶ Ἀθηνᾶς τὴν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρὶ -*

²² Ἀριστ. Ηθ. Νικ. 1152 b 1- 3.

²³ Λ. Κουλουμπαρίτσας, "Προϋποθέσεις για την σύμπραξη Φιλοσοφίας και Πολιτικής", *Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 55.

²⁴ G. Koumakis, "Ethik und Politik bei Aristoteles", *Δωδώνη* (1979), 55 -72.

ἀμήχανον γὰρ ἦν ἄνευ πυρὸς αὐτὴν κτητὴν ἢ χρῆσιν γενέσθαι - καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ. τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἀνθρώπου ταύτη ἔσχευεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν ἦν γὰρ παρὰ τῷ Δίῳ²⁵.

Ωστόσο, ἡ ἔλλειψη τῆς πολιτικῆς τέχνης, ἀπαραίτητης γιὰ τὴν πρόοδο τῆς κοινωνίας, ἐπέφερε συγκρούσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καὶ δυσχέρανε τὴν ἐπιβίωσή τους. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Δίας ἀπέστειλε σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τὶς πολιτικὲς ἀρετὲς, τὴν αἰδῶ καὶ τὴν δίκην, διότι, ὡπως ἐξηγεῖ ὁ σοφιστὴς Πρωταγόρας, ἀν δὲν διαθέτουν ὅλοι οἱ πολῖτες τὶς πολιτικὲς ἀρετὲς, ἡ ὑπαρξὴ τῆς πόλης καθίσταται ἀδύνατη²⁶.

Ἀξίζει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἔλλειψη τῆς πολιτικῆς τέχνης καὶ οἱ ἀμέσες συνέπειές της γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, υπογραμμίζουν τὴν σπουδαία ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας στὴν βαθμιαία κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἔτσι, ὁ μῦθος τοῦ Πρωταγόρα δικαιολογεῖ ἀπόλυτα τὴν ἀπαρχὴ καὶ τὴν βάση τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα.

Εἰς, στὸ διάλογο *Γοργίας* ἀπαντοῦμε προμνηύματα τῆς ὀψιμῆς πολιτειολογίας τοῦ Πλάτωνα. Στὸ διάλογο αὐτὸ ἐπιχειρεῖται ἄρνηση τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ υποστηρίζεται ἡ ἠθικὴ ἀποστολὴ τῆς πολιτικῆς. Ἡ Φιλοσοφία, ὡπως υπογραμμίζει ὁ Πλάτων στὸν *Γοργία*, ταυτίζεται με τὴν πολιτικὴν.²⁷ Οἱ στόχοι τοῦ φιλόσοφου – πολιτικοῦ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

²⁵ Πλ. Πρωτ. 321 d 1-5.

²⁶ Πλ. Πρωτ. 322 b - d.

²⁷ Πλ. Γοργ. 521 d 1-5.

1. Η τελείωση του εαυτού του με την υποταγή όλων των στοιχείων της προσωπικότητάς του στο ανώτερο μέρος της ψυχής, στο νοῦ ή στο λογιστικόν, όπως θα πει αργότερα στην *Πολιτεία*²⁸ που γίνεται έτσι «ο ρυθμιστής της πολιτικής ζωής: τὴν τοῦ νοῦ διανομὴν ἐπονομάζοντας νόμον»²⁹. Ἄλλωστε εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ἐλλογὴ γνώση ἀποτελεῖ βασικὸ θέμα τῆς πλατωνικῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας: *πρώτη ἢ τῆς συμπάσης ἡγεμῶν ἀρετῆς, φρόνησις καὶ νοῦς*³⁰.

2. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν³¹, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται μετὰ σωστὴ τους ἐκπαίδευση. Ἡ πολιτικὴ αποκτᾷ ἐδῶ πῆθικό περιεχόμενο, ἐφόσον ἔχει σκοπὸ τῆς τὴν εὐτυχία που πηγάζει ἀπὸ τὸν πῆθικό νόμο καὶ τὸ ὄφελος τῶν πολλῶν.

3. Ἡ ἀνάπτυξη ἀρμονικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στους πολίτες. Ὁ ἄρχοντας τῆς πόλης οφείλει νὰ διδάσκει στους πολίτες ὅτι ἡ εὐτυχία τοῦ ἐνός ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν εὐτυχία τοῦ ἄλλου: *οὐ μὴν πρὸς τοῦτο βλέποντες τὴν πόλιν οἰκίζομεν, ὅπως ἔν τι ἡμῖν ἔθνος ἔσται διαφερόντως εὐδαιμον, ἀλλ' ὅπως μάλιστα ὅλη ἡ πόλις*³².

Κατὰ τὴν Α. Κακούλλου - Ρουσέτου αὐτὸ σημαίνει ὅτι «ἡ φιλοσοφία ἐδῶ βρίσκεται στο προσκῆνιο καὶ ὁ Πλάτων ἐνδιατρίβει με τὸν πιο σοβαρὸ

²⁸ Πλ. *Πολ.* 439 d 5.

²⁹ Πλ. *Νόμ.* 714 a 1-2. Π.Β. Άννα Κελεσιδου - Γαλανού, "Το πλατωνικό- προμηθεϊκό πρότυπο καὶ ἡ πλατωνικὴ σωτηρίας μηχανή", *Φιλοσοφία καὶ Πολιτικὴ*, Ἀθήνα, ἐκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 201.

³⁰ Πλ. *Νόμ.* 688 a - b.

³¹ Πλ. *Γοργ.* 515 b 8 - c 1.

³² Πλ. *Πολ.* 420 b 6- 8.

τρόπο στις μεθόδους και μορφές χρήσεώς της. Ούτε στην *Πολιτεία* δεν θα παρουσιαστεί τόσο συνειδητά μεθοδολογικός όσο στον *Γοργία*. Σ' αυτό τον διάλογο είναι που ο Πλάτωνας εξετάζει από τόσο κοντά τις δύο μεταβλητές, φιλοσοφία και πολιτική»³³.

Όπως επισημαίνει ο Κ. Porper, προκειμένου να κατανοήσουμε το αίτημα του Πλάτωνα για διακυβέρνηση της πολιτείας από φιλόσοφους - άρχοντες, οφείλουμε να αναφέρουμε συνοπτικά εκείνα τα χαρακτηριστικά του «γνήσιου και ολοκληρωμένου φιλοσόφου» που τον κάνουν επιθυμητό να κυβερνά την πλατωνική πολιτεία. Ο αληθινός φιλόσοφος, είναι κατά τη γνώμη του Πλάτωνα, οί της αληθείας φιλοθεάμονες³⁴. Γνώρισμα της φύσεως του φιλοσόφου είναι η αρμονική ανάπτυξη και συλλειτουργία της σοφίας, της ανδρείας, της σωφροσύνης και προπάντων της δικαιοσύνης, δηλαδή όλων των βασικών αρετών, ώστε η προσωπικότητα να διαπλάσσεται κατά τρόπο σφαιρικό και ισόρροπο³⁵.

Ο Κ. Porper δίνει πολύ εύστοχα τον ορισμό του φιλοσόφου, όπως κατά τη γνώμη του, τον αντιλαμβάνεται ο Πλάτων: «φιλόσοφος είναι ο έραστής και όραματιστής του θείου κόσμου των Μορφών ή Ιδεών»³⁶. Ο φιλόσοφος έχει τη θεωρητική κατάρτιση και εμπνέεται από τον έρωτα προς την ιδέα, ώστε να κρίνεται ο μόνος κατάλληλος, σύμφωνα με την άποψη του

³³ Α. Κακούλλου - Ρουσέτου, "Φιλοσοφία και Πολιτική στον *Γοργία* του Πλάτωνα", *Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 205.

³⁴ Πλ. Πολ. 475 d - e.

³⁵ Πλ. Πολ. 487 a: *μνήμων, εύμαθής, μεγαλοπρεπής, εύχαρις, φίλος τε και συγγενής αληθείας, δικαιοσύνης, ανδρείας, σωφροσύνης*. Γβ. Κ. Τσάτσος, "Πλάτωνος Πολιτικά II. II Οι άρχοντες και οι νόμοι", *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 41 (1966), 189.

³⁶ Κ. Porper, *Η άνοιχτή κοινωνία και οί έχθροί της*, Τόμ. I: *Η γοητεία του Πλάτωνα*. Εισαγωγικό σημείωμα - Μτφρ.: Ειρήνη Παπαδάκη, Αθήνα, Εκδ. "Δωδώνη", 1980, 241.

Πλάτωνα, για σύνδεση της θεωρητικής και πρακτικής σφαίρας, ν' αναλάβει τη διακυβέρνηση της *ἀρίστης πολιτείας*.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι στο πρόσωπο του φιλοσόφου συγκεντρώνονται όλα τα φυσικά πνευματικά χαρίσματα, αλλά και το σύνολο των αρετών, προσόντα απαραίτητα για να κατακτήσει ο φιλόσοφος τη θέση που του αρμόζει στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Η ύπαρξη, επομένως, τέτοιων φιλοσόφων, στο πρόσωπο των οποίων θα συμπέσει φιλοσοφία και πολιτική, αποτελεί τη βασική προϋπόθεση της ιδεώδους πολιτείας. Χωρίς την ύπαρξη των φιλοσόφων, το πολιτικό οικοδόμημα καταρρέει. Ο Πλάτων ασφαλώς είχε επίγνωση ότι η προϋπόθεση αυτή καθιστά την πολιτεία του πραγματοποιήσιμη μόνο μεταξύ των θεών, όχι μεταξύ των ανθρώπων: *Ἡ μὲν δὴ τοιαύτη πόλις, εἴτε που θεοὶ ἢ παῖδες θεῶν αὐτὴν οἰκοῦσι πλείους ἑνός, οὕτω διαζῶντες εὐφραϊνόμενοι κατοικοῦσι.*³⁷

Εφόσον λοιπόν άξιοι να κυβερνούν είναι οι φιλόσοφοι, οι καθοδηγούμενοι από το αγαθό, είναι φυσικό να θεωρεί ο Πλάτων τον εαυτό του, ως τον πολιτικό εκείνο που στην εποχή του με λίγους άλλους, αν όχι μόνος, ασχολείται με την πραγματική πολιτική και ασκεί αυτή κατά ορθό τρόπο: *Οἶμαι μετ' ὀλίγων Ἀθηναίων, ἵνα μὴ εἶπω μόνος, ἐπιχειρεῖν τῇ ὡς ἀληθῶς πολιτικῇ τέχνῃ καὶ πράττειν τὰ πολιτικὰ μόνος τῶν νῦν*³⁸. Έτσι ο Πλάτων «ἔγινε πολιτικὸς διανοητὴς καὶ δημόσιος ἄνδρας ὄχι ἀπὸ κλίση ἀλλὰ ἀπὸ χρέος. Καὶ ἐνστάλαξε τὸ χρέος αὐτὸ στὸν νοῦ τῶν φιλοσόφων του»³⁹.

³⁷ Πλ. *Νόμ.* 739 d 7- 9.

³⁸ Πλ. *Γοργ.* 521 d 2- 4.

³⁹ E. Cassiser, *Ο Μύθος του Κράτους*. Μτφρ: Σ. Ροζάνης, Γ. Λυκιαρδόπουλος, Αθήνα, εκδ. «Γνώση», 1991, 93.

Οφείλουμε ωστόσο να παρατηρήσουμε ότι «ὁ Πλάτων εἶχε πλήρη γνώση τῆς παραδοξότητος αὐτῆς τῆς θέσέως του, ἐγνώριζε ὅλες τῆς ἐνδεχόμενες ἀντιρρήσεις καὶ τῆς λοιδορίες, ποὺ ἄρχιζαν ἀπὸ τῆς ἀντιρρήσεις γιὰ πλήρη ἔλλειψη πρακτικοῦ πνεύματος, γιὰ ἀδυναμία ἐφαρμογῆς στὸ κοινωνικὸ γίγνεσθαι»⁴⁰.

Απὸ ὅσα ἔχουν ἐκτεθεῖ ὡς τῶρα θα μπορούσε ἴσως νὰ συναχθεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Πλάτων πρόβαλε τὸν φιλόσοφο ὄχι μόνον ὡς ἓναν ἄνθρωπο ἀφιερωμένο στὸ θεωρητικὸ βίον, ἀλλὰ ὡς ἓναν ἄνθρωπο ἰκανὸ καὶ γιὰ τὴ θεωρία καὶ γιὰ τὴν πράξη, ἀξίον νὰ πράττει σὲ κάθε περίπτωση, ὡς ἄρχοντας, ὅτι εἶναι προσφορότερο γιὰ τὴν πορεία πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὁ φιλόσοφος ποὺ εἶναι καὶ τέλειος πολιτικός, ἓνα πρόσωπο ποὺ κείναι πέρα ἀπὸ τὴ σχετικότητα τῶν ἱστορικῶν ὄντων. Ἐπομένως, ὁ πλατωνικὸς φιλόσοφος - πολιτικός καθίσταται ἰκανὸς νὰ σώσει τὴν πόλιν ἀπὸ τὴν κακοδαιμονία, καθὼς συνδυάζει τὴν πνευματικὴ με τὴν πολιτικὴ δύναμη καὶ κρίνεται ὡς ὁ μόνος ἀξίος νὰ συμβάλει στὴ διακυβέρνηση τῆς ἀρίστης πολιτείας.

Ανακεφαλαιώνοντας θα μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς σύνδεσης πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀρετῆς στὸ ἴδιο πρόσωπο, τὸν φιλόσοφο, ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα, ἀρχὴ ποὺ διέπει τὸ σύνολο τῶν πολιτικῶν τοῦ διαλόγων. Ἀκόμα καὶ στους *Νόμους*, οἱ ὁποῖοι τοποθετοῦνται πιο κοντὰ στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, ὁ Πλάτων ἐναποθέτει τῆς ἐλπίδες τοῦ στὴν σύσταση ἓνός ἀνώτατου πολιτειακοῦ σώματος, τοῦ *Νυκτερινοῦ Συλλόγου*, τὰ μέλη τοῦ ὁποῖου, ὅπως θα δούμε στὴ συνέχεια, ἐμφοροῦνται ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς ἀρχῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ σὲ συνεργασία πάντα με τοὺς ἄρχοντες τῆς

⁴⁰ Ε. Τρουμπεσκὸί, 82.

πόλης δύνανται να εξασφαλίσουν το μεγαλύτερο αγαθό για τους πολίτες, την αρετή και την ευδαιμονία⁴¹.

⁴¹ βλ. σχετικό V. B. Lewis, "The Nocturnal Council and Platonic Political Philosophy", *History of Political Thought*, 19 (1998), 3. (βλ. και πιο πάνω "Εισαγωγή", σελ. 13, σημ. 1.).

2. Πολιτεία, Πολιτικός, Ζ' Επιστολή, Νόμοι

Η πολιτική φύση και το πολιτικό πνεύμα του Πλάτωνα μαρτυρούνται και επιβεβαιώνονται από τους κατ' εξοχήν πολιτικούς του διαλόγους, που είναι η *Πολιτεία*, ο *Πολιτικός*, η *Έβδομη Επιστολή*, και οι *Νόμοι*⁴². Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται μια συνοπτική εξέταση της σχέσης μεταξύ των τεσσάρων αυτών βασικών πολιτικών διαλόγων του Πλάτωνα, οι οποίοι έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης από παλαιότερους και σύγχρονους ερευνητές⁴³.

⁴² Στην έρευνα είναι βέβαια γνωστό το πρόβλημα που ανέκυψε από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα σχετικά με τη γνησιότητα των *Νόμων*, αφού σημαντικότεροι ερευνητές (Fr. Ast, E. Zeller, G. Müller), παρά την αναφορά του Αριστοτέλη (*Πολ.* 1266 b 5, 1271 b 1) στους *Νόμους* ως γνήσιο έργο του Πλάτωνα, αμφισβήτησαν τη γνησιότητά τους. (βλ. σχετικά Lesky, 747). Σήμερα βέβαια δεν αμφισβητείται από κανέναν - μάλλον - η γνησιότητα του έργου.

⁴³ βλ. σχετικά: L. Strauss, *Platonic Political Philosophy*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1983· Κ. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός (Politics and Statesman)*, Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990· T. Saunders, "Plato's later political thought", στο: R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 464 - 492· Julia Annas, "Politics and Ethics in Plato's Republic", στο: Otfried Hoffe (Hrsg.), *Politeia*, Berlin, Akademie Verlag, 1997, 141- 160· Έλλη Παππά, *Ο Πλάτωνας στην εποχή μας*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1997² (1980¹), 121- 130.

Στην *Πολιτεία* ο Πλάτων παρουσιάζει την εξιδανικευμένη εικόνα του πολιτικού, του φιλοσόφου - βασιλέα, που καθίσταται ικανός ν' αναλάβει τη δίκαιη διακυβέρνηση της πολιτείας⁴⁴. Στην *Πολιτεία* λοιπόν κυριαρχεί το ιδανικό του φιλοσόφου - βασιλέα, ο οποίος τοποθετείται υπεράνω των νόμων, με «ἀποτέλεσμα τὸν ἀποκλεισμὸ τοῦ νόμου ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ κράτος καὶ τὴν σύλληψη τοῦ κράτους ὡς ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος μόνον, ὅπου οἱ περισσότεροι πολῖτες βρίσκονται σὲ μιὰ κατάσταση μονίμου μαθητείας πρὸς τὸν φιλόσοφο -κυβερνήτη»⁴⁵.

Στον *Πολιτικό*, ο οποίος, όπως χαρακτηριστικά έχει παρατηρηθεί, αποτελεί «μία γέφυρα ανάμεσα στην *Πολιτεία* και στους *Νόμους*»⁴⁶, η θέση του Πλάτωνα διαφοροποιείται κάπως: *οἱ ἀληθινῶς ἐπιστήμονες ἄρχοντες* μπορούν να κυβερνοῦν και με νόμους και χωρὶς νόμους. Στον *Πολιτικό* προβάλλεται η ἄποψη ὅτι η ἐπιστήμη του βασιλικού ἀνδρα, η πολιτική, αποτελεί την ἀνώτατη ἐπιστήμη, γιατί αφορά την εξασφάλιση του σωστού δημόσιου βίου, καθώς και την ἀνύψωση της παιδείας, εφόσον φροντίζει για τη διαμόρφωση του σωστού χαρακτήρα των πολιτῶν.

⁴⁴ Πλ. Πολ. 473 d, 474 b: διορίσασθαι πρὸς αὐτοῖς τοῖς φιλοσόφοις τῖνας λέγοντες τοιμῶμεν φάναι δεῖν ἄρχειν. Πβ. Κ. Τσάτσος, "Φιλοσοφία και Πολιτική", *Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 19 κ.ε.

⁴⁵ G. Sabine, *Ιστορία των πολιτικῶν θεωριῶν*. Μτφρ. Μάνθος Κρίστις, Αθήνα, εκδ. "Ατλαντίς", 1961, 83.

⁴⁶ E. M. Wood and N. Wood, *Class Ideology and Ancient Political Theory*, Oxford, Basil Blackwell, 1978, 171.

Αντίθετα, στους *Νόμους*⁴⁷, οι οποίοι «λειτουργούν χωρίς βασιλικούς άνδρες, χωρίς ανθρώπους - ιδέες»⁴⁸, αγγίζουν δηλαδή περισσότερο την ιστορική πραγματικότητα, ο Πλάτων δίνει την πρώτη θέση στους νόμους. Την ίδια άποψη συναντούμε και στην *Επιστολή Ζ'*⁴⁹: *μη δουλοῦσθαι Σικελίαν ὑπ' ἀνθρώποις δεσπόταις, μηδὲ ἄλλην πόλιν, ὃ γ' ἐμὸς λόγος, ἀλλ' ὑπὸ νόμοις*⁵⁰.

Στην *Πολιτεία* ο Πλάτων δίνει την εικόνα του πολιτικού από δύο σκοπιές: του φιλοσόφου και του άρχοντα. Γι' αυτό και εκθέτει όλη τη διαδικασία που διαμορφώνει τον εκλεκτότερο τύπο του ανθρώπου και δίνει έμφαση στο εκπαιδευτικό του σύστημα που διαμορφώνει το φύλακα και το φιλόσοφο - άρχοντα. Ως εκ τούτου κρίνει απαραίτητη την άσκηση της πολιτικής εξουσίας είτε από φιλοσόφους είτε από φιλοσοφημένους άρχοντες, αν και ο ίδιος αναγνωρίζει τη μεγάλη σπουδαιότητα αλλά και δυσκολία του πολιτικού του αιτήματος: *οὐ μέντοι σμικροῦ γε οὐδὲ ῥαδίου,*

⁴⁷ Α. Παναγόπουλος, *Πλάτων καί Κρήτη*, Άθήνα, Αϊολος, 1981, 13: «Οί Πλατωνικοί Νόμοι εἶναι μιά πολιτειακή οὐτοπία, πού ὁμως ἡ θεωρητικὴ θεμελιώσή της γίνεται σέ συγκεκριμένο χῶρο καί χρόνο, τή Δωρικὴ Κρήτη τῶν μέσων τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνα. Πρόκειται γιά τή δεύτερη καί ὀριστική, μετά τήν *Πολιτεία*, ἀπόπειρα τοῦ φιλοσόφου νά θεσμοθετήσῃ τό ἰδανικό κράτος, ὅπως αὐτός τό ἀντιλαμβάνόταν».

⁴⁸ Κ. Τσάτσος, "Φιλοσοφία και Πολιτική", *Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 20.

⁴⁹ Ὅσον αφορά τῆ γνησιότητα της *Ζ' Ἐπιστολῆς* ο Taylor σημειώνει (σ. 36): «Ἀπὸ τότε πού ὁ *Willamowitz*, σὸ ἔργο του *Platon*, διακίρυξε τὴν αὐθεντικότητα τῆς πολὺ σπουδαίας τριάδας τῶν *Ἐπιστολῶν ΣΤ', Ζ', Η'*, ὅλοι ἐκεῖνοι πού, γιά νὰ μορφώσουν γνώμη, ἔχουν ἀνάγκη νὰ σπριχτοῦν σὸ κύρος κάποιας "αὐθεντίας", σπεύδουν πιά νὰ τονίσουν ὅτι τουλάχιστον οἱ τρεῖς αὐτὲς ἐπιστολὲς πρέπει νὰ γίνουν δεκτὲς ὡς γνήσιες». Η *Ἑβδομη Ἐπιστολή* χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τον Κικέρωνα *nobilissima*.

⁵⁰ Πλ. *Ζ' Ἐπιστ.* 334 c 6 - 7. ΠΒ. Ι. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγή σὸν Πλάτωνα*, 77: «Ἐδῶ μέσα ὁ Πλάτων περιγράφει τὸ μεγάλο, ἀλλὰ πολυτάραχο ἐγχείρημα τῆς ζωῆς του, νὰ ἐφαρμόσῃ δηλαδή τὴν πολιτικὴ θεωρία στὴ ζωὴ τῆς πολιτείας τῶν Συρακουσῶν».

δυνατοῦ δε⁵¹. Ο Πλάτων είχε επίγνωση ότι η Πολιτεία⁵² του δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, ούτε την έγραψε μ' αυτό το σκοπό. Την έγραψε απλά ως ένα ιδεατό παράδειγμα, στο οποίο απλώς να μπορούν οι άνθρωποι να διακρίνουν από τι είδους αρχές οφείλουν να καθηγούνται για τη σύνταξη των πραγματικών πολιτειών. Γι' αυτό το λόγο σχεδίασε στον Πολιτικό μία δεύτερη, ιδεατή και αυτή πολιτεία, η οποία στηρίζεται στην παρουσία των βασιλικών ανδρών.

Ο Πολιτικός αποτελεί φαινομενικά μία έρευνα για τον καθορισμό του πολιτικού άνδρα, δηλαδή το άτομο το οποίο κατέχει την πολιτική επιστήμη, την πολιτική γνώση⁵³. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα το ιδανικά σωστό ή δίκαιο πολίτευμα συνίσταται στην διακυβέρνηση από τον άνθρωπο που διαθέτει γνήσια επιστημονική γνώση για τη φροντίδα της ψυχής και εξυγιαίνει τις ψυχές των πολιτών, όποιες και αν είναι οι μεθοδοί του⁵⁴. Ο συνετός άρχοντας απονέμει πάντα στους πολίτες απόλυτη δικαιοσύνη βασισμένη στη λογική και στη γνώση: τὸ μετὰ νοῦ καὶ τέχνης δικαιοτάτον ἀεὶ διανέμοντες

⁵¹ Πλ. Πολ. c 473 3-4. Πβ. Κ. Δεσποτόπουλος, *Φιλοσοφίας Εγκώμιον*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1999, 33.

⁵² T. Saunders, "Plato's later political thought", στο: R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 465: «Η εξάρτηση της ηθικής και πολιτικής από τη φιλοσοφία αποτελεί το διακριτικό σημείο της Πολιτείας».

⁵³ *Οπ. π.*, 466. Βλ. σχετικά και: Κ. Τσάτσος, "Φιλοσοφία και Πολιτική", *Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 17. C.H. Kahn, "The place of the Statesman in Plato's Later Work", στο: C.J. Rowe (ed.), *Reading the Statesman: Proceedings of the III Symposium Platonicum*, Sankt Augustin, Academia Verlag, 1995, 49-60.

⁵⁴ Πλ. Πολιτ. 293 d - e. Πβ. C. J. Rowe (ed.), *Plato: Statesman*, Warminster, Aris & Phillips LTD, 1995, 222.

τοῖς ἐν τῇ πόλει σφάζειν⁵⁵. Το μόνο δίκαιο πολίτευμα είναι η διακυβέρνηση με γνώμονα την αντίληψη ενός τέτοιου ιδανικού άρχοντα.

Αν όμως δεν υπάρχει ιδανικός άρχοντας, η καλύτερη λύση είναι η διακυβέρνηση βάσει των νόμων⁵⁶. Οι νόμοι αποτελούν κάποια προσεγγιστική απομίμηση των αρχών που θα εφάρμοζε στη ζωή ο ιδανικός βασιλιάς. Σε κάθε πολιτεία, όπου άρχοντας δεν είναι ο ιδανικός επιστήμονας πολιτικός, την απόλυτη εξουσία πρέπει να έχει ο νόμος. Αυτή είναι η διαλεκτική μεταξύ της άνευ νόμων φιλοσόφου πολιτείας από τη μια μεριά και της πολιτείας με νόμους από την άλλη μεριά, διαλεκτική, την οποία εκφράζει ο διάλογος *Πολιτικός*, που τοποθετείται χρονικά μεταξύ της *Πολιτείας* και των *Νόμων* του Πλάτωνα⁵⁷. Ο *Πολιτικός* επισημαίνει τη μετάβαση από το άνευ νόμων κράτος της *Πολιτείας* στο νομοθετικά συνταγμένο κράτος των *Νόμων*.

Ο *Πολιτικός* συχνά παρουσιάζεται στη μέση μιας φθίνουσας σκάλας ανάμεσα στην *Πολιτεία* και τους *Νόμους* και ανταποκρίνεται στην ελπίδα του Πλάτωνα για την πιθανότητα ύπαρξης μιας ιδεώδους πολιτείας που θα κυβερνάται από το νόμο. Ο *Πολιτικός* δεν περιγράφει, όπως οι άλλοι δύο μεγάλοι πολιτικοί διάλογοι του Πλάτωνα⁵⁸, ένα συγκεκριμένο πολιτικό

⁵⁵ Πλ. *Πολιτ.* 297 b 1-2 βλ. σχετικά: Κ. Τσάτσος, "Φιλοσοφία και Πολιτική", *Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 17.

⁵⁶ Πλ. *Πολιτ.* 297 e. Πβ. C. J. Rowe (ed.), *Plato: Statesman*, Warminster, Aris & Phillips LTD, 1995, 227 κ.ε.

⁵⁷ T. Saunders, 467.

⁵⁸ A. Laks, "Legislation and Demiurgy: On the Relationship Between Plato's *Republic* and *Laws*", *Classical Antiquity* 9 (1990), 211.

πρόγραμμα, ουτοπικό ή κάτι διαφορετικό. Αντίθετα, επεξεργάζεται τον ορισμό της τέχνης του πολιτικού άνδρα, μία τέχνη, η οποία, σε μία μορφή ή σε μία άλλη, ενσωματώνεται στα προγράμματα των άλλων δύο διαλόγων.

Έτσι ο Πολιτικός⁵⁹ κοιτάζει πίσω στην Πολιτεία και στον απόλυτο κυβερνήτη του που βρίσκεται υπεράνω του νόμου και μπροστά στους Νόμους με την δεύτερη καλύτερη ενσωμάτωση της πολιτικής τέχνης σ' έναν κώδικα νόμων που ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ των πολιτών. Ακόμα και στην Πολιτεία του, ο Πλάτων προτείνει ότι το ιδεώδες μπορεί να είναι ανέφικτο στη γη και ότι μπορεί να χρησιμεύσει μόνο σαν ένα ουράνιο πρότυπο.

Στην Έπιστολή Ζ⁶⁰ επίσης εκδηλώνεται σαφέστατα το πολιτικό πάθος και ήθος του Πλάτωνα. Η σύνδεση φιλοσοφίας και πολιτικής ως η μόνη μέθοδος της σωστής διακυβέρνησης⁶¹ επαναδιατυπώνεται μετά από την Πολιτεία⁶² και στην Έπιστολή Ζ. Άλλωστε, το πολιτικό υπόδειγμα της Έπιστολής Ζ δεν απομακρύνεται από τις πάγιες πλατωνικές απόψεις: υποστηρίζεται η ανάγκη να υπάρχει ο ισχυρός μονάρχης, που όμως θ' απέχει από τον δεσποτισμό και θα υπόκειται στους νόμους. Έτσι, η Έπιστολή Ζ γράφτηκε ως απάντηση του Πλάτωνα προς τους οπαδούς του Δίωνα για πολιτική καθοδήγηση, ουσιαστικά όμως απευθύνεται στους συγχρόνους του

⁵⁹ R. Hall, *Plato*, London, George Allen & Unwin, 1981, 106.

⁶⁰ Πλάτων, Έπιστολαί, Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Μεταφραστική ομάδα Κάκτου, Αθήνα, εκδ. "Κάκτος", 1993, 133: «Η Ζ' Έπιστολή είναι στην πραγματικότητα αυθεντική μαρτυρία του φιλοσόφου για τα γεγονότα που καθόρισαν την πολιτική ιστορία της Σικελίας την πεντηκονταετία 400- 350 π.Χ. περίπου, η ερμηνεία της προσωπικής του συμμετοχής και, ακόμη περισσότερο, η σύνοψη των πολιτικών του αντιλήψεων».

⁶¹ Πλ. Έπιστ. Ζ 326 b 1 -5. Βλ. σχετικά Π. Κανελλόπουλος, "Πλάτων και Δίων", *Φιλοσοφία* 7 (1977), 111-161.

⁶² Πλ. Πολ. 473 d 1-4.

Πλάτωνα προκειμένου να αιτιολογήσει την πολιτική του δράση στις Συρακούσες. Πρόκειται για το μοναδικό κείμενο προσωπικής αυτοβιογραφίας του Πλάτωνα που σκιαγραφεί την προσωπικότητά του και αποτυπώνει απόλυτα το πλατωνικό λόγο και ήθος.

Στους *Νόμους* ο ρόλος του νόμου αντικαθιστά τον ουτοπικό ρόλο της φιλοσοφίας που απαντούμε στην *Πολιτεία*⁶³. Έτσι «οι καινούριες επιδιώξεις του Πλάτωνος οι συνδεόμενες με την τελευταία πολιτική προσπάθεια της ζωής του είναι διατυπωμένες στους *Νόμους*»⁶⁴, όπου παρουσιάζει μία πολιτεία λογικά δυνατή και εφικτή στην ιστορική πραγματικότητα, η οποία βασίζεται στους νόμους. Σύμφωνα άλλωστε με τον T.Saunders, ο Πλάτων δεν έχει μια ύστερη πολιτική φιλοσοφία. Η *Πολιτεία* και οι *Νόμοι*⁶⁵ είναι απλώς διαφορετικές πλευρές-όψεις του ίδιου νομίσματος. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει και ο Θανάσης Σαμαράς «οι *Νόμοι* βασίζονται στις ίδιες πολιτικές αρχές με την *Πολιτεία* και οι διαφορές των δύο έργων άφορούν περισσότερο δευτερεύοντα ζητήματα που έχουν να κάνουν με τον διαφορετικό βαθμό πρακτικότητας που προϋποτίθεται στον καθένα από τους

⁶³ Γβ. M. Ostwald, "The Two States in Plato's Republic", στο Anton, P.J. with Kustas LG.(ed.), *Essays in Ancient Greek Philosophy*, New York, State University of New York Press Albany, 1972², 316 - 327. Βλ. σχετικά και: Α. Αντωνόπουλος, *Η έννοια της πολιτικής ουτοπίας στον Πλάτωνα*, Αθήνα, εκδ. "Σύγχρονη εποχή", 1983, 46-61.

⁶⁴ Κ. Δ. Γεωργούλης, *Πλάτωνος Πολιτεία*, Αθήνα, εκδ. "Ι.Σιδέρης", 1963², CXXXV.

⁶⁵ K.Popper, *Η ανοιχτή κοινωνία και οι έχθροι της*, Τόμ. I: *Η γοητεία του Πλάτωνα*. Εισαγωγικό σημείωμα - Μιφρ. Ερήνη Παπαδάκη, Αθήνα, Εκδ. "Δωδώνη", 1980, 503: «Οι Burnet και Taylor υποστηρίζουν ότι η *Πολιτεία* είναι σωματική και όχι πλατωνική και επειδή μπορεί να λεχθεί ότι η *Πολιτεία* είναι κάπως λιγότερο αντιδημοκρατική από τους πλατωνικούς *Πολιτικό* και *Νόμους*. Αλλά οι διαφορές ανάμεσα στην *Πολιτεία* και τον *Πολιτικό* καθώς και τους *Νόμους* είναι πραγματικά ελάχιστες...».

δύο διαλόγους»⁶⁶. Οι διατάξεις των *Νόμων* είναι περισσότερο πραγματιστικές. Ο Πλάτων κατανοώντας τη δυσκολία να εμφανιστούν οι σπουδαίοι πολιτικοί άνδρες που οραματίστηκε και προσαρμόζοντας τους σχεδιασμούς του στις υπαρκτές συνθήκες, εναπέθεσε τη ρύθμιση των κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων στους νόμους. Οι *Νόμοι*, λοιπόν, είναι η διαθήκη που ο Πλάτων παρέδωσε στην ανθρωπότητα κτήμα *ἐς αἶψα* τροποποιώντας και φέρνοντας στα μέτρα του εφικτού την ιδανική πολιτεία. Στους *Νόμους* δεν απαρνιέται ο φιλόσοφος τις βασικές και θεμελιώδεις αρχές της *Πολιτείας*. Απλά τροποποιεί, παραλείπει ή επεκτείνει μερικές απ' αυτές για να τις κάνει πιο πραγματοποιήσιμες από τους ανθρώπους, αλλά διατηρεί ατράνταχτη την πίστη του ότι οι νόμοι ανακαλύφθηκαν και συντάχθηκαν από τους ανθρώπους.

⁶⁶ Θ. Σαμαράς, " Η φιλοσοφική σχέση της *Πολιτείας* και των *Νόμων* του Πλάτωνος", *Δευκαλίων* 17 (1999), 23.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΝΥΚΤΕΡΙΝΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

1. Η θέση του Νυκτερινού Συλλόγου στους Νόμους

Η αναφορά του Πλάτωνα στο τέλος του ογκωδέστερου έργου του, τους *Νόμους* (960 b - 969 d), στην ανάγκη να θεσπιστεί ένα συλλογικό όργανο, ο *Νυκτερινός Σύλλογος*, αναγκαίο για την εύρυθμη λειτουργία της πολιτείας, έχει προβληματίσει τους ερευνητές της πλατωνικής φιλοσοφίας. Όπως παρατηρεί ο V. B. Lewis¹, «πολλοί ερμηνευτές των *Νόμων* του Πλάτωνα αντιμετωπίζουν την εισαγωγή του *Νυκτερινού Συλλόγου* προς το τέλος αυτού του διαλόγου ως μια επιστροφή στο είδος της φιλοσοφικής δικτατορίας, η οποία υποτίθεται ότι προτείνεται στην *Πολιτεία*, και έτσι ως μια προδοσία και εγκατάλειψη της αρχής του ρόλου του νόμου, αρχής η οποία εκδηλώνεται στο μεγαλύτερο μέρος των *Νόμων*»². Ο Lewis, ωστόσο,

¹ V. B. Lewis, "The Nocturnal Council and Platonic Political Philosophy", *History of Political Thought*, 21 (1998), 1.

² Ανάμεσα στους μελετητές που υποστηρίζουν μια παραπλήσια θέση συμπεριλαμβάνονται και οι εξής: E. Zeller, *Plato and the Older Academy*, trans. F. Alleyne and A. Goodwin, London, 1988, 539-40· E. Barker, *Greek Political Theory Plato and His Predecessors*, London, Methuen & Co Ltd., 1918¹, 406, 408· G. H. Sabine, *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, Μιφρ. Μάνθος Κρίσπης, Αθήνα, εκδ. «ΑΝΤΛΑΝΤΙΣ», 1961³ (1937¹), 100 κ.ε. (κατά τον οποίο: «Οι νόμοι κλείνουν μ' ένα τόνο που είναι εντελώς άσχετος από τους σκοπούς που επεδίωκε ο Πλάτων και από το κράτος που οκιμαγρόφησε να τους εκπληρώσει. Σης τελευταίες λίγες σελίδες τους προσθέτει στο κράτος έναν άλλο θεσμό, τον *Νυκτερινό Συλλογον*, που όχι μόνο δεν μπορεί να ενταχθεί στους άλλους θεσμούς του αλλά έρχεται και σε αντίθεση με τον σκοπό της δημιουργίας ενός κράτους, όπου ο νόμος είναι η υπέρτατη αρχή. Η ένταξή του στους *Νόμους* είναι η κατάφορη παραβίαση της

αποδεχόμενος σχετική άποψη του G. Μορrow υποστηρίζει τη συνάφεια του *Νυκτερινού Συλλόγου* με το προηγούμενο τμήμα των *Νόμων*, γιατί κατά τη γνώμη του η λειτουργία του αποσκοπεί απλώς και μόνο στη διεξαγωγή φιλοσοφικής συζήτησης³. Σύμφωνα λοιπόν με τον Μορrow, ο Νυκτερινός Σύλλογος επιτελεί έναν ανεπίσημο ρόλο στο καθεστώς που περιγράφεται σε γενικές γραμμές από τον Πλάτωνα στην *κατοικιζομένη πολιτεία των Νόμων*⁴, άποψη την οποία ενστερνίζονται και άλλοι αξιόλογοι ερευνητές⁵.

Οφείλουμε ωστόσο, προτού προχωρήσουμε, να σημειώσουμε ότι υπάρχει ένα χωρίο στο τέλος του 12ου βιβλίου των *Νόμων* που έχει δώσει

νομιμότητάς του κράτους» · P.A. Brunt, "The model City in Plato's Laws", στο: P.A. Brunt, *Studies in Greek History and Thought*, Oxford, 1993, 250 κ.ε. Πβ. B. Lewis, 1.

³-V. B. Lewis, 1. Ο Lewis δε συνδέει κατά τρόπο σαφή και άμεσο τη φιλοσοφική και τα συμπεράσματα στα οποία αυτή εκάστοτε καταλήγει με την ακολουθητέα πορεία της πολιτείας.

⁴ G. R. Morrow, *Plato's Cretan City*, Princeton, Princeton University Press, 1993² (1960¹), 512.

⁵ Βλ. ενδεικτικά: E. Voegelin, *Plato*, Louisiana, Louisiana State Univ.Pr., 1957, 265-267· Ch. Kahn, "Review of Morrow, *Plato's Cretan City*", *Journal of the History of Ideas*, 22 (1961), 421· L Strauss, *The Argument and the Action of Plato's Laws*, Chicago / London, The University of Chicago Press, 1975, 177-186· W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Vol. V: *The Later Plato and the Academy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978, 369· Thomas L Pangle, "Interpretive Essay", στο: *The Laws of Plato*, New York, New York Univ. Pr., 1980 · Robert Hall, *Plato*, London, George Allen & Unwin, 1981, 134 · R. F. Stalley, *An Introduction to Plato's Laws*, Oxford, Basil Blackwell, 1983, 112· G. Klosko, "The Nocturnal Council in Plato's Laws", *Political Studies* 36 (1988), 74, κ. ε.: Zdravko Planinc, *Prudence in Plato's Political Thought*, Harvard University Press, 1989, 374-382· T. Saunders, "Plato's later political thought", στο: R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 475· G. R. Morrow, "The Demiourge in Politics: The *Timaeus* and the *Laws*", στο: T. Irwin (ed.), *Plato's Ethics*, New York and London, Garland Publishing, Inc., 1998²(1991¹), 18. Πβ. B. Lewis, 2.

αφορμή για μια «ακραία» ερμηνεία, αντίθετη από αυτή που αποδέχονται πολλοί ερευνητές. Η ερμηνεία αυτή στηρίζεται στην πολυσυζητημένη πρόταση: «*εάν γε μὴν οὗτος ὁ θεῖος γένηται σύλλογος παραδοτέον τούτῳ τὴν πόλιν*»⁶, που, όπως υποστηρίζεται από μερικούς ερευνητές, υποδηλώνει ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος τίθεται υπεράνω του νόμου και, επομένως, η εισαγωγή του στο τέλος των *Νόμων* έρχεται σε αντίθεση με την προσπάθεια του Πλάτωνα να εγκαθιδρύσει μια πολιτεία, στην οποία ο νόμος θα είναι κυρίαρχος. Με άλλα λόγια, «επιστρέφουμε στην πολιτεία των φιλοσόφων βασιλέων, οι οποίοι, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, βρίσκονται εγκατεστημένοι στην Ακρόπολη και εξουσιάζουν την πόλη ανεμπόδιστοι από νόμους, έθιμα ή παραδόσεις»⁷. Αν λοιπόν αποδεχθούμε ότι στο χωρίο 969b ο Πλάτων δίνει την ανάλογη εξουσία και στα μέλη του *Νυκτερινού Συλλόγου*, τότε είναι βέβαιο ότι η άποψη αυτή αποτελεί ουσιαστικά παρέκκλιση από όσα είχε αγωνιστεί να θεμελιώσει στο προηγούμενο μέρος των *Νόμων*. Αλλά καθώς η υπόθεση αυτή, που βασίζεται σ' ένα μοναδικό χωρίο, είναι ιδιαίτερα επισφαλής, θα ήταν χρήσιμο να ερευνήσουμε την πιθανότητα μιας άλλης ερμηνείας.

Η φράση «*παραδοτέον τούτῳ τὴν πόλιν*» πιθανόν να εκφράζει μόνο την πεποίθηση του Πλάτωνα για τη σπουδαιότητα της φιλοσοφικής μελέτης και την καλλιέργεια της επιστημονικής γνώσης από τα μέλη του Συλλόγου. Γι' αυτόν το λόγο ο Πλάτων σχεδίασε να στερεώσει το Νυκτερινό Σύλλογο σαν άγκυρα όλης της πόλης⁸, προκειμένου να εξασφαλίσει τη φύλαξη και τη σωτηρία των νόμων. Επομένως, «το *παραδοτέον* είναι σχεδόν συμβατό με την υπόθεση ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος δεν σκοπεύει να ανατρέψει το

⁶ Πλ. *Νόμ.* 969 b 1-3.

⁷ G. Morrow, 512.

⁸ Πλ. *Νόμ.* 961 c 5.

ρόλο του νόμου»⁹. Εκτός από το προαναφερθέν χωρίο, δεν υπάρχει καμία αναφορά στους *Νόμους*, πάνω στην οποία να μπορεί να στηριχθεί αντίθετη ερμηνεία, ούτε καμία ένδειξη ότι ο Πλάτων αποσκοπούσε να δώσει την εξουσία στον Νυκτερινό Σύλλογο, ώστε να υπερβεί το νόμο, διότι πάνω από το νόμο βρίσκεται και κυβερνά μόνο ο Θεός¹⁰, άποψη ιδιαίτερα σημαντική που διήκει όλον αυτόν τον διάλογο του Πλάτωνα. Σύμφωνα με τον G. Μοπω, το χωρίο αυτό πρέπει να ερμηνευτεί ως μία ανακεφαλαίωση ωστόσο, όπως ο ίδιος παρατηρεί, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι η ανακεφαλαίωση δεν εμπεριέχει πάντα τη γενική σκέψη του ομιλητή ή του συγγραφέα¹¹.

Ο Πλάτων, λοιπόν, εισάγει ουσιαστικά το θέμα της ίδρυσης του *Νυκτερινού Συλλόγου* στο τέλος των *Νόμων*¹², αφού προηγουμένως¹³

⁹ G. Μοπω, 512

¹⁰ Πλ. Νόμ. 714 α: «...ὡς ὄσων ἄν πόλεων μὴ θεός ἀλλά τις ἄρχη θνητός, οὐκ ἔστιν κακῶν αὐτοῖς, οὐδὲ πόνων ἀνάφυξις».

¹¹ G. Μοπω, 513.

¹² Πρόκειται για το τελευταίο μέρος του δωδέκατου βιβλίου των *Νόμων*, που αποτελεί το 1/3 αυτού, και το οποίο διατίθεται για τον καθορισμό της σύνθεσης και της αποστολής του ανώτατου πολιτειακού σώματος, του Νυκτερινού Συλλόγου.

¹³ Πλ. Νόμ. 908 α 5, 909 α 3-4.

έκανε απλή νύξη αυτού και αφήνει τη σαφή διατύπωση της πρότασής του για την λειτουργία του Συλλόγου στο τέλος του έργου αυτού, σ' ένα σημείο όπου η νομοθεσία του έχει ήδη ολοκληρωθεί¹⁴. Όπως επισημαίνει ο Κ. Δ. Γεωργούλης, «ὁ Ἀθηναῖος παρατηρεῖ ὅτι δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ ἰδρῦση κανεῖς, μίαν πόλιν καὶ νὰ ὀρίσῃ εἰς αὐτὴν τὴν πρέπουσαν νομοθεσίαν. Πρέπει νὰ λάβῃ μέτρα ἱκανά νὰ σώσουν εἰς τὸ μέλλον καὶ τὴν πόλιν καὶ τὴν νομοθεσίαν της»¹⁵. Αλλά στη νομοθεσία που ήδη έχει θεσπιστεί αναγνωρίζεται ότι δεν υπάρχουν οι προβλεπόμενες διατάξεις για τη *σωτηρίαν τῶν νόμων* της πόλης. Πρόθεση όμως του Πλάτωνα ήταν να ιδρύσει μέσα στην πόλη «ένα σταθερό σώμα από έμπειρα και μορφωμένα άτομα, προκειμένου να ενεργούν ως μόνιμο όργανο για τη μελέτη των νόμων της Μαγνησίας»¹⁶. Γι' αυτόν το λόγο λοιπόν ο Πλάτων μέσω του ξένου Αθηναίου, προτείνει τη θέσπιση ενός συλλογικού σώματος, του Νυκτερινού Συμβουλίου. Είναι σαφής η θέση του Αθηναίου: *Τῶν πάντων δ' ἐκάστοτε τέλος οὐ τὸ δρᾶσαι τι σχεδὸν οὐδὲ τὸ κτήσασθαι κατοικίσαι τ' ἐστίν, ἀλλὰ τῷ γεννηθέντι σωτηρίαν ἐξευρόντα τελέως αἰεί, τότε ἤδη νομίζειν πᾶν ὅσον δεῖ πραχθῆναι πεπραχθαι, πρότερον δ' ἀτελές εἶναι τὸ ὅλον*¹⁷.

¹⁴ G. Μορτῶν, 500.

¹⁵ Πλάτωνος Νόμοι, Πρόλογος Κ. Δ. Γεωργούλης, Ἐν Αθήναις, εκδ. "Πόπυρος", 1963, 85. Ο Πρόλογος του Κ. Δ. Γεωργούλη στους Νόμους, κατά τη γνώμη μου, συμβάλλει στην εμβριθή κατανόηση και έκθεση του συνολικού έργου των πλατωνικών Νόμων.

¹⁶ G. Μορτῶν, 514.

¹⁷ Πλ. Νόμ. 960 b 5-10.

Ο Αθηναίος επισημαίνει ότι, αν θέλουμε να φέρουμε σε πέρας τη θεμελίωση της χώρας μας, πρέπει να εδρεύει μέσα σ' αυτήν κάτι που να γνωρίζει πρώτα απ' όλα τι είναι αυτό που ονομάζουμε σκοπό: ὅστις ποτὲ ὁ πολιτικὸς ὢν ἡμῖν τυγχάνει, ἔπειτα ὄντινα τρόπον δεῖ μετασχεῖν τούτου καὶ τίς αὐτῷ καλῶς ἢ μὴ συμβουλεύει, τῶν νόμων αὐτῶν πρῶτον, ἔπειτα ἀνθρώπων¹⁸, συνεχίζει θέτοντας ένα βασικό ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί ορθά: «Νῦν οὖν ἡμῖν ἐν τίνι ποτὲ τῶν τῆς πόλεως μερῶν ἢ ἐπιτηδευμάτων ἔστιν ἰκανὸν κατασκευασμένον ὀτιοῦν τοιοῦτον φυλακτήριον;»¹⁹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Πλάτων στους *Νόμους* οραματίζεται ότι η πόλη που πρόκειται να ιδρυθεί θα απαιτήσει από μια μερίδα ανθρώπων, που διαθέτουν φιλοσοφική ευφυΐα και υψηλή πνευματικότητα, να διατηρήσουν και να εφαρμόσουν τις αρχές πάνω στις οποίες βασίζονται οι νόμοι. Πράγματι, ο Νυκτερινός Σύλλογος φαίνεται ότι είναι το μέσο που επινοήθηκε για να ικανοποιήσει αυτή την ανάγκη στην πόλη των Μαγνήτων. Θα μπορούσε ίσως να υποστηριχθεί ότι η πρόταση για τη θέσπιση του *Νυκτερινοῦ Συλλόγου* που διατυπώνεται στο τέλος των *Νόμων* είναι παραπλήσια με την άποψη που προβάλλεται στο έκτο βιβλίο της *Πολιτείας*: «Αν μια καλή πολιτεία και το φιλοσοφικό πνεῦμα που τη σχεδίασε πρόκειται να αποφύγει τον εκφυλισμό», υποστηρίζει ο Σωκράτης, «θα χρειαστεί να υπάρχει παντοτινά μέσα στην πολιτεία κάτι που να διατηρεί τον ίδιο τον λογισμό που είχες και εσύ ο νομοθέτης, όταν ἔθετες τους νόμους της»²⁰.

¹⁸ Πλ. *Νόμ* 962 b 3-9, c 3.

¹⁹ Πλ. *Νόμ* 962 c 5-8.

²⁰ Πλ. *Πολ* 497 d 1- 2.

Όπως χαρακτηριστικά συνοψίζει ο Κωνσταντίνος Βουδούρης μια θέση ευρέως μάλλον αποδεκτή στην πολιτική φιλοσοφία, «οί νόμοι, ὅσον καὶ ἂν εἶναι προσφευεῖς πρὸς πολιτικὴν τινα κατάστασιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν παραμόνιμον κῦρος. Ἡ ζωὴ θέτει νέα προβλήματα, εἶναι ἑτερογονική. Ἐὰν δὲν ἐπιτυχάνεται νέα σύνθεσις τῶν ἀξιῶν καὶ ἡ ἐνότης τῶν σκοπῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἡ πόλις καὶ ἡ πολιτεία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθοῦν»²¹. Πράγματι, το μέσο που δύναται να επιτύχει αυτή τη νέα σύνθεση αξιών δεν μπορεί να είναι άλλο από το Νυκτερινό Σύλλογο, που καλείται να εκπροσωπήσει την αρχή της φιλοσοφίας στην πολιτεία των *Νόμων*.

Στο σημείο αυτό και πριν προχωρήσουμε κρίνεται απαραίτητο να σημειωθεί ότι, εκτός από τις προαναφερθείσες γενικές αρχές που αποτελούν τη θεωρητική προϋπόθεση της πρότασης του Πλάτωνα για την ίδρυση του *Νυκτερινοῦ Συλλόγου*, υπάρχουν στους *Νόμους* χωρία με βάση τα οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να υποστηριχθεί ότι ο Πλάτων είχε κατά νου την ίδρυση του Συλλόγου, όταν έγραφε το προηγούμενο μέρος των *Νόμων*. Έτσι, στην αρχή σχεδόν των *Νόμων* (632 c) είναι πρόδηλος ο υπαινιγμός ότι απαιτείται ειδικό συλλογικό σώμα, και γι' αυτόν το λόγο ο Πλάτων τονίζει ότι ο νομοθέτης οφείλει, μόλις ολοκληρώσει το έργο του, να ορίσει φύλακες των νόμων, που άλλοι θα ενεργούν με φρόνηση και άλλοι με αληθινή γνώμη. Επίσης, στο χωρίο 769 d ο Αθηναίος προβάλλει την ανάγκη της παρουσίας μορφωμένων ατόμων που να παρακολουθούν και να διορθώνουν τις παραλείψεις του νομοθέτη, ώστε να επικρατεί η τάξη μέσα στην πόλη²².

²¹ Κ. Ι. Βουδούρης, *Ψυχὴ καὶ Πολιτεία, Έρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, Διατριβὴ ἐπὶ Διδαστορίᾳ, Ἐν Ἀθήναις, 1970, 223.

²² Βλ. σχετικὰ Β. Jowett, *The Dialogues of Plato, Translated into English with Analyses and Introductions*, Vol. IV, Oxford, Clarendon Press, 1953 ⁴(1871¹), 79.

Στο χωρίο 818 a-d²³ φαίνεται, όπως έχει άλλωστε παρατηρηθεί²⁴, ότι ο Πλάτων προβλέπει το πρόγραμμα σπουδών του Νυκτερινού Συλλόγου, είναι δε χαρακτηριστική η παρατήρηση του Αθηναίου: «ταῦτα δὲ σύμπαντα οὐχ ὡς ἀκριβείας ἐχόμενα δεῖ διαπονεῖν τοὺς πολλοὺς ἀλλὰ τινὰς ὀλίγους οὓς δέ, προϊόντες ἐπὶ τῷ τέλει φράσομεν· οὕτω γὰρ πρέπον ἔν εἶπ»²⁵. Είναι εμφανές, νομίζω, ότι οι ὀλίγοι, τους οποίους προαναγγέλλει ότι θα αποκαλύψει ο Πλάτων, όταν πλησιάζει στο τέλος της συγγραφής των *Νόμων*, είναι αυτοί που τελικά θα αποτελέσουν το σώμα του *Νυκτερινού Συλλόγου*.

Οφείλουμε ακόμα να επισημάνουμε ότι είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι στο δέκατο βιβλίο των *Νόμων*, όπου ο Αθηναίος παρουσιάζει τη φυσική θεολογία που τελικά προορίζεται να καταστεί η επίσημη θεολογία της νέας πόλης, συναντούμε για πρώτη φορά την ονομασία «περὶ τὸν τῶν νύκτωρ συλλεγομένων σύλλογον»²⁶. Στο χωρίο λοιπόν αυτό (908a) ο

²³ Βλ. σχετικὰ Τ. Saunders, *Notes on the Laws of Plato*, London, Institute of Classical Studies, 1972, 61.

²⁴ R. F. Stalley, *An Introduction to Plato's Laws*, Oxford, Basil Blackwell, 1983, 112.

²⁵ Πλ. Νόμ. 818 a 1- 4.

²⁶ L. Brandwood, s.v.: περὶ τὸν τῶν νύκτωρ συλλεγομένων σύλλογον.

Πλάτων συνδέει τον Σύλλογο μ'ένα από τα δύο δεσμοπήρια της πόλης, το οποίο είχε σκοπό τον *σωφρονισμό* των πολιτών²⁷. Αλλά και λίγο παρακάτω, στο χωρίο 909 α, πάλι γίνεται αναφορά στο Νυκτερινό Σύλλογο: «οἱ τοῦ νυκτερινοῦ συλλόγου κοινωνοῦντες» είναι οι μόνοι που επιτρέπεται να επισκέπτονται στη φυλακή τα άτομα που καταδικάστηκαν λόγω ασέβειας προς τους θεούς σε φυλάκιση πέντε χρόνων, και η αποστολή των μελών του Νυκτερινού συλλόγου στην προκειμένη περίπτωση είναι να τους νοθετούν και να προσπαθούν να σώσουν την ψυχή των καταδικασθέντων: *μηδεις τῶν πολιτῶν αὐτοῖς ἄλλος συγγιγνέσθω πλὴν οἱ τοῦ νυκτερινοῦ συλλόγου κοινωνοῦντες, ἐπὶ νοθετήσῃ τε καὶ τῇ τῆς ψυχῆς σωτηρίᾳ ὁμιλοῦντες*²⁸. Επιπλέον, τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου έχουν την

²⁷ Πλ. Νόμ. 908 α 1 – 7: *δεσμοπηρίων δὲ ὄντων ἐν τῇ πόλει τριῶν, ἐνὸς μὲν κοινοῦ τοῖς πλείστοις περὶ ἀγορὰν σωτηρίας ἔνεκα τοῖς πολλοῖς τῶν σωμάτων, ἐνὸς δὲ περὶ τὸν τῶν νύκτωρ συλλεγομένων σύλλογον, σωφρονιστήριον ἐπονομαζόμενον, ἐνὸς δὲ αὖ κατὰ μέσσην τὴν χώραν, ὅρηπερ ἄν ἔρημος τε καὶ ὡς μάλιστα ἀγριώτατος ἦ τόπος, τιμωρίας ἔχων ἐπωνυμίαν φήμην πινά.*

Εύκολα θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι η φράση: *σωφρονιστήριον ἐπονομαζόμενον* αναφέρεται στον σύλλογον. Δεδομένου όμως ότι το πρώτο δεσμοπήριον υπήρχε *σωτηρίας ἔνεκα*, το τρίτο έμμεσα πλὴν σαφώς μπορεί να θεωρηθεί ότι απέβλεπε στην *τιμωρίαν*, επιτρέπεται να διατυπωθεί η υπόθεση ότι το δεύτερον απέβλεπε στον *σωφρονισμόν*. Βλ. και 909 α 1. Με το θέμα όμως αυτό θ' ασχοληθώ σε μια μελλοντική εργασία.

²⁸ Πλ. Νόμ. 909 α 4 -5.

εξουσία να κρίνουν αν οι αιρετικοί πρόκειται να αφεθούν ελεύθεροι ή όχι στο τέλος της πεντάχρονης καταδίκης τους²⁹.

Οι αναφορές αυτές έχουν οδηγήσει στην εσφαλμένη μάλλον άποψη ότι η «ανάγκη σύστασης μιας επιτροπής που θα διαθέτει θρησκευτική γνώση και δικαστικές εξουσίες, με κύρια αποστολή της να καταργήσει τις αιρέσεις και να προσπλητήσει τους αιρετικούς»³⁰, είναι ίσως ένας από τους λόγους που οδήγησε τον Πλάτωνα στη σκέψη να προσθέσει ακόμα ένα επίσημο σώμα στη πολιτεία των *Νόμων*, μια Επιτροπή αποτελούμενη από τους γνώστες της ιδέας του αγαθού, τον *Νυκτερινόν Σύλλογον*.

Σ' ένα άλλο χωρίο των *Νόμων*, πριν από τη κύρια συζήτηση γι' αυτόν, στα πλαίσια της αναφοράς στους *θεωρούς*³¹ γίνεται εκτενής μνεία για «τὸν σύλλογον τὸν τῶν περὶ νόμους ἐποπτευόντων», τη σύνθεσή του, το χρόνο συνεδρίασης και την αποστολή του³². Ο Πλάτων λοιπόν αναφέρει ότι

²⁹ G. Morrow, 510.

³⁰ T. A. Sinclair, *Ιστορία της Ελληνικής Πολιτικής Σκέψεως*, Τόμ. Α', Πρόλογος Γ. Κ. Βλάχος, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, 1969, 291.

³¹ Κατά τον E. Barker (*Greek Political Theory*, London, Methuen & Co LTD, 1970, 344): «Η εμφάνιση του Νυκτερινού Συλλόγου φαίνεται ότι απορρέει, σχεδόν τυχαία, από μια συζήτηση για τη σχέση της πολιτείας των *Νόμων* μ' αυτήν του εξωτερικού κόσμου».

³² Πλ. *Νόμ* 951 d 3- 8.

ενδείκνυται ν' αποστέλλονται στο εξωτερικό άτομα κατάλληλα με σκοπό τη μελέτη των νόμων των άλλων πόλεων, ώστε η μελέτη αυτή να χρησιμεύσει εν συνεχεία για τη βελτίωση των νόμων της Μαγνησίας. Τα άτομα αυτά, αποκαλούμενα *θεωροί*, όταν επιστρέφουν στην πατρίδα τους, παρουσιάζονται στο Σύλλογο αυτών που εποπτεύουν τους νόμους και ανακοινώνουν τις παρατηρήσεις και εντυπώσεις τους από τους νόμους των άλλων πόλεων. Όπως ορθά επεσήμανε ο Leo Strauss, ο Αθηναίος περιγράφει εδώ για πρώτη φορά τη συγκρότηση του Συλλόγου, χωρίς ωστόσο να χρησιμοποιεί τον επίσημο τίτλο του³³.

Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, η εκτενής διαπραγμάτευση του *Νυκτερινού Συλλόγου* πραγματοποιείται από το χωρίο 961a και εξής, όταν ο ξένος Αθηναίος υπενθυμίζει στους συνομιλητές του την εξής πρόταση: «Ἄρ' οὐκ εἶπομεν ὅτι δεῖ σύλλογον ἡμῖν ἐν τῇ πόλει γίνεσθαι τοιόνδε τινά;»³⁴.

Όπως παρατηρεί ο Barker³⁵, «στο σημείο αυτό οι τυπικοί ελληνικοί θεσμοί, οι οποίοι είχαν διατυπωθεί στα προηγούμενα βιβλία των *Νόμων*, αποσύρονται διακριτικά και στη θέση τους κάνει την εμφάνισή του ένα

³³ L. Strauss, *The Argument and the Action of Plato's Laws*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1975, 174.

³⁴ Πλ. Νόμ. 961 a 1-2.

³⁵ E. Barker, 342. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Barker ονομάζει το συγκεκριμένο κεφάλαιο του βιβλίου του «Ἡ αλλαγή του ύφους στο δωδέκατο βιβλίο των *Νόμων*» (*The Change of Tone in the Twelfth Book of the Laws*).

Νυκτερινό Συμβούλιο φιλοσόφων ή καλύτερα «φιλοσοφημένων αστρονόμων», οι οποίοι καθοδηγούν την πολιτεία, διότι κατέχουν τα μυστήρια των ουρανών».

Γεννάται, λοιπόν, το εύλογο ερώτημα «ποιός είναι ο ρόλος της φιλοσοφίας και ειδικότερα του Νυκτερινού Συλλόγου σε μια πόλη που κυβερνάται από το ρόλο του νόμου;». Μία απάντηση στο ερώτημα αυτό θα μπορούσε να μας κατατοπίσει σχετικά με το συνολικό εγχείρημα του Πλάτωνα και την αντίληψη του για τη φιλοσοφία και τους φιλοσόφους γενικότερα. Ο ρόλος της φιλοσοφίας στους *Νόμους* πρέπει ειδικά ν' αποκαλυφθεί, επειδή αυτό το έργο σ' αντίθεση με την *Πολιτεία*, αναθέτει στο φιλόσοφο την προσιδιάζουσα λειτουργία του σ' ένα περισσότερο ή λιγότερο πραγματικό κόσμο μιας γήινης πολιτείας. Επιπλέον, μια απάντηση δεν είναι δύσκολο να βρεθεί, μιας και ο ρόλος της φιλοσοφίας είναι ενσωματωμένος σ' ένα συγκεκριμένο θεσμό, στον Νυκτερινό Σύλλογο, του οποίου οι αρμοδιότητες, όπως θα διαπιστωθεί παρακάτω, έχουν περιγράψει από τον Πλάτωνα, μέσω του ξένου Αθηναίου, με μεγάλη προσοχή.

2. Τα μέλη του Νυκτερινού Σύλλογου και η προέλευσή τους

Όπως έχει ήδη έχει γίνει σχετικός υπαινιγμός, ο Πλάτων αναφέρεται στον Νυκτερινό Σύλλογο σε δύο³⁶ κυρίως μέρη των *Νόμων*. Οι δύο αυτές αναφορές του, αν και παρουσιάζουν μεταξύ τους μερικές διαφορές, συμφωνούν στα κύρια σημεία³⁷. Την πρώτη φορά γίνεται βέβαια αρκετά εκτενής αναφορά στον Νυκτερινό Σύλλογο³⁸, αλλά, όταν ο Πλάτων -λίγες σελίδες παρακάτω- επανέρχεται στο ίδιο θέμα, η έκθεσή του είναι ασυγκρίτως εκτενέστερη³⁹. Γενικά, στη σύνθεση του Νυκτερινού Σύλλογου γίνεται αναφορά στα χωρία 951 d - e και 961 a - b. Συνδυάζοντας τα δύο προαναφερθέντα χωρία θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι κατηγορίες μελών του Νυκτερινού Σύλλογου είναι οι εξής:

³⁶ Παραλείπονται οι σύντομες αναφορές που γίνονται, όπως έχει ήδη σημειωθεί, στα χωρία 908 a (*περὶ τὸν τῶν νύκτωρ συλλεγομένων σύλλογον*) και 909 a (*οἱ τοῦ νυκτερινοῦ συλλόγου κοινωνοῦντες*).

³⁷ G. Μοπω, 503. βλ. σχετικά και Θανάσης Σαμαράς, "Η φιλοσοφική σχέση τῆς *Πολιτείας* καὶ τῶν *Νόμων* του Πλάτωνος", *Δευκαλίων*, 17 (1999), 41: «Υπάρχουν δύο περιγραφές τῆς σύνθεσης του Σύλλογου, οι οποίες δεν είναι απολύτως συνεπείς... ».

³⁸ Πλ. *Νόμ* 951 d - 952 b.

³⁹ Πλ. *Νόμ* 961 a - 969 d.

1. Οι δέκα πιο ηλικιωμένοι νομοφύλακες⁴⁰ 2. Ο γενικός επιμελητής της παιδείας και οι προκάτοχοί του⁴¹ 3. Οι *εὐθυνοί* που έχουν τιμηθεί με τις ανώτατες διακρίσεις⁴² 4. Όσοι από τους πολίτες επισκέφθηκαν ξένες πόλεις, ως *θεωροί* (παρατηρητές), και οι οποίοι, αφού επέστρεψαν στην πόλη και υποβλήθηκαν σε αυστηρή δοκιμασία από τα μέλη του *Νυκτερινού Συλλόγου*, κρίθηκαν άξιοι να ενταχθούν σ' αυτόν⁴³.

Γενικά διαπιστώνουμε ότι η σύνθεση του *Νυκτερινού Συλλόγου*, όπως παρουσιάζεται τη δεύτερη φορά κατά την κύρια συζήτηση για τον Σύλλογο, διαφέρει σε μερικά σημεία. Έτσι, ενώ την πρώτη φορά (951d - e) ο Πλάτων αναφέρει ότι ο *Νυκτερινός Σύλλογος* θα περιλαμβάνει *πρῶτον μὲν τῶν ἱερέων τῶν τὰ ἀριστεῖα εἰληφότων, ἔπειτα τῶν νομοφυλάκων τοὺς ἀεὶ πρεσβεύοντας δέκα. ἔτι ὁ περὶ τῆς παιδείας πάσης ἐπιμελητῆς ὃ τε νέος οἷ τε ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀπηλλαγμένοι*, όταν επανέρχεται στο θέμα της ίδρυσης του *Νυκτερινού Συλλόγου* στο χωρίο 961 a - b, γράφει: «*δέκα μὲν τῶν νομοφυλάκων τοὺς πρεσβυτάτους ἀεὶ, τοὺς δὲ τὰριστεῖα εἰληφότας ἅπαντας δεῖν εἰς ταὐτὸ συλλέγεσθαι τούτοις, ἔτι δὲ τοὺς ἐκδημήσαντες ἐπὶ ζήτησιν εἴ τί που πρὸς τὴν νομοφυλακίαν γίγνοιτο ἔν καίριον ἀκοῦσαι καὶ σωθέντας οἴκαδε, δόξαι, τούτοις αὐτοῖς διαβασανισθέντας, τοῦ συλλόγου ἀξιοκοινωνήτους εἶναι*».

⁴⁰ Πλ. *Νόμ.* 951 d 8 - e 1· 961 a 2 - 3.

⁴¹ Πλ. *Νόμ.* 951 e 1-3.

⁴² Πλ. *Νόμ.* 951 d 8: Η συμμετοχή των ιερέων, όπως θα μπορούσε να υποστηριχθεί με βάση το χωρίο 951 d 8, δεν μπορεί να τεκμηριωθεί, όπως θα δούμε στη συνέχεια· 961 a 3 -4.

⁴³ Πλ. *Νόμ.* 961 a 4 - 8.

Σύμφωνα λοιπόν με το κείμενο των *Νόμων*, ενώ την πρώτη φορά (951d-e) ο Πλάτων κρίνει απαραίτητη τη συμμετοχή στον Νυκτερινό Σύλλογο, των δέκα γεροντότερων εν ενεργεία νομοφυλάκων, των ιερέων, οι οποίοι όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι οι *εϋθυνοί*, και του γενικού επιμελητή της παιδείας, όπως προαναφέρθηκε, τη δεύτερη φορά (961 d) αναφέρει ως μέλη του Συλλόγου εκτός από τους δέκα τῶν νομοφυλάκων τοὺς πρεσβυτάτους, και τους *τάριστεῖα εἰληφότας ἅπαντας*, καθώς επίσης και τους *θεωρούς*, τους πολίτες δηλαδή οι οποίοι επισκέφθηκαν ξένες πόλεις ως παρατηρητές και οι οποίοι, αφού επέστρεψαν στην πόλη, υποβλήθηκαν σε αυστηρή δοκιμασία από τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου και κρίθηκαν άξιοι να συμμετέχουν σ' αυτόν, λόγω της σοφίας που απέκτησαν από τη γνώση των νόμων και εθίμων άλλων πόλεων και χωρών.

Προτού όμως προχωρήσουμε στην αναλυτική παρουσίαση της σύνθεσης του *Νυκτερινού Συλλόγου* και της κοινωνικής προέλευσής των μελών του, κρίνεται απαραίτητη η αναφορά σε μερικές γενικές αρχές που φαίνεται να διέπουν τη σχετική πρόταση του Πλάτωνα. Ο Πλάτων χαρακτηρίζει τον Σύλλογο *ὡς φυλακὴν ἐσόμενον κατὰ νόμον χάριν σωτηρίας τὸν τῶν ἀρχόντων νυκτερινόν σύλλογον, παιδείας ὀπόσης διεληλύθαμεν κοινωνὸν γενόμενον*⁴⁴. Θα απαρτίζεται, όπως έχει τονιστεί⁴⁵, από διακεκριμένα μέλη που θα διαθέτουν ανώτατη παιδεία και θα είναι ικανά να σώσουν την πόλη. Όπως με έμφαση τονίζει ο ξένος Αθηναίος, *πρῶτον μὲν δήπου καταλεκτέος ἄν εἴη κατάλογος τῶν ὅσοι ἐπιτήδριοι πρὸς τὴν τῆς φυλακῆς φύσιν ἄν εἶεν ἡλικίαις τε καὶ μαθημάτων δυνάμεσιν καὶ τρόπων ἤθεσιν καὶ ἔθεσιν*⁴⁶. Από το χωρίο αυτό προκύπτει ότι η επιλογή των

⁴⁴ Πλ. *Νόμ.* 968 a 6 - b 1.

⁴⁵ G. Μορτω, 503 κ.ε.

⁴⁶ Πλ. *Νόμ.* 968 d.

μελών του συλλόγου πραγματοποιείται βάσει κάποιων κριτηρίων. Η ηλικία, η δυνατότητα απόκτησης γνώσεων, ο χαρακτήρας και το ήθος, θεωρούνται βασικά προσόντα, προκειμένου κάποιοι να κριθούν κατάλληλοι για το έργο που καλείται να επιτελέσει στην πολιτεία των *Νόμων* ο Νυκτερινός Σύλλογος.

Εκτός αυτού, επιβάλλεται να ληφθεί υπόψη η θέση του Πλάτωνα⁴⁷ που ισχύει γενικά, σύμφωνα με την οποία κρίνεται σκόπιμο όλοι οι υποψήφιοι άρχοντες να υποβάλλονται σε αυστηρή δοκιμασία αυτοί και το γένος τους, προτού κριθούν ικανοί να καταλάβουν κάποιο αξίωμα: «*ὄρθς γὰρ ὅτι πρῶτον μὲν δεῖ τοὺς ὀρθῶς ἰόντας ἐπὶ τὰς τῶν ἀρχῶν δυνάμεις βάσανον ἰκανὴν αὐτοὺς τε καὶ γένος ἐκάστων ἐκ παίδων μέχρι τῆς αἰρέσεως εἶναι δεδωκότας*».

Η θέση αυτή του Πλάτωνα, όπως έχει ερμηνευτεί από τους ερευνητές, ενώ συνιστά να λαμβάνεται υπόψη και το γένος των υποψήφιων αρχόντων, δεν εντάσσει αυτούς σε μια ορισμένη κοινωνική τάξη. Επομένως, δεν προβλέπεται *a priori* αποκλεισμός, λόγω κοινωνικής προέλευσης, κανενός υποψηφίου. Παράλληλα, ο Πλάτων⁴⁸ θεωρεί αναγκαίο και όσοι πρόκειται να εκλέξουν να έχουν ανατραφεί κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να μπορούν να εγκρίνουν τους ικανούς και να αποδοκιμάζουν τους ανίκανους. Οι δύο αυτές προϋποθέσεις είναι κατά τη γνώμη του απαραίτητες, γιατί έτσι μόνο θα καταστεί δυνατή η εκλογή αξίων αρχόντων, χωρίς τους οποίους *πόλις εὖ παρεσκευασμένη.....καὶ εὖ κείμενοι νόμοι* οδηγούνται σε παντελή αχρηστία⁴⁹.

⁴⁷ Πλ. *Νόμ.* 751 c 5-10.

⁴⁸ Πλ. *Νόμ.* 751 c - d.

⁴⁹ Πλ. *Νόμ.* 751 b - c.

Ερχόμαστε τώρα στην αναλυτική παρουσίαση της σύνθεσης του *Νυκτερινού Συλλόγου*.

1. **Νομοφύλακες.** Η πρώτη κατηγορία των μελών του *Νυκτερινού Συλλόγου* θ' αποτελείται από τους δέκα γεροντότερους *Νομοφύλακες* της πολιτείας των *Μαγνήτων*⁵⁰. Παίρνοντας ως αφετηρία κατά κάποιον τρόπο την αρχαία ρήση *ἀρχή παιδεύσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις*⁵¹ θεωρώ χρήσιμο να σημειώσω ότι η λέξη *νομοφύλαξ*⁵², στους διάφορους γραμματικούς τύπους, απαντά απ' όλους τους διαλόγους του Πλάτωνα μόνο στους *Νόμους*. Η διαπίστωση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί η επισήμανση της ανάγκης για φύλαξη και τήρηση των νόμων που δηλώνουν πρωτίστως τα συνθετικά της λέξης: *νόμος, φύλαξ*, παραπέμπει στη σημασία που έχουν οι άρχοντες αυτοί στο συγκεκριμένο έργο του Πλάτωνα.

Με βάση, λοιπόν, το γεγονός ότι ως πρώτα μέλη του *Νυκτερινού Συλλόγου* ορίζονται χωρίς καμία άλλη διαδικασία ή προϋπόθεση, οι δέκα πιο ηλικιωμένοι *νομοφύλακες*, της *κατοικιζομένης* πολιτείας των *Μαγνήτων* είναι απαραίτητο να ανατρέξουμε στους *Νόμους* γενικά, προκειμένου να

⁵⁰ Οι αρχές της πολιτείας των *Μαγνήτων*, όπως είναι γνωστό, είναι οι εξής: 1) οι *Νομοφύλακες*, 2) οι αρχηγοί ένοπλων δυνάμεων, στρατηγοί, ταξίαρχοι, ίππαρχοι, 3) οι *Βουλευτές* εκλεγόμενοι από τη συνέλευση του λαού, 4) οι *ιερείς*, *ιέρειες* και οι *έξιγισαί*, 5) οι *Αστυνόμοι*, *Αγορανόμοι* και *Αγρονόμοι* 6) οι *επόπτες* της παιδείας και *γυμναστικής* υπό την αρχηγία του γενικού επιμελητή της παιδείας 7) οι *σύνεδροι* των *δικαστηρίων* 8) οι *γυναίκες* *επόπτριες* επί των γάμων. Γ.Β. Γεωργούλης, 33: R.F. Stalley, *An Introduction to Plato's Laws*, Oxford, Basil Blackwell, 1983, 186 -191: Μορτω, 153-229.

⁵¹ Άποψη του *Αντισθένη* που τη διασώζει ο *Αρριανός* (*Επικτ. Διατρ. I 17,12*).

⁵² L Brandwood, s.v.: *νομοφύλαξ*.

αναζητήσουμε ποιά είναι η προέλευση των νομοφυλάκων⁵³ ως αρχόντων της νέας πολιτείας, ποιος ο τρόπος εκλογής τους και ποιά τα καθήκοντά τους, (στοιχεία που από τον Πλάτωνα θεωρούνται γνωστά κατά την κύρια συζήτηση για τον Νυκτερινό Σύλλογο), προκειμένου να καταλήξουμε σ' ορισμένα ασφαλή συμπεράσματα.

Όπως επισημάνθηκε ήδη, κανένας πολίτης δεν αποκλείεται *a priori* λόγω κοινωνικής προέλευσης από την κατάληψη αξιωμάτων, αρκεί να πληροί τους όρους που ο Πλάτων θεωρεί αναγκαίους⁵⁴. Ο ίδιος μάλιστα κρίνει ότι είναι θεμιτό να χρησιμοποιεί η πόλη την πειθώ αλλ' ακόμη και την *μετρίαν δύναμιν*, προκειμένου να δεχθούν οι όντως ικανοί ν' αναλάβουν αξιώματα⁵⁵. Η μέριμνα του Πλάτωνα για εκλογή ικανών νομοφυλάκων - όπως άλλωστε και όλων των άλλων αρχόντων - είναι φανερή, αφού μάλιστα οι νομοφύλακες θα είναι οι πρώτοι άρχοντες της πόλης, οι οποίοι στη συνέχεια θα φροντίσουν για την εκλογή των υπολοίπων: *δεῖ μὴν ἀμῶς γέ πως, καὶ ταῦτα οὐ φαύλους ἀλλ' ὅτι μάλιστα ἄκρους (sc. εἶναι τοὺς πρὸ πασῶν τῶν ἀρχῶν γεγονότας)*⁵⁶. Ο Πλάτων στο σημείο αυτό θεωρεί

⁵³ Βλ. σχετικά στο έκτο βιβλίο των *Νόμων* (752 a - 755 b), όπου γίνεται αναφορά στα προσόντα που πρέπει να διαθέτουν όσοι πρόκειται να καταλάβουν την αρχή των *Νομοφυλάκων*.

⁵⁴ Πλ. *Νόμ* 755 a 5-6. Μεταξύ των όρων είναι και η ηλικία των Νομοφυλάκων: άνω των 50 ετών.

⁵⁵ Πλ. *Νόμ* 753 a 1- 4.

⁵⁶ Πλ. *Νόμ* 753 e 4-5.

αναγκαίο να επισημάνει ότι όχι απλώς αποδέχεται την ορθότητα της παροιμίας: *ἀρχή γὰρ..... ἥμισυ παντός*, αλλά και ότι κατά τη γνώμη του μῖα καλή αρχή είναι κάτι παραπάνω από το ἥμισυ⁵⁷.

Οι πρώτοι, λοιπόν, άρχοντες που πρέπει να οριστούν στη νέα Κρητική πόλη των Μαγνήτων είναι οι νομοφύλακες. Ο τρόπος σύμφωνα με τον οποίο προτείνεται να οριστούν οι πρώτοι νομοφύλακες, 18 από την *ἀποικίσασαν* και 19 από την *κατοικιζομένην πόλιν*⁵⁸, ενδιαφέρει βέβαια, αλλά δεδομένου ότι ο τρόπος αυτός θα ισχύσει μόνο μία φορά δεν μπορεί παρά να έχει σχετική αξία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει κυρίως ο τρόπος με τον οποίο συνήθως θα εκλέγονται οι νομοφύλακες, γιατί αυτός, εκτός των άλλων, υποδηλώνει και τη σπουδαιότητα που κατά τον Πλάτωνα έχει ο θεσμός των νομοφυλάκων.

Η εκλογή λοιπόν των νομοφυλάκων προβλέπεται να γίνεται σε τρεις φάσεις από εκλεκτορικό σώμα που απαρτίζουν οι δυνάμενοι να φέρουν όπλα είτε ως ιππείς είτε ως οπλίτες, αλλά και όσοι συμμετείχαν κατά το παρελθόν σε πόλεμο και μπορούν να λάβουν μέρος στις διαδικασίες της εκλογής⁵⁹. Από τους τριακόσιους που πλειοψηφούν κατά την πρώτη φάση εκλέγονται κατά τη δεύτερη φάση οι εκατό, και από αυτούς κατά την τρίτη φάση, και αφού μεσολαβήσουν αρκετές μέρες μεταξύ των διαδοχικών φάσεων, εκλέγονται οι τριάντα επτά πλειοψηφήσαντες⁶⁰ ηλικίας, όπως

⁵⁷ Πλ. Νόμ. 753 e - 754 a.

⁵⁸ Πλ. Νόμ. 752 e - 753 a.

⁵⁹ Πλ. Νόμ. 753 b 5- 7. Η εκλογή γίνεται με φανερές ψηφοφορίες, αφού ο κάθε εκλεκτόρας αναγράφει σε πινακίδα και το όνομα του υποψηφίου και το όνομα το δικό του με πλήρη μάλιστα στοιχεία.

⁶⁰ Πλ. Νόμ. 753 c 1 - d 6. Βλ. σχετικά Taylor, 543.

προαναφέρθηκε, άνω των πενήντα ετών. Οι νομοφύλακες υποδεικνύουν στη συνέχεια τους τρεις στρατηγούς⁶¹: *τούτων δὴ στρατηγούς μὲν ἐξ αὐτῆς τῆς πόλεως ταύτης οἱ νομοφύλακες προβαλλέσθων, αἰρεῖσθαι δ' ἐκ τῶν προβληθέντων πάντες οἱ τοῦ πολέμου κοινωνοὶ γενομένοι τε ἐν ταῖς ἡλικίαις καὶ γιγνόμενοι ἐκάστοτε. τρεῖς δὲ, οἷς ἂν ἡ πλείστη χειροτονία γίγνηται, τούτους εἶναι στρατηγούς τε καὶ ἐπιμελητὰς τῶν κατὰ πόλεμον, δοκιμασθέντων καθάπερ οἱ νομοφύλακες.* Οι στρατηγοὶ που εκλέγονται υποδεικνύουν με τη σειρά τους τους ταξίαρχους⁶²: *ταξίαρχους δὲ αὐτοῖσι προβάλλεσθαι μὲν τοὺς αἰρεθέντας στρατηγούς δώδεκα, ἐκάστῃ φυλῇ ταξίαρχον, τὴν δ' ἀντιπροβολὴν εἶναι, καθάπερ τῶν στρατηγῶν ἐγίγνετο τὴν αὐτὴν καὶ περὶ τῶν ταξιαρχῶν, καὶ τὴν ἐπιχειροτονίαν καὶ τὴν κρίσιν.*

Οἱ νομοφύλακες παραμένουν στο αξίωμά τους, ἔως ὅτου συμπληρώσουν το εβδομηκοστό ἔτος τῆς ηλικίας τους και ανεξάρτητα ἀπὸ τὴν ηλικία στην οποία βρίσκονταν, ὅταν εκλέχτηκαν νομοφύλακες. Ἐτσι ο ἀνώτερος χρόνος ἀσκησης των καθηκόντων του νομοφύλακα εἶναι εἴκοσι χρόνια⁶³, ἐνῶ ὅσοι πεθαίνουν ἢ ἀποχωροῦν λόγω ορίου ηλικίας ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἄλλους που εκλέγονται ἀπὸ το κοινὸν τῆς πόλεως⁶⁴.

Το ἔργο των νομοφυλάκων ἢ των «προστατῶν τοῦ συντάγματος»⁶⁵ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό, ἀφοῦ σ' αὐτοὺς ἔχει ἀνατεθεῖ α) ἡ τήρηση και

⁶¹ Πλ. Νόμ. 755 c 4-7.

⁶² Πλ. Νόμ. 755 d 6-7, e 1-4.

⁶³ Πλ. Νόμ. 755 a - b.

⁶⁴ Πλ. Νόμ. 928 d ΓΒ. Γεωργούλης, 33· Stalley, 187· Μοσῶν, 206.

⁶⁵ Α. Ε. Taylor, Πλάτων, 543.

βελτίωση της νομοθεσίας, β) η καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων των πολιτών, γ) η κατάταξη των πολιτών σε τέσσερις τάξεις, και δ) η επιβολή ποινών για απόκρυψη περιουσιακών στοιχείων⁶⁶: *πρῶτον μὲν φύλακες ἔστωσαν τῶν νόμων, ἔπειτα τῶν γραμμάτων ὧν ἄν ἕκαστος ἀπογράψῃ τοῖς ἄρχουσι τὸ πλῆθος τῆς αὐτῶν οὐσίας, πλὴν ὁ μὲν μέγιστον τίμημα ἔχων τετάρων μνῶν, ὁ δὲ τὸ δεύτερον τριῶν, ὁ δὲ τρίτος δυοῖν μναῖν, μναῖς δὲ ὁ τέταρτος. Ωστόσο, αν κάποιος αποδειχθεί ότι κατέχει και κάτι άλλο εκτός από εκείνα που έχει δηλώσει, παραπέμπεται σε δίκη για αισχροκέρδεια, δίκη η οποία διεξάγεται μπροστά στους ίδιους τους Νομοφύλακες⁶⁷.*

Εκτός όμως απ' αυτά τα κύρια καθήκοντα, οι νομοφύλακες της πολιτείας των Μαγνήτων έχουν αναλάβει και άλλα καθήκοντα, όπως: α) η επίβλεψη των ορφανών⁶⁸, β) η έγκριση της αποστολής θεωρών σε ξένες πόλεις⁶⁹, γ) η επιμέλεια των παιδιών και των ανδρών κάθε ηλικίας⁷⁰, δ) η σύσταση μαθημάτων κατάλληλων για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών⁷¹.

Εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι το εύρος των καθηκόντων των νομοφυλάκων είναι ευρύτατο, αφού καλύπτει δικαιοδοσίες που στο σημερινό κράτος ανήκουν σε πολλά και διάφορα θεσμικά όργανα αυτού. Η άποψη ότι το σώμα των Νομοφυλάκων «νοεῖται ὡς μόνιμον πολιτικὸν σῶμα

⁶⁶ Taylor, 543· Γεωργούλης, 33 κ.ε.· Stalley, 187· Μορτω, 196 κ.ε.

⁶⁷ Πλ. Νόμ. 754 d 6-8, e 1-6.

⁶⁸ Πλ. Νόμ. 924 c 1-5.

⁶⁹ Πλ. Νόμ. 951 a 4-5.

⁷⁰ Πλ. Νόμ. 959 d 7- 8, e 1- 5.

⁷¹ Πλ. Νόμ. 811 d 6-9.

ἀσκοῦν γενικὴν ἐπὶ τῆς πολιτείας ἐπίβλεψιν, ὅπως ἐν Ἀθήναις ὁ Ἄρειος Πάγος, μὲ δικαιοδοσίαν ὁμως εὐρυτέραν αὐτοῦ»⁷² προσκρούει στα δεδομένα τῆς ιστορικῆς πραγματικότητας, αφού, ὅπως ἄλλωστε ἔχει ἐπισημανθεῖ, δὲν υπήρχαν «αξιωματούχοι - Νομοφύλακες σὴν Ἀθήνα μέχρι το τέλος τοῦ τέταρτου αἰῶνα π.Χ.»⁷³. Στὸ θέμα ὁμως αὐτὸ θα ἐπανέλθουμε στο οἰκεῖο μέρος⁷⁴.

Ἀνεξάρτητα ὁμως ἀπὸ το ἀν ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει ἀντιστοιχία τῆς ἀρχῆς τῶν Νομοφυλάκων με συγκεκριμένη ἀρχή σὴν Ἀθήνα ἢ σε κάποια ἄλλη πόλη, ἐπιβάλλεται να ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ Ἀθηναῖος ἀποδίδει μεγάλη βαρύτητα στο ἔργο τῶν Νομοφυλάκων: «Ἐπειδὴ νομοθετεῖν μὲν μέλλομεν, ἤρηνται δὲ ἡμῖν νομοφύλακες, ἡμεῖς δ' ἐν δυσμαῖς τοῦ βίου, οἱ δ' ὡς πρὸς ἡμᾶς νέοι, ἅμα μὲν, ὡς φαμεν, δεῖ νομοθετεῖν ἡμᾶς, ἅμα δὲ πειρασθαι ποιεῖν καὶ τοῦτους αὐτοὺς νομοθέτας τε καὶ νομοφύλακας εἰς τὸ δυνατόν»⁷⁵. Κρίνεται λοιπὸν ἀναγκαῖο να ληφθεῖ ἡ κατάλληλη πρόνοια ἀπὸ τῆ νομοθεσία, κατὰ το σχέδιο οργάνωσης τῆς πολιτείας τῶν Μαγνήτων που κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι μέγα ἔργον⁷⁶, ὡστε να καταστούν οἱ ἄρχοντες αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νομοθέτες καὶ νομοφύλακες. Αὐτοί, ὅπως τονίζεται σὴν προσφώνηση τοῦ Ἀθηναίου πρὸς τοὺς Νομοφύλακες⁷⁷, θα συμπληρώσουν

⁷² Γεωργούλης, 37.

⁷³ G. Μοστω, 195.

⁷⁴ Βλ. πιο κάτω, κεφ. 3.1, 124.

⁷⁵ Πλ. Νόμ 770 a 5-9.

⁷⁶ Πλ. Νόμ 769 a 5.

⁷⁷ Πλ. Νόμ 770 b 4-771 a 5.

τα πάμπολλα κενά της νομοθεσίας, τα οποία παρέλειψαν ο Αθηναίος και οι άλλοι, συγγνώμονές τε ἄμα καὶ μαθηταὶ γιγνόμενοι⁷⁸ των αρχικῶν νομοθετῶν. Για όλους αυτούς τους λόγους ἄλλωστε τους αποκαλεί «σωτῆρας νόμων»⁷⁹. Το γεγονός αυτό δικαιολογεί την ἀποψή του ὅτι οι δέκα πιο ηλικιωμένοι ἀπ' αυτούς, οι οποίοι ὅμως, σύμφωνα με τους περιορισμούς που προαναφέρθηκαν δεν θα ἔχουν υπερβεί το εβδομηκοστό ἔτος της ηλικίας, πρέπει ν' αποτελέσουν μέλη του Νυκτερινοῦ Συλλόγου, ενός ὀργάνου που συγκροτεῖται ακριβῶς για την σωτηρία της πόλης και των νόμων.

Προτού γίνει ἀναφορά σε κάποια ἀντίφαση που υπάρχει μεταξύ των ἀπόψεων του Πλάτωνα που σχετίζονται με τα ἀμέσως προαναφερθέντα, θεωρῶ ἀναγκαία την ἐπισήμανση ὅτι, παρ' ὅλο που ο Πλάτων καταβάλλει κάθε προσπάθεια να ἐκλεγούν ως νομοφύλακες οι καλύτεροι, αν αυτό εἶναι δυνατό, και με τα καθήκοντα που τους ἀναθέτει, τους δίνει την ευκαιρία ν' ἀποκτήσουν σημαντική ἐμπειρία, ὅσον ἀφορὰ τις υποθέσεις της πολιτείας, ἐντούτοις η πρότασή του να λαμβάνεται ως κριτήριο μόνο η ηλικία, προκειμένου μερικοί ἀπ' αυτούς να καταστούν μέλη του Νυκτερινοῦ Συλλόγου, δεν εξασφαλίζει την ἀξιοκρατία και δεν ἀντέχει στην κριτική, ὅσο και αν το κριτήριο της ηλικίας μπορεί να θεωρηθεῖ ουδέτερο και «δημοκρατικό».

Ἡ ἀντίφαση που, κατὰ τὴ γνώμη μου, υπάρχει ἐγκείται στο γεγονός ὅτι, ἐνῶ οι Νομοφύλακες ως ἀρχοντες της κατοικιζομένης πόλης των Μαγνήτων χαρακτηρίζονται ἀπὸ τον Αθηναῖο, δηλαδή τον Πλάτωνα, ως

⁷⁸ Πλ. Νόμ. 770 c 4 - 5.

⁷⁹ Πλ. Νόμ. 770 b 4.

σωτήρες νόμων⁸⁰, στο χωρίο 960 b - e, προτού αρχίσει η κύρια συζήτηση για τον Νυκτερινό Σύλλογο, προβάλλεται η ανάγκη για σωτηρία των νόμων που έχουν θεσπιστεί και γενικά του οικοδομήματος της νέας πόλης, της πόλης των Μαγνήτων. Εκτός αυτού, υποστηρίζεται σαφώς ότι δεν έχουν επινοηθεί τρόποι σωτηρίας των νόμων. Ενώ λοιπόν για την κάλυψη αυτής της ανάγκης φυσικό ήταν ο Πλάτων να σκεφθεί ως μέλη ενός νέου πολιτικού οργάνου εκείνους από τους άρχοντες που είχαν αναλάβει μέσω της νομοθεσίας της πόλης των Μαγνήτων το έργο αυτό, δηλαδή τους νομοφύλακες, η αναφορά σε παράλειψη δεν δικαιολογείται απόλυτα. Η επισήμανση αυτή ισχύει, όσο και αν ο ίδιος ο Πλάτων, ομιλώντας γενικά στην προσφώνηση προς τους Νομοφύλακες⁸¹ και πολύ πριν ασχοληθεί με τη συγκρότηση του Νυκτερινού Συλλόγου, θεωρεί μοιραίο ενός νομοθέτη να παραλείψει *πάμπολλα*⁸² και έτσι να υπάρχουν πολλές δυνατότητες βελτίωσης του όλου έργου, το οποίο ως έργο ανθρώπινο δεν μπορεί να διεκδικεί τελειότητα.

Προς το παρόν θεωρώ απαραίτητη την επισήμανση ότι ο Αθηναίος ξένος είναι αρκετά ασαφής, όσον αφορά τη σχέση ανάμεσα στους νομοφύλακες και το έργο τους, όπως αυτό καθορίστηκε από την εώς το 960 e νομοθεσία της πόλης, και στο έργο των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου, ώστε, όπως έχει τονιστεί⁸³, φαίνεται ωσάν να λησμονεί τους

⁸⁰ Βλ. σχετικά Νόμ 770 b 4 (υπάρχει αναφορά και πιο πάνω).

⁸¹ Η προσφώνηση όπως είναι γνωστό, καλύπτει το μέρος του κειμένου που αφορά το χωρίο 770 b - 772 e.

⁸² Πλ. Νόμ 770 b 5.

⁸³ R. F. Stalley, 133 Γεωργούλης, 85.

ρόλους ανάμεσα στα δύο σώματα. Στο θέμα όμως αυτό θα επανέλθουμε στο οικείο μέρος⁸⁴.

2. Εὔθυνοι. Δεύτερη κατηγορία μελών του Νυκτερινουῦ Συλλόγου είναι «οἱ εὔθυνοι οἱ τιμηθέντες δι' ἀνωτάτων τιμητικῶν διακρίσεων»⁸⁵. Στο σημείο αυτό κρίνω χρήσιμο να σημειώσω ὅτι οἱ λέξεις *εὔθυνοι* καὶ *εὔθυντάς* απαντοῦν μόνο στους *Νόμους*⁸⁶, διαπίστωση που ἐπίσης ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, ὅπως θα διαπιστωθεῖ στη συνέχεια.

Μολονότι ο θεσμός των *εὔθύνων* ἦταν γνωστός ἀπό τον 5ο αἰώνα π.Χ. στην Αθήνα⁸⁷, ὑπῆρχαν κάποιες προβλέψεις που θα καθιστούσαν το θεσμό των *εὔθύνων* ἓνα σεβάσιμο θεσμό. Οἱ προβλέψεις αὐτές ἦταν ἡ ἀπόδοση στο θεσμό θρησκευτικῆς ἱεροπρέπειας, ἡ ἀλλαγὴ που προτείνεται στον τρόπο ἐκλογῆς των *εὔθύνων*, ὥστε αὐτοὶ να ἐκλέγονται ἀπ' ὅλον τον πληθυσμὸ στο κοινὸ τέμενος του Ηλίου καὶ του Απόλλωνα με διαδοχικὲς ψηφοφορίες, ἕως ὅτου καταλήξουν σε τρεῖς πλειοψηφούντες⁸⁸, ηλικίας τουλάχιστον πενήντα ἐτῶν⁸⁹ (οἱ ὁποῖοι θα διατηρήσουν το ἀξίωμα του

⁸⁴ Βλ. πιο κάτω κεφ. 23, σελ. 80 κ.ε.

⁸⁵ Γεωργούλης, 85.

⁸⁶ L Brandwood, s.v.

⁸⁷ Ἀριστ. *Ἀθ. Πολ.* 27. Βλ. σχετικά R. J. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaiion Politeia*, Oxford, Oxford University Press, 1981.

⁸⁸ Αρχικά, ὅταν για πρώτη φορά θα ἐφαρμοζόταν ο θεσμός, θα ἐκλέγονταν 12 *εὔθυνοι*.

⁸⁹ Πλ. *Νόμ.* 946 a 2-3: *μη ἔλαπτον πενήκοντα γεγονότα ἐτῶν*.

εὐθύνου ἕως τὴν ηλικία των εβδομήντα πέντε ετών⁹⁰), οἱ αὐξημένες ἀρμοδιότητες ἐλέγχου που θα διέθεταν οἱ εὐθυνοί, ὅσον ἀφορὰ τὸν τρόπο που ἀσκούσαν τὰ καθήκοντά τους οἱ διάφοροι ἄρχοντες, ἡ διαμονή αὐτῶν στο τέμενος τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Ἀπόλλωνα, ἡ δημοσιοποίηση των ἀποφάσεων, ὥστε νὰ ὑπάρχει πλήρης διαφάνεια, με δυνατότητα μάλιστα ἐνστάσης ἐκ μέρους των κατηγορουμένων⁹¹. Οἱ ἴδιοι οἱ εὐθυνοί θα θεωροῦνταν ἱερεῖς τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Ἀπόλλωνα, ὁ πρῶτος μάλιστα ἀπ' αὐτοὺς θ' ἀναγορευόταν ἀρχιερεὺς καὶ τὸ ὄνομά του θα συνδεόταν με τὸν τρόπο χρονολόγησης, πρᾶγμα που ἴσχυε στὴν Ἀθήνα με τὸν ἐπώνυμο ἄρχοντα. Στους εὐθύνους προβλέπεται ἀπὸ τὴν νομοθεσία τῆς πόλης των Μαγνήτων ἡ ἀπόδοση μεγάλων τιμῶν καὶ ὅσο θα ζούσαν καὶ κατὰ τὴν ταφή καὶ μετὰ θάνατο. Ωστόσο, δὲν προτείνεται νὰ καθίστανται ὅλοι οἱ εὐθυνοί μέλη τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου, παρά μόνο ὅσοι πέτυχαν, λόγω ἀκριβῶς τοῦ τρόπου που ἀσκήσαν τὸ λειτούργημά τους, ἀνώτερες τιμές.

Ἀπ' ὅλα τὰ παραπάνω γίνεται φανερό ὅτι ὁ Πλάτων ὀρίζοντας ὡς μέλη τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου τους καλύτερους μεταξὺ των εὐθύνων ἀπέβλεπε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στο νὰ διασφαλίσῃ τὸν ἐλεγχὸ καὶ τὴν ἐπιβλεψὴ τοῦ ἔργου των διαφόρων ἀρχόντων καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος στο νὰ προσδώσῃ κύρος στο νέο θεσμό τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου, ἐμπνέοντας στους πολίτες σεβασμὸ πρὸς αὐτόν.

Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ξένος Ἀθηναῖος, «*ῥᾶδιον μὲν οὐδαμῶς εὐρεῖν τῶν ἀρχόντων ἄρχοντα ὑπερβάλλοντα πρὸς ἀρετὴν, ὅμως δὲ πειρατέον*

⁹⁰ Πλ. Νόμ. 946 *ε:μέχρι περ ἂν ἐκάσιϖ πέντε καὶ ἐβδομήκοντα ἔτη συμβῆ γενόμενα*. Ἐνδείκνυται νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι μόνο οἱ εὐθυνοί διατηροῦσαν τὸ ἀξίωμά τους ἕως αὐτὴ τὴν ηλικία. Τὰ ὑπόλοιπα μέλη τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου ἀποχωροῦσαν στὴν ηλικία των εβδομήντα ετών.

⁹¹ Πλ. Νόμ. 946 *α - ε*. Πβ. Γεωργούλης, 11.

*εὐθυντάς τινας ἀνευρίσκειν θείους*⁹². Λίγο παρακάτω, στο χωρίο 945 d, τονίζει ότι *ἂν μὲν γὰρ οἱ τοὺς ἄρχοντας ἐξευθύνοντες βελτίους ὥσιν ἐκείνων, καὶ τοῦτ' ἐν δίκη ἀμέμπω τε καὶ ἀμέπτως, ἡ πᾶσα οὕτω θάλλει τε καὶ εὐδαιμονεῖ χώρα καὶ πόλις*. Από τα παραπάνω χωρία διαφαίνεται η σπουδαιότητα που αποδίδει ο Πλάτων στο έργο των εὐθύνων, ως ελεγκτῶν των αρχόντων. Αν οι ἄρχοντες τῶν ἀρχόντων ασκούν το καθήκον τους με ἀμπεμπο τρόπο, τότε η πολιτεία ακμάζει και οι πολίτες της είναι ευτυχισμένοι. Η δυσκολία ἐγκείται στην ανεύρεση και ανάδειξη των ικανῶν να επιβλέψουν και να ελέγξουν το έργο των αρχόντων.

Ἱερεῖς (:). Στο σημείο αυτό κρίνεται αναγκαίο να διερευνηθεί το θέμα της συμμετοχῆς των *ιερέων* στο σώμα του Νυκτερινού Συλλόγου, παίρνοντας ως αφετηρία το γεγονός ότι πολλοί μελετητές κρίνουν αμφίβολη τη συμμετοχή τους στον Νυκτερινό Σύλλογο, γιατί, παρά την αναφορά στο κείμενο σε συμμετοχή *ιερέων*, το σύνολο σχεδόν των ερευνητῶν απορρίπτει μία τέτοια συμμετοχή.

Το πρόβλημα δημιουργείται από μια ασάφεια -φαινομενική τουλάχιστον- που υπάρχει στα χωρία των *Νόμων* 951 d 8 και 961 a 3, που αναφέρονται στη σύνθεση του Νυκτερινού Συλλόγου. Πράγματι, στο χωρίο 951 d 8 υποστηρίζεται: *πρῶτον μὲν τῶν ιερέων τῶν τάριστεῖα εἰληφότων*, ενώ στο χωρίο 961 a 3, ενώ δεν γίνεται μνεία ούτε *ιερέων* ούτε κάποιων άλλων, επαναλαμβάνεται ένα μέρος του χωρίου 951 d 8, ἴτοι: *τοὺς δὲ τάριστεῖα εἰληφότας ἅπαντας δεῖν εἰς ταῦτὸ συλλέγεσθαι τούτοις*. Αν ἐπρόκειτο να τεκμηριωθεῖ ἀποψη μόνο με βάση αυτά τα χωρία, τότε δύσκολα θα αποκλείονταν οι ιερεῖς. Δεδομένου ὅμως ότι στο πολίτευμα των *Νόμων* δεν περιλαμβάνονται ἄρχοντες - ιερεῖς δεδομένου ότι, ὅπως θ'

⁹² Πλ. Νόμ. 945 b 8 - c 2.

αποδειχθεί στη συνέχεια, εκτός από τους *θεωρούς*, τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου είναι άρχοντες της πολιτείας των Μαγνήτων, επιτρέπεται να διατυπωθεί αμφιβολία ως προς τη συμμετοχή των ιερέων⁹³, αμφιβολία που εκφράστηκε εντονότατα από το σύνολο σχεδόν των ερευνητών.

Αλλά τα επιχειρήματα που προαναφέρθηκαν δεν θα ήταν πειστικά, αν δεν υπήρχε το χωρίο 946 e 5 - 948 b 1, για το οποίο έγινε λόγος προηγουμένως, χωρίο στο οποίο δια μακρών απαριθμούνται οι τιμές, τ' *ἀριστεία* (946 e 6), που *ἀξιοῦνται*, η αναγόρευσή τους σε *ιερείς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἡλίου* και ενός εξ αυτών σε *ἀρχιερέα* (947 a 5-7) καθώς και οι λοιπές τιμές που απονέμονται σ' αυτούς (947 b - 948 b 1) εν ζωή, κατά την ταφή και μετά θάνατον. Ορθά λοιπόν υποστηρίχθηκε⁹⁴ ότι με τη λέξη *ιερείς* εννοούνται οι *εὔθυνοι* και ότι στο τελικό κείμενο, αν γινόταν, θα επήρχοντο αλλαγές στο χωρίο 961 a- b, και ότι ο Πλάτων αναφέρεται στους *εὔθύνους* ή στους ελεγκτές των αρχόντων, *εὔθύνους* που ασκούσαν τα καθήκοντά τους με άμεμπτο τρόπο⁹⁵: *διό δὴ δεῖ πάντως τοὺς εὔθύνους*

⁹³ Κρίνεται σκόπιμο να επιστημανθεί ότι η λέξη *ιερείς* (L. Brandwood, s.v) απαντά και σ' άλλους διαλόγους αλλά κυρίως στους *Νόμους* γεγονός που έχει τη σημασία του, εφόσον «θεωρητικῶς ἡ πολιτεία τῶν *Νόμων* εἶναι θεοκρατική» (W. Burkert, *Ἀρχαία Ἑλληνική Θεοσκεία*, Μτφρ: Π. Μπεζαντάκος - Αφροδίτη Αβαγιανού, Ἀθήνα, Ἐκδ. Καρδαμίτσα, 1993, 664) και με φανερή αντίθεση προς τον *Πρωταγόρα*, «ὁ θεός ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἄν εἴη» (Πλ. *Νόμ.* 716 c 4).

⁹⁴ A. E. Taylor, 686 · Μορrow, 503.

⁹⁵ V. B. Lewis, "The Nocturnal Council and Platonic Political Philosophy", *History of Political Thought*, 21 (1998), 6.

θαυμαστοὺς πᾶσαν ἀρετὴν εἶναι⁹⁶, ἀπόψεις που σε γενικές γραμμές βρίσκουν σύμφωνους και άλλους ερευνητές⁹⁷.

Με βάση, λοιπόν, το κείμενο του Πλάτωνα και τις ἀπόψεις των ερευνητῶν, ὅπως παρουσιάστηκαν προηγουμένως, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ὅτι οἱ ἱερεῖς δεν αποτελοῦν μέλη του Νυκτερινοῦ Συλλόγου, καθὼς τὸ «ἀξίωμα του ἱερέα δεν αποτελεί αὐτὸ τὸ ἴδιο ἓνα προσόν για να γίνει ἓνας ἱερέας μέλος αὐτοῦ του συλλογικοῦ σώματος»⁹⁸, ἀλλὰ ὅτι με τὸν ὄρο ἱερεῖς ἐννοοῦνται οἱ εὐθυνοὶ, οἱ ὁποῖοι λόγω του λειτουργήματός τους ἀναγορεύονται σε ἱερεῖς, και ἐπιβραβεύονται με τις υψηλότερες τιμές.

3. Γενικός ἐπιμελητὴς τῆς παιδείας. Ἡ ἀναφορά του Πλάτωνα στον γενικό ἐπιμελητὴ τῆς παιδείας, τὸν τῆς παιδείας ἐπιμελητὴν⁹⁹ πάσης θηλειῶν τε και ἀρρένων¹⁰⁰, γίνεται στο ἴδιο βιβλίο, τὸ βιβλίο δ', ὅπου, ὅπως εἶναι γνωστό,

⁹⁶ Πλ. Νόμ. 945 e 2-3.

⁹⁷ Γεωργούλης, 85· Stalley, 190· Guthrie V 370.

⁹⁸ T. Saunders, "Plato's later political thought", στο: R.Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 489.

⁹⁹ Ἀξίζει να σημειωθεί ὅτι ἡ λέξη ἐπιμελητὴς (L. Brandwood, s.v.) ἀπαντᾷ λίγες σχετικές φορές στον Πλάτωνα και τις περισσότερες φορές στους Νόμους.

¹⁰⁰ Πλ. Νόμ. 765 d 4-8.

εκτίθενται οι απόψεις του Πλάτωνα για τους άρχοντες και τους νόμους που διέπουν το λειτουργημά τους. Η αρχή του επιμελητή της παιδείας αποτελεῖ, όπως έχει παρατηρηθεί¹⁰¹, καινοτομία του Πλάτωνα και ο ρόλος του επιμελητή είναι ανάλογος με το ρόλο του Υπουργού Παιδείας στα σύγχρονα πολιτεύματα. Η διαφορά όμως που υπάρχει έγκειται στο ότι το αξίωμα του γενικού επιμελητή παιδείας θεωρείται το σημαντικότερο στην πολιτεία των Μαγνήτων: *ὡς οὕσαν ταύτην τὴν ἀρχὴν τῶν ἐν τῇ πόλει ἀκροτάτων ἀρχῶν πολὺ μεγίστην*¹⁰².

Η άποψη αυτή οδηγεί τον Πλάτωνα σε μια προσπάθεια να εξασφαλίσει για το αξίωμα αυτό τον πιο διακεκριμένο πολίτη: *τῶν ἐν τῇ πόλει ὃς ἂν ἄριστος εἰς πάντα ᾗ*¹⁰³. Αυτό το επιδιώκει ορίζοντας¹⁰⁴ την οικογενειακή του κατάσταση, την ηλικία του, δηλαδή άνω των πενήντα ετών, την προέλευσή του από το σώμα των νομοφυλάκων (πράγμα που σημαίνει ότι κρίθηκε ικανός σε μια σκληρή δοκιμασία¹⁰⁵, τον τόπο εκλογής, που είναι

¹⁰¹ Βλ. σχεπκά Γεωργούλης, 36· Platons, 399· Stalley, 189.

¹⁰² Πλ. Νόμ. 765 e 1-2.

¹⁰³ Πλ. Νόμ. 766 a 7- 8.

¹⁰⁴ Πλ. Νόμ. 765 d - 766 d.

¹⁰⁵ Βλ. πιο πάνω, σελ. 54.

το ιερό του Απόλλωνα, τον τρόπο εκλογής, με μυστική δηλαδή ψηφοφορία από όλες τις αρχές (εκτός από τη βουλή και τους πρυτάνεις), αφού πρώτα οι εκλέκτορες δώσουν όρκο ότι θα εκλέξουν τον ικανότερο, την δοκιμασία στην οποία υποβάλλεται ενώπιον των άλλων αρχόντων, εκτός των νομοφυλάκων, και, τέλος, τη διάρκεια της θητείας του (που είναι πενταετής).

Όλες αυτές οι προβλέψεις οφείλονται στη γνώμη που έχει ο Πλάτων για το ρόλο της παιδείας¹⁰⁶, μια γνώμη που έχει διατυπωθεί και σε άλλους διαλόγους αλλά και στους *Νόμους*. Στα πλαίσια μάλιστα της αναφοράς στον επιμελητή της παιδείας προβάλλεται η σημασία της ανατροφής: *ὦν ἔνεκα οὐ δεύτερον οὐδὲ πάρεργον δεῖ τὴν παίδων τροφήν τὸν νομοθέτην εἶναι γίνεσθαι*¹⁰⁷. Αν λοιπόν η ανατροφή δεν πρέπει να θεωρείται πάρεργο, αυτό οφείλεται στην πεποίθηση του Πλάτωνα ότι η ορθή ανατροφή, αν μάλιστα αυτή αφορά άτομο *φύσεως εὐτυχοῦς*¹⁰⁸, καθιστά τον άνθρωπο *θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον*, ενώ η κακή ανατροφή καθιστά αυτόν *ζῶον ἀγριώτατον*¹⁰⁹. Γι' αυτό και θέτει επικεφαλής του τομέα αυτού τον ανώτατο άρχοντα της πολιτείας¹¹⁰, με την ελπίδα ότι η πόλη της Μαγνησίας θα είναι

¹⁰⁶ Βλ. σχεπικά R. G. Bury, "The theory of education in Plato's Laws", *Revue des Études Grecques*, 50 (1937), 304-320· R. L. Nettleship, *The Theory of Education in Plato's Republic*, Oxford, Oxford University Press, 1969⁸ (1935¹)· W. Jaeger, *Παιδεία, Γ'*, Μτφρ: Γ. Π. Βέρροιοι, Αθήναι, 1974, 337

κ.ε.

¹⁰⁷ Πλ. *Νόμ.* 766 a 4-6.

¹⁰⁸ Πλ. *Νόμ.* 766 a 2.

¹⁰⁹ Πλ. *Νόμ.* 766 a 3-4.

¹¹⁰ D. Kagan, 186.

η πόλη όπου θα καταστεί δυνατό να πραγματοποιηθεί αυτό που λίγα χρόνια αργότερα θα θεωρήσει ως ιδεώδες ο Αριστοτέλης: ένας τέλειος ἄνδρᾶς και ένας τέλειος πολίτης¹¹¹.

Αν λάβουμε υπόψη ότι η θητεία του επιμελητή της παιδείας είναι πενταετής και ότι στο Νυκτερινό Σύλλογο, εκτός από τον κάθε φορά εν ενεργεία επιμελητή παιδείας, συμμετέχουν και οι προηγούμενοι, τότε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι στο Νυκτερινό Σύλλογο θα συμπεριλαμβάνονται αρκετοί ή ευάριθμοι - έστω -ως μέλη, οι οποίοι όμως θα έχουν πλήρη γνώση των ζητημάτων της παιδείας¹¹², πράγμα με ιδιαίτερη σημασία. Αξίζει εν τέλει να σημειωθεί, όπως υπογραμμίζει ο Trevor Saunders¹¹³, ότι ο γενικός επιμελητής της παιδείας εξασφαλίζει ένα άμεσο φιλοσοφικό σύνδεσμο με τον Νυκτερινό Σύλλογο και ως εκ τούτου το έργο των *Νόμων* διεκδικεί να γίνει το καλύτερο εκπαιδευτικό κείμενο της Μαγνησίας¹¹⁴.

¹¹¹ Αριστ. Πολ. Γ2, 1276 b 16· ΠΒ.1277 b 37.

¹¹² Ο επιμελητής της παιδείας εκτός του ότι είναι υπεύθυνος για όλα τα θέματα της παιδείας έχει και μερικές άλλες αρμοδιότητες, όπως 1) η επιβλεψη της τάξης των γυμναστηρίων και διδασκαλείων και η επιβλεψη της τακτικής φοίτησης και διαμονής των αρρένων και θηλέων σ' αυτά (Νόμ. 764 c 5-8, d 1-3) 2) η έγκριση ή απόρριψη του περιεχομένου των κωμωδιών ή των μουσικών συνθέσεων των ποιητών: *τούτου δὴ διάγνωσις ἐπιτετραφῆτω τῷ τῆς παιδείσεως ὄλης ἐπιμελητῆ τῶν νέων* (Νόμ. 936 a 5-6).

¹¹³ T. Saunders, "Plato's later political thought", στο: R.Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 471.

¹¹⁴ Πλ. Νόμ. 811 c - 812 a.

4. **Θεωροί.** Απομένει να διερευνηθεί η θέση και ο ρόλος μιας ακόμη κατηγορίας μελών του Νυκτερινού Συλλόγου, της κατηγορίας των *θεωρῶν*¹¹⁵. Μια γενική αρχή που διέπει τη σκέψη του Πλάτωνα και που αποτέλεσε την αφετηρία των σκέψεων και προτάσεών του για το θεσμό των θεωρών είναι ότι καμία πόλη που δεν θα γνώριζε τους ανθρώπους γενικά, καλούς και κακούς, δεν θα μπορούσε να γίνει αρκετά πολιτισμένη και να φτάσει στην τελειότητα, ούτε θα μπορούσε να διατηρήσει άθικτους τους νόμους της μόνο από συνήθεια, αν δεν είχε συλλάβει την ουσία τους¹¹⁶. «Το έργο αυτό της μελέτης των νόμων άλλων πόλεων έχει ανατεθεί στους θεωρούς»¹¹⁷. Σύμφωνα με το κείμενο των *Νόμων*, οι *θεωροί* (παρατηρητές) πρέπει να έχουν συμπληρώσει την ηλικία των πενήντα ετών¹¹⁸ και να ανήκουν στους πιο φημισμένους, κυρίως όσον αφορά τα πολεμικά πράγματα, ώστε να ανταποκριθούν στην αποστολή που θα τους εμπιστευτούν οι νομοφύλακες¹¹⁹. Ο Αθηναίος υποστηρίζει ότι *χρή...πέμπειν δὲ εἰς δύναμιν*

¹¹⁵ Επισημαίνεται ότι η λέξη *θεωρός* απαντά δύο φορές μόνο στην *Πολιτεία* και μία φορά στον *Τίμαιο*, ενώ τις περισσότερες φορές τη συναντούμε στους *Νόμους*, (Πβ. L Brandwood s.v.).

¹¹⁶ Πλ. *Νόμ.* 951 b 1-5.

¹¹⁷ G. Μορρω, 504.

¹¹⁸ Όταν έχει συμπληρώσει κανείς τα εξήντα του χρόνια, δεν μπορεί να διορισθεί πια παρατηρητής (950 d : *πλέον δὲ ἐξήκοντα γεγονώς ἐτῶν μηκέτι θεωρεῖται*).

¹¹⁹ Πλ. *Νόμ.* 951 b 4-6.

ὅτι πλείστους ἄμα καὶ καλλίστους τε καὶ ἀρίστους, οἵτινες εὐδόκιμον τὴν πόλιν ἐν ἱεραῖς τε καὶ εἰρηνικαῖς συνουσίαις ποιήσουσι δοκεῖν¹²⁰.

Ἡ αποστολή των θεωρῶν σ' ἄλλες πόλεις αποβλέπει στο «να μελετήσουν τὴν εἰς αὐτὰς ἐπικρατοῦσαν νομοθεσίαν καὶ διὰ τὴν συναντήσουν ἐξόχους ἐπὶ ἀρετῇ ἄνδρας»¹²¹. Ὁ Πλάτων αιτιολογεῖ με σαφήνεια τους λόγους τῆς αποστολῆς των παρατηρητῶν σε ξένες χώρες: «μεταξὺ των πολλῶν ἀνθρώπων υπάρχουν πάντοτε κάποιοι θεϊκοί- ὅχι πολλοί- ἄνθρωποι των οποίων τῆ συναναστροφή ἀξίζει να ἐπιδιώκει κανεὶς με κάθε τρόπο»¹²². Ἡ ωφέλεια που προκύπτει γιὰ τὴν πόλιν ἀπ'αὐτὴ τῆ συναναστροφή εἶναι μεγάλη: «ἄνευ γὰρ ταύτης τῆς θεωρίας καὶ ζητήσεως οὐ μένει ποτὲ τελέως πόλις, οὐδ' ἂν κακῶς αὐτὴν θεωρῶσιν»¹²³.

Οἱ θεωροὶ ἐπιτρέπεται να λείψουν ἀπὸ τὴν πατρίδα τους ἕως δέκα χρόνια. Ἐφόσον συμπληρώσουν ὅσες παρατηρήσεις θέλουν σ' αὐτὸ το χρονικὸ διάστημα καὶ ἐπιστρέψουν στὴν πατρίδα τους, θα παρουσιαστοῦν εἰς τὸν σύλλογον τὸν τῶν περὶ νόμους ἐποπτευόντων, ἐνώπιον του οὐοίου θ' ἀνακοινώσουν, ὁ καθένας ξεχωριστά, καθετὶ ἀξιόλογο, ἱκανὸ να ἐπιφέρει βελτίωση ὡς πρὸς τὴ νομοθεσία ἢ ὡς πρὸς τὴν ἀνατροφή των νέων τῆς πόλης των Μαγνήτων¹²⁴. Ὁ Νυκτερινὸς Σύλλογος ἔχει τὴν ἀρμοδιότητα να

¹²⁰ Πλ. Νόμ. 950 e 5-8.

¹²¹ Κ. Δ. Γεωργούλης, 81· Μοσῶν, 504· Lewis, 6.

¹²² Πλ. Νόμ. 951 b 5- 6.

¹²³ Πλ. Νόμ. 951 c 3-4.

¹²⁴ Πλ. Νόμ. 952 b 5-9.

κρίνει αν ο θεωρός που επέστρεψε από την αποδημία του έγινε καλύτερος και για το λόγο αυτό του αξίζει ο έπαινος όσο ζει, και, όταν πεθάνει, δικαίως θα του απονεμηθούν οι μεγαλύτερες τιμές¹²⁵.

Ωστόσο, αν ένας θεωρός κριθεί ότι επανήλθε διεφθαρμένος, αυτός δεν επιτρέπεται να συναναστρέφεται κανέναν, ούτε νέο ούτε ηλικιωμένο: «*μηδενί συγγιγνέσθω μήτε νέφ μήτε πρεσβυτέρφ προσποιούμενος εἶναι σοφός*»¹²⁶. Ο διεφθαρμένος θεωρός, αν υπακούσει στις υποδείξεις των αρχόντων, μπορεί να ζήσει ως απλός ιδιώτης. Διαφορετικά, θα καταδικασθεί σε θάνατο, όταν το δικαστήριο πεισθεί ότι αναμειγνύεται σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και τους νόμους¹²⁷.

Απ' όλα τα ανωτέρω καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η επιλογή των θεωρών πραγματοποιείται με μεγάλη προσοχή, με σκοπό να αναδειχθούν οι πιο άξιοι και ικανοί. Ως εκ τούτου καθίσταται δικαιολογημένη η πρόθεση του Πλάτωνα να συμπεριλάβει τους καλύτερους *θεωρούς* στο σώμα του Νυκτερινού Συλλόγου, ώστε σε συνεργασία με τους άλλους άρχοντες της πόλης να συμβάλλουν στη σωτηρία των νόμων της Μαγνησίας και στη βελτίωσή τους. Μ' άλλα λόγια, η αποστολή και ο ρόλος των θεωρών κατά τη διάρκεια της θεωρίας τους καθώς και τα κριτήρια που τίθενται για το χαρακτηρισμό της αποστολής τους ως επιτυχούς ή ανεπιτυχούς αποτελούν

¹²⁵ Πλ. Νόμ. 952 c 1 - 4.

¹²⁶ Πλ. Νόμ. 952 c 5 - 6.

¹²⁷ Πλ. Νόμ. 952 c 7 - d 4.

τεκμήριο για τη θέληση του Πλάτωνα αφενός μεν να «σώζονται» οι νόμοι, αφετέρου δε να αλλάξουν προς το καλύτερο. Και ως εκ τούτου οι θεωροί με τις νέες ιδέες τους συνιστούν μοχλό προόδου, ευπρόσδεκτο ωστόσο από τον Νυκτερινό Σύλλογο, συμπέρασμα που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη προκειμένου να διαμορφωθεί ορθή άποψη για τη σημασία της φράσης *σωτηρία τῶν νόμων* και γενικότερα, για τον σκοπό του Νυκτερινού Συλλόγου.

Θα ήταν παράλειψη, κατά τη γνώμη μου, να μην επισημανθεί ότι, παρ' όλο που στην πολιτεία των Μαγνητών οι άνδρες και οι γυναίκες ακολουθούν την ίδια εκπαίδευση, η σύνθεση των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου αποτελείται μόνο από άνδρες. Πράγματι, αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι «οι νόμοι της Μαγνησίας δεν επιτρέπουν τη συμμετοχή των γυναικών στο Νυκτερινό Σύλλογο και κατά συνέπεια αποκλείουν τις γυναίκες από τη φιλοσοφική έρευνα»¹²⁸.

Η απάντηση στο ερώτημα γιατί αποκλείονται οι γυναίκες από το Νυκτερινό Σύλλογο των *Νόμων* δεν είναι εύκολη. Μία ενδιαφέρουσα αλλά όχι ολότελα πειστική εξήγηση έχει διατυπώσει ο Zdravko Planinc¹²⁹, σύμφωνα με τον οποίο οι γυναίκες δεν συμμετέχουν στο Νυκτερινό Σύλλογο, ούτε επειδή θα ήταν υπερβολικό γι' αυτές να αναλάβουν μια τέτοια δημόσια ευθύνη, ούτε επειδή είναι ανίκανες από τη φύση τους να αναλάβουν και να ολοκληρώσουν τις σπουδές που σχετίζονται μ' αυτό, αλλά μάλλον «διότι το «τραγικό στοιχείο» που απεικονίζεται από το

¹²⁸ M.S. Kochin, "The Unity of Virtue and the Limitations of Magnesia", *History of Political Thought*, Imprint Academic 21 (2), 1998, 125.

¹²⁹ Z. Planinc, *Prudence in Plato's political philosophy*, Cambridge, Harvard University Press, 1989, 406.

Νυκτερινό Σύλλογο, είναι η *μίμψις* της ζωής ενός αποκλειστικά άνδρα: του ίδιου του Αθηναίου».

Στο σημείο αυτό και προκειμένου να καταδειχθεί όσο το δυνατόν σαφέστερα η ποιότητα των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου ενδείκνυται να σημειωθεί ότι οι άρχοντες της πολιτείας των Μαγνήτων, από τους οποίους προέρχονται τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου, δεν αναδεικνύονται, όπως άλλωστε αυτό έγινε σαφές από τα προηγούμενα, κατά τρόπο εύκολο, λ.χ. με κλήρο, αλλά μετά από σκληρή δοκιμασία. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Πλάτων, «*πρῶτον μὲν δεῖ τοὺς ὀρθῶς ἰόντας ἐπὶ τὰς τῶν ἀρχῶν δυνάμεις βάσανον ἱκανὴν αὐτοῦς τε καὶ γένος ἐκάστων ἐκ παίδων μέχρι τῆς αἰρέσεως εἶναι δεδωκότας*»¹³⁰, γιατί «*ἢ ποιότης τῶν ἀρχόντων πρέπει νά εἶναι ὑπερτέρα τῆς ποιότητος τῶν ἀρχομένων*»¹³¹.

Οι άρχοντες λοιπόν από τους οποίους θα προέλθουν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου έχουν ήδη υποστεί προηγουμένως δοκιμασία κι έτσι η επιλογή με βάση το κριτήριο της ηλικίας, όσον αφορά τους Νομοφύλακες, δεν συνιστά κατάφωρη παραβίαση της αρχής της αξιοκρατίας, όσο αν και θα μπορούσαν να τεθούν αυστηρότερα, καθαρά αξιοκρατικά κριτήρια, αν όμως υπήρχε βεβαιότητα ότι θα υπάρχουν ικανοί νά τα εφαρμόσουν¹³².

¹³⁰ Πλ. Νόμ. 751 c 5 - 8.

¹³¹ Κ. Δ. Γεωργούλης, 29.

¹³² Βλ. και πιο πάνω, σελ. 61 κ.ε.

Ο Αριστοτέλης, όμως, όπως είναι γνωστό, ασκώντας κριτική¹³³ στους *Νόμους*, επισημαίνει μεταξύ άλλων, ότι «ἐλλέλειπται δὲ ἐν τοῖς Νόμοις τούτοις καὶ τὰ περὶ τοὺς ἄρχοντας, πῶς ἔσονται διαφέροντες τῶν ἀρχομένων φησὶ γὰρ δεῖν, ὥσπερ ἐξ ἐτέρου τὸ σημόνιον ἐρίου γίνεται τῆς κρόκης, οὕτω καὶ τοὺς ἄρχοντας ἔχειν πρὸς τοὺς ἀρχομένους».

Ανεξάρτητα όμως από οποιεσδήποτε αντιρρήσεις, που θα μπορούσαν να προβληθούν ως προς τον τρόπο εκλογής των αρχόντων σύμφωνα με τους *Νόμους*, σημασία έχει το γεγονός οι άρχοντες δεν προέρχονται από μια ορισμένη κοινωνική τάξη, αφού κάθε πολίτης, ο οποίος κατέχει την αρετή της φρόνησης, έχει και τη δυνατότητα να γίνει ηγέτης¹³⁴. Αντίθετα, στην *Πολιτεία* οι φυσικές ικανότητες, όπως αυτές εκφράζονται μέσω του μύθου των μετάλλων, είναι πρωταρχικής σημασίας για τη θέση κάποιου στην πολιτεία ως ἄρχοντος ή ἀρχομένου. Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτόν το μύθο, «ὁ θεὸς πλάττων, ὅσοι μὲν ὑμῶν ἱκανοὶ ἄρχειν, χρυσὸν ἐν τῇ γενέσει συνέμειξεν αὐτοῖς, διὸ τιμιωτάτοί εἰσιν· ὅσοι δ' ἐπίκουροι, ἄργυρον· σίδηρον δὲ καὶ χαλκὸν τοῖς τε γεωργοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς»¹³⁵. Στην

¹³³ Αριστ. *Πολ.* Β 3, 1265 b 20 - 25 . Βλ. σχετικά: G. Morrow, "Aristotle's Comments on Plato's Laws" στο I. Düring & G.E.L. Owen (eds.) *Aristotle and Plato in the Mid - Fourth Century*, Göteborg, 1960, 145, H. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Plato and the Academy*, New York, Russell & Russell, 1972³ (1944¹) 122 J. Barnes, *The Cambridge Companion to Aristotle*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

¹³⁴ Η παιδεία, καθολική για όλους τους πολίτες, στην πολιτεία των *Νόμων*, αποβλέπει στην ανάπτυξη των αρετών μέσω της κατανίκησης των επιθυμιών και των πδονών, προκειμένου να καταστεί ο πολίτης άξιός να ασκήσει την πολιτική εξουσία.

¹³⁵ Πλ. *Πολ.* 415 a 3-7.

Πολιτεία, λοιπόν, κριτήριο βασικό της κοινωνικής διαίρεσης είναι η φύσις του ανθρώπου· από τη φύση του δηλαδή θα εξαρτηθεί, κατά μεγάλο βαθμό και σε μια πρώτη αλλά καθοριστική κρίση και κατάταξη των ανθρώπων, αν κάποιος καταταγεί στην τάξη των αρχόντων -βασιλέων, των επικούρων ή των δημιουργών, γεωργών δηλαδή και τεχνιτών.

Με βάση τις απόψεις του Πλάτωνα τόσο στην *Πολιτεία* όσο και στους *Νόμους* θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι οι άρχοντες της πολιτείας, όπως αυτός τους οραματίστηκε δεν είναι δυνατό να είναι πολλοί: «Φιλόσοφον ... πληθος αδύνατον είναι», γράφει στην *Πολιτεία*¹³⁶, αλλά και στους *Νόμους* υποστηρίζεται ότι η πολιτική εξουσία πρέπει να ασκείται από λίγους νομοθέτες¹³⁷. Καθίσταται έτσι σαφές ότι οι ιδεώδεις πολιτείες του Πλάτωνα έχουν τη μορφή πυραμίδας, όχι μόνο διότι οι πολλοί δεν είναι άξιοι να γηθούν, αλλά και διότι μεταξύ των αξίων πάντα υπάρχουν οι αξιώτεροι, οι οποίοι μόνο πρέπει να εξουσιάζουν¹³⁸, διότι κατά τον Πλάτωνα δεν υπάρχει τίποτε χειρότερο για μια πολιτεία από «του ἄρχεσθαι ὑπό χειρόνων»¹³⁹. Θα πρέπει ωστόσο ίσως να σημειωθεί ότι, όσο καλοπροαίρετα κι αν είναι αυτά που προτείνει ο Πλάτων για τη διάρθρωση της πολιτείας, το αποτέλεσμα θα είναι ν' ασφυκτιά ο πολίτης κάτω από τον διαρκή έλεγχο και την παρακολούθηση εκ μέρους των αρχόντων.

Από όσα έχουν έως τώρα εκτεθεί θα μπορούσε να συναχθεί το συμπέρασμα ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος, ο οποίος μάλλον εκπροσωπεί τη

¹³⁶ Πλ. *Πολ.* 494 a 4.

¹³⁷ Πλ. *Νόμ.* 715 b 6-8.

¹³⁸ Πλ. *Νόμ.* 715 c 2-5.

¹³⁹ Πλ. *Νόμ.* 770 e 3. Πβ. Κ. Τσάτσος, "Πλάτωνος Πολιτικά", II. Οι άρχοντες και οι νόμοι, *Π.Α.Α.* 41 (1966), 213.

φιλοσοφία στη νέα πόλη των Μαγνήτων, απαρτίζεται από άτομα τα οποία έχουν επιλεγεί βάσει των προσωπικών τους μόνο ικανοτήτων για τη διακυβέρνηση της πολιτείας¹⁴⁰. Κατά συνέπεια ο Νυκτερινός Σύλλογος είναι μια πνευματική και ηθική αριστοκρατία. Θα μπορούσε ακόμη να λεχθεί ότι «ο Νυκτερινός Σύλλογος αποτελεί απεικόνιση της καταστάσεως που επικρατεί στην κεφαλή του ευγενέστερου ανθρώπινου όντος, του αληθινού φιλοσόφου»¹⁴¹.

¹⁴⁰ T. Saunders, 475.

¹⁴¹ Z. Planinc, 376.

3. Ο σκοπός του *Νυκτερινού Συλλόγου*

ὡς φυλακὴν ἐσόμενον κατὰ νόμον χάριν σωτηρίας τὸν τῶν ἀρχόντων

νυκτερινόν σύλλογον

(Πλ. Νόμ. 968 a)

Προκειμένου να καταστεί δυνατό να κατανοηθούν σαφέστερα οι λόγοι που ώθησαν τον Πλάτωνα στο τέλος των *Νόμων* στην πρότασή του για την ίδρυση του *Νυκτερινού Συλλόγου*, είναι ανάγκη ν' απαντηθεί το ερώτημα «ποιός είναι ο σκοπός του Συλλόγου;», κατά τρόπο σαφή και ανεξάρτητα από το αν έγιναν ή όχι παρεμπιπτόντως υπαινιγμοί και αναφορές σ' αυτό. Έτσι δικαιολογημένα θα μπορούσε κανείς να διατυπώσει την απορία γιατί η απάντηση στο ερώτημα που προαναφέρθηκε αφήνεται να εννοηθεί ότι προσκρούει σε κάποιες δυσκολίες. Πράγματι, θα ήταν δικαιολογημένη η απορία, αν, προτού ο Πλάτων αναφερθεί στον *Νυκτερινό Σύλλογο*, δεν είχε αναφερθεί στο θέμα της σωτηρίας των νόμων και δεν είχε αποκαλέσει, όπως έχει τονιστεί¹⁴², τους νομοφύλακες *σωτῆρας τῶν νόμων*¹⁴³. Αφού λοιπόν υπάρχουν ήδη οι άρχοντες -σύμφωνα βέβαια με τη νομοθεσία της *κατοικιζομένης πόλεως* - εκείνοι οι οποίοι έχουν επιφορτιστεί με το έργο της σωτηρίας των νόμων, εύλογα γεννιέται το

¹⁴² βλ. πιο πάνω, κεφ. 2 2, σελ. 62.

¹⁴³ Πλ. *Νόμ.* 770 b 4.

ερώτημα γιατί κρίνεται απαραίτητη η ίδρυση ενός πολιτειακού οργάνου, του Νυκτερινού Συλλόγου, για τον ίδιο σκοπό.

Μερικοί ερευνητές παραβλέπουν εντελώς την αναφορά του Πλάτωνα στους νομοφύλακες ως *σωτῆρας νόμων*¹⁴⁴ και στηριγμένοι σε όσα εισαγωγικά γράφει ο Πλάτων, προτού εκθέσει την πρότασή του για την ίδρυση του νέου θεσμού, του Νυκτερινού Συλλόγου και ισχυρίζονται, δικαιολογημένα ίσως, ότι στη νομοθεσία που είχε εκτεθεί έως τότε δεν υπήρχαν διατάξεις που να αποβλέπουν στη «σωτηρία των νόμων» και γι' αυτό ήταν αναγκαίο να «συμπληρωθῆ τὸ ανακαλυφθὲν κενόν»¹⁴⁵.

Οπωσδήποτε η ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου συνδέεται, κατά ρητή αναφορά, του Πλάτωνα με τη *σωτηρίαν τῶν νόμων*¹⁴⁶ (καθώς και την *εὐνομίαν ἐν ταῖς ψυχαῖς*), μια σωτηρία ανάλογη με την *ὑγίειαν καὶ σωτηρίαν τῶν σωμάτων* που πρέπει να εξασφαλίζονται σε μία πόλη¹⁴⁷. με τον ίδιο τρόπο ακριβώς εξασφαλίζονται με την παρέμβαση της μιας από τις τρεις Μοίρες, της Ατράπου - καθώς καθίστανται αμετάβλητα -όσα αποφασίστηκαν για τον κάθε άνθρωπο από τις δύο άλλες Μοίρες, την Κλωθώ και τη Λάχεση¹⁴⁸. Κατά τον Z. Planius, «η σαφής παραπομπή του Αθηναίου στις Μοίρες στην περιγραφή-έκθεση του Συλλόγου μας επαναφέρει στο σωτήριο μύθο της *Πολιτείας* και στο άσμα του υπερουράνιου τόπου στο *Φαίδρο*. Η

¹⁴⁴ Πλ. Νόμ. 770 b 4.

¹⁴⁵ Γεωργούλης, 85 · Μοπων, 501 · Lewis, 6.

¹⁴⁶ Πλ. Νόμ. 960 d 3-4.

¹⁴⁷ Πλ. Νόμ. 960 d 1-2.

¹⁴⁸ Πλ. Νόμ. 960 c 8.

ομοιότητα αυτών των τριών μυθικών πηγών διασαφηνίζει την σπουδαιότητα του Συλλόγου μέσα στην πόλη»¹⁴⁹.

Η θέση του Πλάτωνα για το σκοπό του Νυκτερινού Συλλόγου, που διατυπώνεται από τον Αθηναίο, αν και προηγείται, αποτελεί ουσιαστικά απάντηση σ' ένα ερώτημα που με φανερό αγωνία θέτει ο Κλεινίας, συμφωνώντας κατά βάση με τον Αθηναίο στην εκτίμηση ότι δεν έχει προβλεφθεί με την έως τότε νομοθεσία της πόλης των Μαγνήτων σωτηρία των νόμων και της πόλης: *τίς οὖν δή, φής, σωτηρία γίγνοιτ' ἄν καὶ τίνα τρόπον πολιτεία τε καὶ τοῖς νόμοις ἡμῖν;*¹⁵⁰.

Και αν όμως πράγματι δεν είχε προβλεφθεί έως το χωρίο 960 ένα ιδιαίτερο σώμα με σκοπό τη σωτηρία των νόμων, διατυπώθηκε ωστόσο από τον Πλάτωνα η γνώμη ότι η πόλη μοιάζει μ' ένα πλοίο που πλέει στη θάλασσα και, όπως το πλοίο κλυδωνίζεται και πρέπει να φυλάγεται άγρυπνα μέρα και νύχτα, κατά τον ίδιο τρόπο και το σκάφος της πολιτείας κλυδωνίζεται από τις επιβουλές των άλλων πόλεων και κινδυνεύει να καταποθεί: *Γι' αυτό οφείλουν οι άρχοντες να επαγρυπνούν μέρα και νύχτα: δεῖ δὴ δι' ἡμέρας τε εἰς νύκτα καὶ ἐκ νυκτός συνάπτειν πρὸς ἡμέραν ἄρχοντας ἄρχουσιν, φρουροῦντάς τε φρουροῦσιν διαδεχομένους ἀεὶ καὶ παραδιδόντας μηδέποτε λήγειν*¹⁵¹. Γι' αυτόν το λόγο ορθά ο Α.Ε. Taylor, αναφερόμενος συγκεκριμένα στον Νυκτερινό Σύλλογο, τονίζει ότι «διαρκῆς επαγρύπνηση χρειάζεται για τὴν προστασία τῶν θεσμῶν ἀπὸ τὸν ἐκφυλισμό.

¹⁴⁹ Z. Planinc, 375.

¹⁵⁰ Πλ. Νόμ. 960 e 9-11.

¹⁵¹ Πλ. Νόμ. 758 a 8 - b 2.

Ἡ ἐπαγρύπνηση αὐτὴ ἀνατίθεται στὸ νυκτερινὸ συμβούλιο, ποῦ εὐλόγα μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ «ἐγκέφαλος» τοῦ ὅλου συστήματος»¹⁵².

Οἱ ερευνητές λοιπὸν που ασχολήθηκαν με τὸ θέμα αὐτὸ κατὰ βάση συμφωνοῦν ὅτι σκοπὸς τοῦ Συλλόγου¹⁵³ εἶναι ἡ ἐπαγρύπνηση γιὰ τὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων καὶ τὴ *σωτηρία*, τὴ διατήρηση δηλαδὴ τῆς πόλης τῶν Μαγνητῶν. Ἐτσι λ.χ. ὁ Κ. Δ. Γεωργούλης ἐπισημαίνει ὅτι «τοῦ νυκτερινοῦ συλλόγου ἡ σκοπιμότης ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι οὗτος θὰ εἶναι ὄργανον ἐξασφαλίζον τὴν σωτηρίαν τῶν νόμων καὶ τῆς πόλεως»¹⁵⁴. Κατὰ τὸν Ζ. Planinc¹⁵⁵ ὁ ρόλος που καλεῖται νὰ παίξει ὁ Νυκτερινὸς Σύλλογος στὴ νέα πόλη τῶν Μαγνητῶν εἶναι ἡ σωτηρία τῆς πολιτείας καὶ τῶν νόμων, ἀποψη που ἐκφράζεται με περισσότερη σαφήνεια ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸ χωρίο 961 c, ὅπου χαρακτηρίζει τὸν σύλλογο ὡς *ἄγκυραν πάσης τῆς πόλεως, πάντα ἔχουσαν τὰ πρόσφορα ἑαυτῇ σῶζειν ἂν σύμπαντα ἃ βουλόμεθα*.

Παραπλήσιες ἀπόψεις διατυπώνονται ἀπὸ μιὰ πλειάδα ερευνητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπισημαίνουν ἰδιαιτέρα τὴν ἀνάγκη νὰ προστατεύονται οἱ νόμοι. Ἐτσι ὁ Α. Lesky διατείνεται ὅτι ἡ «νυκτερινὴ βουλή ποῦ πρέπει νὰ προστατεύῃ τὸ πνεῦμα τῶν νόμων καὶ μαζὶ τὴν σωστὴ τάξη τῶν ἀξιῶν, μπορεῖ νὰ συγκριθῆ μὲ τὴν ὁμάδα τῶν φυλάκων στὴν *Πολιτεία*, ποῦ προορίζονται νὰ

¹⁵² Taylor, 561.

¹⁵³ Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι, παρὰ τὴ συνήθεια τοῦ Πλάτωνα, στους *Νόμους*, δὲν ὑπάρχει νόμος ἰδρυτικὸς τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου, οὔτε "προοίμιον", που θα καθιστοῦσε σαφὴ τὸν σκοπὸ ἢ τοὺς σκοποὺς στους ὁποῖους θ' ἀπέβλεπε ὁ Νυκτερινὸς Σύλλογος.

¹⁵⁴ Κ. Δ. Γεωργούλης, 88.

¹⁵⁵ Ζ. Planinc, 374. Βλ. σχετικὰ L. Strauss, *The Argument and the Action of Plato's Laws*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1975 · G. Klosko, "The Nocturnal Council in Plato's Laws", *Political Studies* 36 (1988), 74 - 88.

κυβερνοῦν»¹⁵⁶. Παρόμοια άποψη διατυπώνει και ο Κ. Βουδούρης, ο οποίος τονίζει ότι: «τὸ ἔργον τῶν φυλάκων - φιλοσόφων τῆς Πολιτείας ἀνατίθεται νῦν εἰς τὸν νυκτερινόν σύλλογον, σῶμα δυνάμενον νὰ διασώσῃ τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν πολιτείαν»¹⁵⁷. Στην πραγματικότητα τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου εἶναι φιλόσοφοι ἀνάλογοι με τους φύλακες¹⁵⁸ ἢ φιλοσόφους - βασιλεῖς τῆς Πολιτείας. Κατά τον Ν. Σαρρή, για να περιοριστούμε μόνο σ' αυτούς, ο ρόλος του Νυκτερινού Συλλόγου εμφανίζεται κατά κάποιο τρόπο ως ρόλος προστασίας (φυλακή), διότι οι νόμοι δεν πρέπει μόνο ν' αποτελοῦν ἀντικείμενο υπακοῆς, πρέπει, επίσης, και να προστατεύονται. Ο Νυκτερινός Σύλλογος «μεριμνά διαρκῶς για την σωτηρία τῆς ψυχῆς και τῆς κεφαλῆς τῆς πολιτείας, γιατί στο οργανικό μῶρφωμά τῆς εἶναι και η ψυχὴ και η κεφαλὴ τῆς. Γι' αυτό το λόγο θα πρέπει τα μέλη του να γνωρίζουν ὄχι μόνο τον σκοπὸ τῆς πολιτείας ἀλλὰ και τα μέσα που εἶναι πρόσφορα ἢ ἀπαραίτητα για την πραγμάτωσή του»¹⁵⁹.

Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἐπισημαίνει ο G. Klosko «η πολιτεία οφείλει να ἀπαρτίζεται ἀπὸ κάποια μέλη που να καταλαβαίνουν το σκοπὸ τῆς. Ο Πλάτων ἀποδίδει μεγάλη βαρῦτητα σ' αὐτὴ τὴ γνώση, ἐπαναλαμβάνει ὅτι εἶναι ἀναγκαία για τὴ σωτηρία τῶν νόμων και τῆς πολιτείας (960 b-e). Η ὑπαρξη

¹⁵⁶ A. Lesky, 745 κ.ε.

¹⁵⁷ Κ. Ι. Βουδούρης, *Ψυχὴ και Πολιτεία, Ἐρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, Ἐν Ἀθήναις, 1970, 222.

¹⁵⁸ Στην πραγματικότητα ο Πλάτων μας ἐπισημαίνει ἐπὶ τὴν ορολογία τῆς Πολιτείας και ἀποκαλεῖ τα μέλη του Ν. Συλλόγου φύλακες (964 c 7, e 2, 965 c 10, 966 b 5, 968 d 1, 969 c 2) Π. Β. Guthrie V, 369.

¹⁵⁹ Ν. Σαρρής, *Φιλοσοφία τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας*, Ἀθήνα, ἐκδ. Γραμμὴ, 1985, 291.

αυτής της γνώσης παρέχει στους νόμους μια αμετάκλητη ποιότητα (960 e)»¹⁶⁰.

Η πλεινότητα των ερευνητών επικέντρωσε το ενδιαφέρον της στην επισήμανση του Πλάτωνα ότι πρέπει να υπάρξει τρόπος σωτηρίας των νόμων, αφού μάλιστα η προβληματική του Πλάτωνα γύρω από τη σωτηρία είναι γνωστή και από άλλους διαλόγους και προσελκύει το ενδιαφέρον των ερευνητών¹⁶¹. Γι' αυτό κρίνεται ότι θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση του θέματος η αναφορά στον όρο *σωτηρία*. Ο όρος λοιπόν *σωτηρία*¹⁶², γνωστός από τα μέσα του 5ου αιώνα ή και λίγο νωρίτερα, έχει τις σημασίες: σωτηρία, μέσο ή τρόπος σωτηρίας, ασφαλής επάνοδος, διατήρηση, διαφύλαξη, ασφάλεια, εγγύηση, εξασφάλιση.

Στον Πλάτωνα¹⁶³ απαντά σε διαλόγους όλων των περιόδων της συγγραφικής δραστηριότητάς του, από τον *Πρωταγόραν* έως τις *Επιστολές* και τους *Νόμους*. Στους *Νόμους* απαντά για πρώτη φορά στο πρώτο βιβλίο, στο χωρίο 647 b 4 (*τὴν ἐν τῷ πολέμῳ νίκην καὶ σωτηρίαν*) και λίγο παρακάτω στο χωρίο 653 a 3 (*καλῶς κατορθουμένῳ σωτηρία*). Βέβαια, η

¹⁶⁰ G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, New York and London, Methuen, 1986, 234.

¹⁶¹ Βλ. την εργασία της Άνας Κελεσιδου - Γαλανού, *Η έννοια της σωτηρίας στην πλατωνική πολιτική φιλοσοφία*, Πρόλογος Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Αθήναι, Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1982, όπου και σχετική βιβλιογραφία, η οποία βέβαια συνεχίζεται.

¹⁶² L.S.J., s.v.

¹⁶³ L. Brandwood, s.v.: *σωτηρία*.

λέξη *σωτηρία* στους διάφορους γραμματικούς της τύπους απαντά και στα άλλα βιβλία των *Νόμων*. Ειδικότερα στο δωδέκατο βιβλίο των *Νόμων*, όπου γίνεται και η εκτενής συζήτηση για το Νυκτερινό Σύλλογο, συναντούμε τη λέξη *σωτηρία* σε δώδεκα διαφορετικά χωρία¹⁶⁴. Οι μεταφραστές του Πλάτωνα την έννοια *σωτηρία* αποδίδουν με τους όρους “salvation”¹⁶⁵, “salute”¹⁶⁶ και “Rettung”¹⁶⁷. Όπως έχει παρατηρηθεί¹⁶⁸, η λέξη *σωτηρία* «ταλαντεύεται -στο πλαίσιο αυτών των σελίδων των *Νόμων*- ανάμεσα στις έννοιες της διατήρησης και της σωτηρίας». Σε κάθε περίπτωση η σημασία της έννοιας στα χωρία των *Νόμων* είναι μία από τις συνηθέστερες σημασίες του όρου γενικά στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία κι αυτή η σημασία δικαιολογεί την αναφορά στις *Μοίρες*¹⁶⁹ και στην *ἀμετάστροφον δύναμιν*

¹⁶⁴ Πλ. *Νόμ.* 942 c 6, 946 b 6, 960 b 7, 960 d 2, 3, 960 e 9, 961 d 5, 961 d 10, 961 e 2, 962 a 1, 968 a 7, 969 c 3.

¹⁶⁵ Morrow, 501.

¹⁶⁶ M. Vanhoutte, *La Philosophie Politique de Platon dans les «Lois»*, Louvain, Publications Universitaires de Louvain, 1954, 58.

¹⁶⁷ *Platon Gesetze Buch VII - XII, Minos*, Bearbeitet von Klaus Schöpsdau, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977, 345.

¹⁶⁸ E. Voegelin, *Plato*, Louisiana, Louisiana State University Press, 1966² (1957¹), 266.

¹⁶⁹ Πλ. *Νόμ.* 960 c 5 - d 1. Βλ. και πιο πάνω, κεφ. 23, 81.

που χαρακτηρίζει το έργο τους, μια αναφορά που προηγείται από εκείνη στον Νυκτερινό Σύλλογο. Επομένως, ο Νυκτερινός Σύλλογος είναι ένα σώμα της πολιτείας, το οποίο με τις ενέργειές του εξασφαλίζει τη στασιμότητα και τη συντήρηση.

Υπάρχει ωστόσο και μια άλλη πλευρά, η οποία δεν έχει κατά τη γνώμη μου αναδειχθεί - όσο τουλάχιστον γνωρίζω - ή δεν έχει αναδειχθεί όσο θα έπρεπε. Πράγματι, η κύρια άποψη που προαναφέρθηκε δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή χωρίς αμφιβολίες και αντιρρήσεις, γιατί, εκτός από τις απόψεις του Πλάτωνα που ενισχύουν τη θέση αυτή, υπάρχουν και άλλες που έρχονται σε αντίθεση. Έτσι, η ανάγκη τα μέλη του Συλλόγου να έχουν ανώτατη μόρφωση, όπως θα δούμε στο οικείο μέρος¹⁷⁰, θα μπορούσε καταρχήν να θεωρηθεί ως μία καινοτόμος άποψη. Αλλά ο σκοπός και το περιεχόμενο αυτής της γνώσης είναι εκ των προτέρων καθορισμένα, αφού θ' αποβλέπει στη γνώση των όντων¹⁷¹, μια γνώση που δίνεται από τον Πλάτωνα κυρίως στο βιβλίο Ι των *Νόμων*, όπου εκτίθενται οι απόψεις του για τη φυσική θεολογία. Θεμελιώδη θέση του είναι ότι η ψυχή είναι η πρώτη αρχή των όντων¹⁷² και όχι κάποια αρχή από εκείνες που υποστήριξαν οι άλλοι φιλόσοφοι από την αρχή της ελληνικής φιλοσοφίας, αντιστρέφοντας έτσι τη σειρά που εκείνοι είχαν ορίσει: φύση - ψυχή. Η αλήθεια κατά τον

¹⁷⁰ Βλ. πιο κάτω, κεφ. 2.4, σελ. 92.

¹⁷¹ Πλ. *Νόμ.* 892 c 1- 7.

¹⁷² Πλ. *Νόμ.* 899 c 7: *γένεσιν πάντων είναι πρώτην.*

Πλάτωνα εκφράζεται από την αντίθετη σειρά: ψυχή -φύση¹⁷³. Η δεύτερη θεμελιώδης αλήθεια είναι ότι ο νους έχει καθορίσει την αρμονική τάξη που απαρέγκλιτα ακολουθούν τα ουράνια σώματα¹⁷⁴. Ο καθορισμός όμως εκ των προτέρων των συμπερασμάτων της έρευνας αντιστρατεύεται το ίδιο το αίτημα για έρευνα και ο επιεικέστερος χαρακτηρισμός της όλης αντίληψης που θα ταίριαζε θα ήταν ότι πρόκειται για μια συντηρητική θέση, θέση που ενισχύει τα σχετικά με τη σωτηρία των νόμων και ό,τι εκείνα συνεπάγονται.

Υπάρχουν ωστόσο άλλα χωρία στους Πλατωνικούς *Νόμους* που μπορούν να οδηγήσουν σε μια εντελώς διαφορετική αντίληψη. Όπως αναφέρθηκε¹⁷⁵, στην προσφώνηση προς τους νομοφύλακες¹⁷⁶ τονίζεται ότι το έργο των αρχικών νομοθετών έχει παραλείψει τις παραλείψεις και τα κενά καλούνται να τα καλύψουν οι μεταγενέστεροι και μάλιστα οι νομοφύλακες. Η αρχική λοιπόν νομοθεσία από τη φύση της, εξ ορισμού, δεν είναι τέλεια και οι βελτιώσεις είναι αναγκαίες, έργο το οποίο έχει ανατεθεί στους νομοφύλακες.

Όπως επίσης αναφέρθηκε¹⁷⁷, σε διάφορα χωρία των *Νόμων* ορίζεται ότι όσοι ως θεωροί επισκέπτονται ξένες πόλεις και χώρες έχουν υποχρέωση, μόλις επιστρέψουν, να εμφανίζονται ενώπιον του Νυκτερινού

¹⁷³ Πλ. *Νόμ.* 892 c 2 - 7:.....εί δὲ φανήσεται ψυχὴ πρῶτον, οὐ πῦρ οὐδὲ ἀήρ....

¹⁷⁴ Πλ. *Νόμ.* 967 b 5 -6.

¹⁷⁵ Βλ. πιο πάνω, κεφ. 2.3, σελ. 80.

¹⁷⁶ Πλ. *Νόμ.* 770 b 4.

¹⁷⁷ Βλ. πιο πάνω, κεφ. 2.2, σελ. 72 κ.ε.

Συλλόγου και να γνωστοποιούν, ό,τι υπέπεσε στην αντίληψή τους που θα μπορούσε να βελτιώσει τη νομοθεσία της πόλης των Μαγνήτων. Σύμφωνα με τον Μοπω, ο σκοπός γενικότερα του Νυκτερινού Συλλόγου είναι να βοηθήσει επίλεκτους αξιωματούχους και διακεκριμένους πολίτες να κατανοήσουν βαθύτερα τους νόμους της πόλης των Μαγνήτων, να αποκτήσουν οξύνοια μέσα από τη σύγκριση με τους νόμους άλλων πόλεων και να εμπλουτισθούν με μια ουσιαστική γνώση του νόμου¹⁷⁸. Ο Νυκτερινός Σύλλογος λοιπόν είναι ανοιχτός σε προτάσεις, για τις οποίες μάλιστα επιβραβεύονται όσοι τις υποβάλλουν με την αναγόρευσή τους σε μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου, χωρίς μάλιστα να τίθεται ως προς την κατηγορία αυτή των μελών κανένας αριθμητικός περιορισμός.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, εφόσον έχουν προσδιοριστεί και επικυρωθεί οι θεσμοί και οι νόμοι της νέας πόλης, αυτό που χρειάζεται για να καταστήσει τη νομοθεσία πραγματικά πλήρη είναι κάποιο μέσο για την εξασφάλιση της σωτηρίας και βιωσιμότητάς τους. Η σωτηρία όμως των νόμων δηλώνει κάτι περισσότερο από τη διατήρηση ενός αυστηρού κώδικα κανόνων. Οι νομοθέτες, που προτείνουν την ίδρυση μιας πόλης, ελπίζουν ότι οι διάδοχοί τους θα καταλάβουν τους σκοπούς τους και θα ερμηνεύσουν τις προβλέψεις τους με την ίδια ενόραση που και οι ίδιοι είχαν κατά τη δημιουργία τους. Διαφορετικά η νομοθεσία τους, ακόμα και αν διατηρήσει τη μορφή της, δεν θα εκφράζει -λιγότερο ή περισσότερο- το πνεύμα των δημιουργών της¹⁷⁹.

¹⁷⁸ G. Μοπω, 505.

¹⁷⁹ Οπ.π., 501.

Συνδυάζοντας όλα τα στοιχεία που αναφέρθηκαν προηγουμένως μπορούμε, νομίζω, να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι σκοπός του Νυκτερινού Συλλόγου είναι πράγματι η «σωτηρία των νόμων». Η σωτηρία όμως αφορά τον κεντρικό πυρήνα και το πνεύμα της αρχικής νομοθεσίας, μιας νομοθεσίας όμως με πολλές παραλείψεις ομολογημένες από τους ίδιους τους αρχικούς νομοθέτες, παραλείψεις που έχουν χρέος τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου να επισημάνουν και να εξαλείψουν. Έτσι είναι ίσως πιο κοντά στο πνεύμα του Πλάτωνα η θέση ότι «πρυτανεύει ή ιδέα της σωτηριακής θεώρησης της φιλοσοφικής συμπεριφοράς, που προκρίνεται από την ιδέα της ρύθμισης της ζωής με άμετακίνητους νόμους»¹⁸⁰, μια θέση που θα καταστεί καλύτερα κατανοητή, όταν γίνει αναφορά και στην παιδεία των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα ούτε ο νόμος ούτε η τάξη είναι ανώτερα από τη γνώση, αν υπάρχει ο φύσει ικανός και ευνοημένος από το Θεό: *ἐπει ταῦτα εἴ ποτέ τις ἀνθρώπων φύσει ἰκανὸς θεῖα μοῖρα γεννηθεὶς παραλαβεῖν δυνατὸς εἴη, νόμων οὐδὲν ἄν δέοιτο τῶν ἀρξόντων ἑαυτοῦ*¹⁸¹.

Κλείνοντας¹⁸² το παρόν Κεφάλαιο, θα ήθελα να τονίσω ότι στο θέμα του σκοπού του Νυκτερινού Συλλόγου θα επανέλθουμε, αφού πρώτα

¹⁸⁰ Άννα Κελεσιδου - Γαλανού, 63.

¹⁸¹ Πλ. Νόμ. 875 c 3-6.

¹⁸² Αν και η αναφορά στους Νομοφύλακες ως σωτήρες των νόμων δεν θεωρήθηκε, όπως προαναφέρθηκε, από τον Πλάτωνα αρκετή για το μείζον θέμα, το θέμα της σωτηρίας της πόλης και των νόμων, πολύ περισσότερο δεν είναι αρκετή η αναφορά στον τύραννο ως σωτήρα των νόμων (Νόμ. 709 e), θέμα με το οποίο δεν θα ασχοληθούμε στα πλαίσια αυτής της εργασίας. Βλ. σχετικά Ν. Πολίτης, "Ο λόγος του φιλοσόφου - βασιλέως προς τον του τυράννου", στο: Κ. Βουδούρης (εκδ.) *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, Αθήνα, Διεθνές Κέντρον Έλληνικής Φιλοσοφίας και Πολιτισμού, 1997, 155 - 169.

εκτεθούν οι θέσεις του Πλάτωνα για την παιδεία των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου, παιδεία που αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη του έργου τους, και, επομένως, και προϋπόθεση για την επίτευξη του σκοπού του Νυκτερινού Συλλόγου. Όπως άλλωστε παρατηρεί και ο G. Morrow, αν ο νόμος πρόκειται να αποτελέσει μια «ζωντανή πραγματικότητα» και όχι ένα στάσιμο τύπο, τότε πρέπει να υπάρχουν μέσα στην πόλη κάποια άτομα που δύνανται να κατανοούν το πνεύμα του νόμου και τον σκοπό των προβλέψεών του και που καθίστανται ικανά να τον ερμηνεύσουν και να τον επεκτείνουν, όταν η ανάγκη το επιβάλλει. Αυτοί είναι οι λόγοι που εξηγούν την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου του Πλάτωνα.¹⁸³

¹⁸³ Πβ. G. R. Morrow, "The Demiourge in Politics: The *Timaeus* and the *Laws*", στο: T. Irwin (ed.), *Plato's Ethics*, New York and London, Garland Publishing, Inc., 1998² (1991¹), 16.

4. Η παιδεία των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου

Προκειμένου λοιπόν να πραγματοποιήσει ο Νυκτερινός Σύλλογος τον σκοπό του, για τον οποίο έγινε λόγος προηγουμένως, και να ανταποκριθεί στην αποστολή του, τα μέλη του πρέπει να ακολουθήσουν μία πιο συγκεκριμένη μορφή εκπαίδευσης: «*ἴτεόν ἄρα ἐπί τινα ἀκριβεστέραν παιδείαν τῆς ἔμπροσθεν*»¹⁸⁴, μία εκπαίδευση δηλαδή πιο ειδική από την εκπαίδευση που περιγράφεται στο έβδομο βιβλίο των *Νόμων*¹⁸⁵ και η οποία αφορά το σύνολο των πολιτών, ανδρών και γυναικών, διότι σύμφωνα με τον Πλάτωνα αυτοί που πρόκειται ν' αναλάβουν τη φύλαξη και τη σωτηρία των νόμων πρέπει να κατέχουν ανώτερη μόρφωση από τον απλό λαό.

Προτού όμως προχωρήσουμε στην έκθεση του προγράμματος σπουδών που πρέπει να ακολουθήσουν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου, ενδείκνυται να επισημάνουμε ότι *οἱ τῆς θείας πολιτείας...φύλακες*¹⁸⁶ πρέπει να γίνουν κάτοχοι και γνώστες της αρετής στο σύνολό της: *καὶ δεῖ δὴ τοῦτον, ὡς ὁ νῦν παρεστηκὼς ἡμῖν λόγος μνύει, πᾶσαν ἀρετὴν ἔχειν ἥς*

¹⁸⁴ Πλ. *Νόμ* 965 b 1-2.

¹⁸⁵ A. E. Taylor, 546: «Τὸ Ζ' βιβλίο περιέχει τὸ σημαντικότερο καὶ λεπτομερέστερο πρόγραμμα γενικῆς παιδείας τοῦ Πλάτωνα. Οἱ βασικὲς ἀρχὲς εἶναι ἴδιες μὲ τῆς *Πολιτείας*, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἐξετάζεται ἐδῶ πολὺ διεξοδικότερα καὶ, ἀπὸ μερικὲς ἀπόψεις, ἀπαιτητικότερα». Βλ. σχετικὰ καὶ R. G. Bury, "The Theory of Education in Plato's Laws", *La Revue des Études Grecques* 50 (1937), 303-320. G.M.A. Grube, *Plato's thought*, London, Methuen & Co LTD, 1970³ (1935¹), 216-258.

¹⁸⁶ Πλ. *Νόμ* 965 c 9-10.

ἄρχει τὸ μὴ πλανᾶσθαι πρὸς πολλὰ στοχαζόμενον¹⁸⁷, ἀλλ' εἰς ἓν βλέποντα πρὸς τοῦτο αἰεὶ τὰ πάντα οἶον βέλη ἀφιέναι¹⁸⁸. Το ουσιαστικό λοιπὸν γνῶρισμα τῆς συνολικῆς αὐτῆς ἀρετῆς εἶναι νὰ μὴν ἀφήνει τὸ βλέμμα τῆς νὰ περιπλανιέται καὶ νὰ στοχάζεται πολλὰ, ἀλλὰ νὰ τὸ κράτα πάντα προσπλωμένο σ' ἓνα σημεῖο πρὸς τὸ ὁποῖο πρέπει κατὰ κάποιον τρόπο νὰ κατευθύνονται ὅλες τῆς οἱ ἐνέργειες.

Ὅπως εἶναι γνωστό, τέσσερις εἶναι οἱ κυριότερες ἀρετές¹⁸⁹: ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φρόνηση, με καθοδηγητὴ - ἡγεμόνα ὄλων αὐτῶν τὸν νοῦν, πρὸς τὸν ὁποῖο ὅλα τὰ υπόλοιπα οφείλουν ν' ἀποβλέπουν¹⁹⁰. Ὁ Πλάτων¹⁹¹ ἀναφέρει: πρὸς ὃν (sc. τὸν νοῦν) τὰ τε ἄλλα πάντα καὶ τούτων τὰ τρία δεῖ βλέπειν. Οφείλουμε λοιπὸν νὰ διευκρινίσουμε τί πράγματι ἐννοεῖ ὁ Πλάτων στο προαναφερθέν χωρίο καὶ πῶς συγκεκριμένα ποιά εἶναι τὰ τρία τὰ ὁποῖα οφείλουν ν' ἀποβλέπουν στὸν νοῦ. Ὅπως σημειώνει ὁ England¹⁹², ὁ νοῦς ἰσοδυναμεῖ με τὴ φρόνησιν καὶ με τὴν ἐκφραση: τούτων τὰ τρία ἐννοοῦνται οἱ ἄλλες τρεῖς ἀρετές (ἀνδρεία, σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη). Γι' αὐτὸν λοιπὸν τὸ λόγο ἡ φρόνησις (νοῦς) χαρακτηρίζεται ὡς ἡγεμόνας¹⁹³, δηλαδὴ ἀρχηγός καὶ καθοδηγητὴς, τῶν ἄλλων τριῶν ἀρετῶν.

¹⁸⁷ England, 619: στο χωρίο Πλ. Νόμ. 693 c 8 ὑπάρχει ἓνα ἄλλο παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ ὁπίου συντακτικοῦ φαινομένου.

¹⁸⁸ Πλ. Νόμ. 962 d 1-5.

¹⁸⁹ Πλ. Νόμ. 964 b 5-6· Πβ. 963 c 8 - d 2· e 1-3.

¹⁹⁰ Πλ. Νόμ. 963 a 6: πῶν δέ γε ἀρετῶν τέτταρα ἔθεμέν ποι. Πβ. 964 a 3-5· 963 c 11- d 1.

¹⁹¹ Πλ. Νόμ. 963 a 8-9.

¹⁹² England, 620: Για τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς ἀνωτερότητας τῆς φρόνησις βλ. σχετικὰ Πλ. Νόμ. 631 c 6· 688 b 2.

¹⁹³ Πλ. Νόμ. 963 a 8.

Τα τέσσερα λοιπόν αυτά είδη της αρετής, παρόλο που παρουσιάζουν διαφορές μεταξύ τους, ουσιαστικά αποτελούν μία ενότητα: *διανοοῦ δὲ ὡς ἔρων καὶ ὄρη τέτταρα ὄντα ἓν ἐστι, καὶ ἐμὲ δὲ ἀξίου, σοῦ δείξαντος ὡς ἓν, πάλιν ὄρη τέτταρα*¹⁹⁴. Αυτή τη μεγάλη αλήθεια της ενότητας των αρετών οφείλουν να συνειδητοποιούν και να εκτιμούν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου.

Πράγματι, για το νομοθέτη και για το νομοφύλακα που θεωρείται ανώτερος απ' όλους στην αρετή και έχει τιμηθεί με τις ανώτερες διακρίσεις δεν υπάρχει τίποτα πιο σημαντικό από την ανδρεία, τη σωφροσύνη, τη δικαιοσύνη και τη φρόνηση¹⁹⁵ και γι' αυτό το λόγο ο Αθηναίος τονίζει ότι τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου, δηλαδή οι φύλακες της πόλης των Μαγνητών, οφείλουν όχι μόνο να είναι ικανοί να αντιμετωπίζουν τα πολλαπλά, αλλά να έχουν και την τάση να φτάνουν ως τη γνώση του ενός: *μὴ μόνον.... πρὸς τὰ πολλὰ βλέπειν δυνατὸν εἶναι, πρὸς δὲ τὸ ἓν ἐπείγεσθαι γνῶναί τε, καὶ γνόντα πρὸς ἐκεῖνο συντάξασθαι πάντα συνορῶντα*¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Πλ. Νόμ. 964 a 3-5. Πβ. Γεωργούλης, 86. Για την ενότητα των αρετών στον Σωκράτη βλ. Πλ. Πρωτ. 329 b 8 - c 8: *....πότερον ἓν μὲν τί ἐστὶν ἡ ἀρετή, μόρια δὲ αὐτῆς ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη καὶ σωφροσύνη καὶ ὁσιότης....*βλ. σχετικά και Γρ. Βλαστός, *Σωκράτης: Ἐρωνητής καὶ Ἠθικός Φιλόσοφος*, 310. Πβ. Χρ. Τέζας, *Βιβλιοκρισία Γρ. Βλαστοῦ, Σωκράτης: Ἐρωνητής καὶ Ἠθικός Φιλόσοφος*, στο: *Δωδώνη - Μέρος Τρίτο*, 22 (1993), 321-339.

¹⁹⁵ Πλ. Νόμ. 964 b 4 -6.

¹⁹⁶ Πλ. Νόμ. 965 b 7- 10.

Οφείλουμε να τονίσουμε ότι στο σημείο αυτό ο Πλάτων φανερώνει τη φιλοσοφική του μέθοδο: τὸ πρὸς μίαν ἰδέαν ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ἀνομοιῶν δυνατόν εἶναι βλέπειν¹⁹⁷, την διανοητική δηλαδή ικανότητα να διακρίνει κανείς μέσα στα πολλά και ανόμοια πράγματα μια ιδέα, ικανότητα «που συνιστά ακριβώς το χαρακτηριστικό γνώρισμα του διαλεκτικού φιλοσόφου σε όλους τους πλατωνικούς διαλόγους»¹⁹⁸.

Από την αναφορά του Πλάτωνα σε μίαν ἰδέαν ανακύπτει το ερώτημα της εμμονής του στη Θεωρία των Ιδεών και στη συμμόρφωση των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου μ' αυτές. Μολονότι δεν γίνεται αναφορά στους Νόμους σχετικά με την Θεωρία των Ιδεών¹⁹⁹, φαίνεται ότι δεν μπορεί να αμφισβητηθεί βάσιμα ότι ο Πλάτων την έχει στο νου του, διότι η γνώση που απαιτεί από τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου δεν διαφέρει ριζικά από τη γνώση των αρχόντων - φιλοσόφων της Πολιτείας, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αφού μάλιστα, εκτός των άλλων, και τα περισσότερα μέλη του Συλλόγου προέρχονται από τους άρχοντες της πόλης των Μαγνητών.

Όπως είναι γνωστό, «η εκπαίδευση στη θεωρία των Ιδεών αποτελεί την ύψιστη μορφή αγωγής και η ζωή του φιλοσόφου βασίζεται εν

¹⁹⁷ Πλ. Νόμ. 965 c 2 -3.

¹⁹⁸ Α. Ε.Ταγλορ, 562 Ο Ταγλορ συνεχίζει: «Αν και ο όρος "διαλεκτική" δεν χρησιμοποιείται στους Νόμους ρητά, η ανάγκη της διαλεκτικής παραμένει αμείωτη». Σύμφωνα με τον ίδιο (σ. 286, σημ. 32) μια πιθανή εξήγηση είναι ότι το όνομά της αποφεύγεται «διότι χαρακτηρίζει τον Σωκράτη, ο οποίος απουσιάζει από τον διάλογο».

¹⁹⁹ Βλ. σχετικά: L. Strauss, *The Argument and the Action of Plato's Laws*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1975, 181 κ.ε. · G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, New York and London, Methuen, 1986, 235 · T. Saunders, "Plato's later political thought", στο: R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 467 κ.ε.

προκειμένω στη συνεχή συναναστροφή με τις ιδέες»²⁰⁰. Στη θέαση των ιδεών και μάλιστα της ύψιστης ιδέας, της ιδέας του αγαθού, δύνανται να φθάσουν μόνο οι φιλόσοφοι -άρχοντες, μέσω της φιλοσοφίας, που κατά τον Πλάτωνα είναι η διαλεκτική²⁰¹. Όπως παρατηρεί και ο Κ. Βουδούρης, «ό νυκτερινός σύλλογος δὲν θὰ ἀσχολῆται εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, ἀλλὰ θὰ προσπαθῆ νὰ προσβλέπῃ πρὸς τὴν διὰ πάντων διερχομένην ἐνότητα. Ἡ γνῶσις ὡς ἐκ τούτου τὴν ὁποίαν θὰ ἔχουν τὰ μέλη τοῦ νυκτερινοῦ συλλόγου εἶναι καθαρῶς διαλεκτικὴ, εἶναι γνῶσις τελεολογικὴ καὶ ἀξιῶν κτωμένη διὰ τῆς διαλεκτικῆς καὶ οὐχὶ κατὰ τρόπον ἐμπειρικόν»²⁰².

Ο Αθηναίος υπογραμμίζει ότι, αν το Νυκτερινό Συμβούλιο πρόκειται να γίνει ο «εγκέφαλος» της πόλης, τα μέλη του οφείλουν να είναι *ἀκριβέστεροι τῶν πολλῶν περὶ ἀρετῆς ἔργῳ καὶ λόγῳ*²⁰³, ἥτοι να επιδείξουν

²⁰⁰ G. Martin, *Πλάτων*, Μτφρ.:Φωτεινή Πρεβεδούρου, Μτφρ. Αρχαίων κειμένων: Βάσω Παπαδή, Αθήνα, "Πλέθρον", 1991, 100. Βλ. σχετικά και Ρ. Νασορ, *Ἡ περὶ τῶν ιδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος*, Μτφρ: Μ. Τσαμαδός, Αθήνα, Ἐκδ. "Ὁ Κοραΐς", 1929.

²⁰¹ Κ. Πόππερ, 241: «μόνον ένας φιλόσοφος που είναι πλήρης ειδήμων στην ανώτατη από τις επιστήμες, η διαλεκτική είναι ικανός να δει και να αντιγράψει το ουράνιο Αρχέτυπο».

²⁰² Κ. Βουδούρης, *Ψυχὴ καὶ Πολιτεία, Ἐρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, Ἐν Αθήναις, Διατριβὴ Ἐπὶ Διδακτορία, 1970, 223.

²⁰³ Πλ. Νόμ. 964 d 4 -5. Πβ. Jowett, 174.

με έργα και με λόγια μια αρετή πιο τέλεια από την αρετή του πλήθους. Όπως παρατηρεί ο L. Strauss, «η ακριβής γνώση των αρετών, η οποία είναι, όπως φαίνεται, η ανώτατη λειτουργία του Νυκτερινού Συλλόγου, έγκειται πάνω από όλα στο αγκάλισμα της ενότητας των αρετών. Ο Κλεινίας δεν διαβλέπει την ανωτερότητα αυτής της προσέγγισης, αλλά εμπιστεύεται τον Αθηναίο και συμφωνεί μαζί του»²⁰⁴. Το συμπέρασμα που θα μπορούσε να συναχθεί είναι ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος επιτελεί έναν καθοριστικό ρόλο στο πρόβλημα της ενότητας της ανθρώπινης αρετής, ένα πρόβλημα βασικό στο σύνολο των *Νόμων*²⁰⁵.

Τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου πρέπει να έχουν εκτός από τη συνολική γνώση της αρετής και γνώση όσον αφορά τα θεία, να γνωρίζουν δηλαδή σε βάθος και «να είναι σε θέση να διδάξουν τις δύο μεγάλες αλήθειες μέσω των οποίων αναιρείται ο αθεϊσμός»²⁰⁶. Η πρώτη απ' αυτές αναγνωρίζει την ψυχήν ως πρώτην τῶν ὄντων ἀρχήν²⁰⁷. Η δεύτερη διακηρύσσει ότι ο νοῦς, ο οργανωτής του σύμπαντος, ρυθμίζει την αρμονική τάξη, την οποία ακολουθούν όλα τα ουράνια σώματα: Ἐν μὲν ὁ περὶ τὴν ψυχήν ἐλέγομεν, ὡς πρεσβύτατόν τε καὶ θειότατόν ἐστιν πάντων ὧν κίνησις γένεσιν παραλαβοῦσα ἀέναον οὐσίαν ἐπόρισεν· ἐν δὲ τὸ περὶ τὴν φορὰν, ὡς ἔχει τάξεως, ἄστρον τε καὶ ὄσων ἄλλων ἐγκρατῆς νοῦς ἐστιν τὸ πᾶν

²⁰⁴ L. Strauss, *The Argument and the Action of Plato's Laws*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1975, 182.

²⁰⁵ M.S. Kochin, "The Unity of Virtue and the Limitations of Magnesia", *History of Political Thought*, 21 (1998), σμ. 47, 134.

²⁰⁶ Γεωργούλης, 86.

²⁰⁷ Πλ. *Νόμ* 899 c 7: ψυχήν γένεσιν ἀπάντων εἶναι πρώτην. Πβ. Γεωργούλης, 86.

διακεκοσμηκῶς²⁰⁸. Οι δύο αυτές αλήθειες οδηγούν στην πίστη για την ύπαρξη των θεών.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα μία από τις ωραιότερες γνώσεις είναι αυτή που αφορά τους θεούς²⁰⁹ και τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου οφείλουν να έχουν απόλυτη πίστη στην ύπαρξη των θεών²¹⁰, να είναι σε θέση δηλαδή να διδάξουν την ύπαρξη των θεών σαν βασική και πρώτη αλήθεια. Γι' αυτόν το λόγο ο Αθηναίος υποστηρίζει ότι δεν θα εκλεγεί ποτέ νομοφύλακας που να μην είναι συγχρόνως θεϊκός άνθρωπος και να μην έχει κοπιάσει να μάθει τα σχετικά με τους θεούς²¹¹. Μ' άλλα λόγια τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου οφείλουν να ασκήσουν την πολιτική επιρροή τους δια μέσου της θεολογικής γνώσης και να επιβεβαιώσουν την ύπαρξη των θεών με συγκεκριμένη αναφορά στις δύο παραπάνω αρχές²¹².

Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι αυτοί οι οποίοι θα τοποθετηθούν στην κορυφή της πόλης των Μαγνήτων ως φύλακες και προστάτες της πρέπει να κατέχουν τη φιλοσοφική επιστημονική γνώση της αστρονομίας, να είναι δηλαδή σε θέση να αποδείξουν τις δύο μεγάλες αλήθειες, για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω²¹³, διότι κατά τον Πλάτωνα: *ὁ δὲ μὴ ταῦθ' οἶός τ' ὢν*

²⁰⁸ Πλ. Νόμ. 966 e 2-4.

²⁰⁹ Πλ. Νόμ. 966 c 1-2.

²¹⁰ Πλ. Νόμ. 888 a 1- *ὡς τούτους ἂν τις ἐν πράξει λόγοις δύναιτο νουθειῶν ἅμα διδάσκειν περὶ θεῶν πρῶτον ὡς εἰσίν;*

²¹¹ Πλ. Νόμ. 966 c 10 - d 3. ΠΒ. England, 631.

²¹² Guthrie, V 372.

²¹³ βλ. πιο πάνω, σελ. 97.

πρὸς ταῖς δημοσίαις ἀρεταῖς κεκτῆσθαι σχεδὸν ἄρχων μὲν οὐκ ἂν ποτε γένοιτο ἰκανὸς ὅλης πόλεως, ὑπρέτης δ' ἂν ἄλλοις ἄρχουσιν²¹⁴. Πράγματι, ὁποῖος δεν κατορθώσει να κατακτήσει αυτές τις γνώσεις πλὴν των κοινωνικῶν ἀρετῶν δεν θα μπορέσει να γίνει ἰδανικός ἄρχοντας ὅλης της πόλης, ἀλλὰ θα παραμένει ὑπρέτης των ἄλλων που θα εξουσιάζουν.

Ὅπως προαναφέρθηκε, τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου πρέπει να ακολουθήσουν μία πιο ειδική μόρφωση²¹⁵ - ἀκριβεστέρα παιδεία - ἀπὸ τους ἀπλούς πολίτες, προκειμένου να οδηγηθῶν σε μια θεωρητικὴ κατανόηση των νόμων και ὡς εκ τούτου να συνδράμουν στην σωτηρία των νόμων της νέας πόλης. Αυτό βέβαια ἀπαιτεῖ μία σειρά ἀνώτερων σπουδῶν²¹⁶, δηλαδή ἓνα πρόγραμμα διδασκομένων μαθημάτων, τα οποία θα υποχρεούνται να παρακολουθήσουν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου. Το κείμενο των *Νόμων* δεν ονομάζει τα ἐν λόγῳ μαθήματα οὔτε καθορίζει ρητῶς σε ποια ἐποχὴ πρέπει να τελειώνει το κάθε ἓνα ἀπ' αυτά. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα αυτό προσκρούει σε πολλές δυσκολίες: *ἃ δεῖ μανθάνειν²¹⁷ οὔτε εὐρεῖν ῥάδιον οὔτε πύρηνότος ἄλλου μαθητὴν γενέσθαι*. Εκτός αὐτοῦ, ἐπισημαίνει ο Ἀθηναῖος, ὅτι θα ἦταν μάταιο να ἐκτεθεῖ γραπτῶς σε ποιά ἐποχὴ πρέπει να τελειώνει κάθε μία ἀπ' αυτές τις σπουδές, γιατί και αὐτοί οἱ ἴδιοι που μαθαίνουν δεν θα ἦταν σε θέση να γνωρίζουν ποῖο ἀντικείμενο μαθαίνεται

²¹⁴ Πλ. *Νόμ.* 968 a 1- 4.

²¹⁵ Πβ. Morrow, 507 · Lewis, 6.

²¹⁶ G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, New York and London, Methuen, 1986, 218.

²¹⁷ Πβ. England, 637: *ἃ δεῖ μανθάνειν*: ἀναφέρεται στα ἀντικείμενα των μαθηματικῶν, της ἀστρονομίας και της φιλοσοφίας, τα οποία, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀποτελοῦν τα ἀντικείμενα σπουδῶν της ἀνώτερης ἐκπαίδευσης.

στον κατάλληλο καιρό , προτού ξεκαθαριστεί μέσα στη ψυχή τους το αντικείμενο της επιστήμης που θέλει να μάθει ο καθένας²¹⁸. Ο Stalley επισημαίνει ότι «ο Αθηναίος αρνείται να περιγράψει με λεπτομέρεια το πρόγραμμα σπουδών που θ' ακολουθήσουν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου, διότι μόνο αυτοί οι οποίοι έχουν λάβει μέρος σ' αυτό το πρόγραμμα θα μπορούσαν να καταλάβουν τη λογική που υπάρχει πίσω απ' αυτό»²¹⁹. Υπάρχει ωστόσο μια αναφορά του Πλάτωνα στις προεισαγωγικές επιστήμες: *τά τε πρὸ τούτων ἀναγκαῖα μαθήματα*²²⁰. Είναι όμως αυτονόητο, όπως παρατηρεί ο Κ.Δ. Γεωργούλης, ότι πρόκειται «περὶ τῶν μαθηματικῶν, τῆς ἁρμονικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς μετ' ἐπιπέδον στόχον τὴν ἀστρονομικὴν θεολογίαν, ὅπως ἔχει σχεδιασθῆ εἰς τὸ δέκατον βιβλίον τῶν νόμων»²²¹.

Ἡ κύρια συζήτηση για το πλήρες πρόγραμμα επιστημονικῶν σπουδῶν που χρειάζονται τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου, με σκοπὸ να κατακτήσουν τη σοφία, πραγματοποιεῖται στην *Ἐπινομιδα*, επονομαζόμενη και 13ο βιβλίο των *Νόμων*. Παρ' ὅλο που ἄλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ὅτι το ἔργο αὐτὸ εἶναι γνήσιο ἔργο του Πλάτωνα, ὅπως λ.χ. ο Taylor²²², ἐνῶ ἄλλοι ἀρνοῦνται τὴ γνησιότητά του καὶ το ἀποδίδουν στον μαθητὴ του

²¹⁸ Πλ. Νόμ. 968 d 3-6, e 1-2: *πρὶν ἐντὸς τῆς ψυχῆς ἐκάστῳ που μαθήματος ἐπιστήμην γεγενῆσθαι*.

²¹⁹ R. F. Stalley, 135.

²²⁰ Πλ. Νόμ. 967 e 1-2.

²²¹ Κ. Δ. Γεωργούλης, 87.

²²² Taylor, 562.

Πλάτωνα Φίλιππο τον Οπούντιο²²³ είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι, είτε δεχτούμε την μία άποψη είτε δεχτούμε την άλλη, το έργο απηχεί απόψεις του Πλάτωνα και ως εκ τούτου μπορεί να ληφθεί υπόψη στην προσπάθειά μας ν' ανασυγκροτήσουμε τις απόψεις του Πλάτωνα για την παιδεία των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου.

Σύμφωνα λοιπόν με την *Ἐπινομίδα*: «*ὃ δὲ μέγιστον εὐρεῖν τε καὶ εἰπεῖν, τί ποτε μαθὼν θνητὸς ἄνθρωπος σοφὸς ἂν εἴη τοῦτο οὔτε εἶπομεν οὔτε πύρομεν*»²²⁴, δεν αναπτύχθηκαν δηλαδή σε όσα διαλαμβάνονται στο τελευταίο μέρος του τελευταίου βιβλίου των *Νόμων*, ο τρόπος και τα μέσα με τα οποία καθίσταται σοφός ένας θνητός άνθρωπος. Αλλά κατά τον συγγραφέα της *Ἐπινομίδος* είναι σχεδόν έμφυτη η τάση στον άνθρωπο για αναζήτηση του τρόπου και των μέσων που θα καταστεί σοφός, γιατί μέσα στον καθένα μας υπάρχει κάποια δυνατότητα να φτάσουμε σ' αυτό²²⁵.

Ο ορισμός της σοφίας που δίνεται στα πλαίσια της συζήτησης στην *Ἐπινομίδα* είναι ο εξής: «*σοφία μὲν λέγοιτ' ἂν ὄντως τε καὶ εἰκότως, ὁ δὲ λαβὼν οὔτε βάνουσος οὔτ' ἡλίθιος ἔσται, σοφὸς δὲ καὶ ἀγαθὸς δι' αὐτὴν πολίτης τε καὶ ἄρχων καὶ ἀρχόμενος ἐνδίκως ἔσται πολίτης τε καὶ ἀρχόμενος ἐνδίκως ἔσται πόλεως ἅμα καὶ ἐμμελής*»²²⁶. Κρίνεται λοιπόν απαραίτητο να αναζητηθεί η επιστήμη, η οποία πραγματικά και δικαιολογημένα αξίζει να ονομάζεται σοφία και την οποία όποιος την κατέχει δεν μπορεί να είναι ούτε βάνουσος, ούτε ηλίθιος, αλλά χάρη σ'

²²³ G. Μορτω, 515. Βλ. σχετικὰ: F. H. Sandbach, στο: Easterling, P.E.- Κνοχ, B.M.W (εκδ.), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*. Μτφρ: Κ. Κονομή, Χρ. Γρίμπα, Μ.Κονομή, Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, 1990, 651 κ.ε.

²²⁴ Πλ. *Ἐπιν.* 973 b 2-4.

²²⁵ Πλ. *Ἐπιν.* 974 b 1-2: *ζητοῦμεν δὲ δὴ τίνα τρόπον σοφοὶ γενησόμεθα, ὡς οὔσης πινὸς ἐκάστοις ταύτης τῆς δυνάμεως.*

²²⁶ Πλ. *Ἐπιν.* 976 d 1-5.

αυτήν θα είναι σοφός και ενάρετος και σαν πολίτης της πόλεως, είτε άρχοντας είναι είτε αρχόμενος, θα εκτελεί τα καθήκοντα του δίκαια και αρμονικά συγχρόνως, εφαρμόζοντας πάντα σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία τους κανόνες της διακυβέρνησης.

Έτσι, αρχίζει η έρευνα για να καθορισθεί ποιά επιστήμη μπορεί να χαρακτηριστεί ως σοφία. Η απάντηση είναι ότι ο επιστημονικός κλάδος που μπορεί να συνδυάσει την αρετή με τη σοφία είναι η γνώση του αριθμού: *μία γάρ ως είπειν πρὸς μίαν ἢ τὸν ἀριθμὸν δοῦσα παντὶ τῷ θνητῷ γένει τοῦτ' ἄν δράσειεν*²²⁷. Η επιστήμη των αριθμῶν λοιπόν είναι η πρώτη που δόθηκε στον άνθρωπο από κάποιο θεό και όχι από κάποια ευτυχῆ σύμπτωση της τύχης²²⁸ και η σπουδαιότητα της επιστήμης των αριθμῶν που σχεδόν ταυτίζεται με τη σοφία και τον *ἀληθῆν λόγον* τονίζεται από τον Πλάτωνα με ιδιαίτερη έμφαση: *στερόμενος δὲ ἀληθοῦς λόγου σοφὸς οὐκ ἄν ποτε γένοιτο, ὅτῳ δὲ σοφία μὴ προσιεῖν, πάσης ἀρετῆς τὸ μέγιστον μέρος, οὐκ ἄν ἔτι τελέως ἀγαθὸς γενόμενος εὐδαιμόνων ποτὲ γένοιτο*²²⁹.

Επομένως, μόνο η επιστήμη των αριθμῶν, η οποία θεωρείται ως *ἀγαθῶν πάντων αἴτιον, ἀλλὰ κακῶν οὐδενός*²³⁰, δύναται να προβάλλει την αξίωση ότι είναι σοφία και τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου επιβάλλεται

²²⁷ Πλ. Ἐπιν. 976 e 1-3. Πβ. ὅσα σχετικὰ αναφέρει στην *Πολιτεία* για την αριθμητικὴ (Πολ. 522 a - 526 c). Άξια λόγου είναι η ανάλυση του Δ. Δ. Μούκανου, *Ὁ τρόπος τοῦ εἶναι τῶν μαθηματικῶν κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη*, Διδακτ. διατριβή, Ἀθῆναι, 1979.

²²⁸ Πλ. Ἐπιν. 976 e 3-4.

²²⁹ Πλ. Ἐπιν. 977 d 2-4.

²³⁰ Πλ. Ἐπιν. 978 a 4-5.

να κατακτήσουν τη γνώση του αριθμού, διότι «ή άσχολία με την μαθηματικήν επιστήμην είναι άπαραίτητος διὰ νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν κατανοήσιν τοῦ κόσμου ὡς θεϊκοῦ δημιουργήματος»²³¹. Ο Πλάτων ἤδη εἶχε προβλέψει στο χωρίο 818 a ὅτι ὀλίγοι μόνο εἶναι σε θέση νὰ γίνουν κάτοχοι τῆς μαθηματικῆς επιστήμης. Οἱ ὀλίγοι αυτοί, τοὺς οὗοίους εἶχε προαναγγείλει ὅτι θα ἀποκαλύψει²³², ὅταν πλησιάζει στο τέλος τῶν *Νόμων*, εἶναι, θα μπορούσαμε νὰ ἰσχυριστούμε, τὰ μέλη τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου.

Σύμφωνα με τὴν ἄποψη τοῦ Πλάτωνα οἱ προνομιούχες φύσεις δὲν γεννιούνται εὐκόλα, ἀλλὰ ὅταν γεννηθούν, ἀνατραφούν καὶ μορφωθούν, ὅπως πρέπει, θα μπορέσουν νὰ κυβερνήσουν με τὸ καλύτερο τρόπο ἐκείνους που εἶναι κατώτεροί τοὺς²³³. Σ' αὐτὸ τὸ ξεχωριστὸ κομμάτι τῆς κατοικιζομένης πόλης ἀνήκουν καὶ τὰ μέλη τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου, οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν· γι' αὐτὸ ὁ Ἀθηναῖος δηλώνει ὅτι αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νὰ ἐξηγήσει ποιά μαθήματα εἶναι ἀνάγκη νὰ διδαχθεῖ μια τέτοια ἄριστη φύση²³⁴.

Τὰ μέλη τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου, μετὰ τὴν ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν, ἡ ὁποία εἶναι τὸ μέγιστον καὶ πρῶτον²³⁵ ἀπ' ὅλες τῆς ἐπιστήμες, οφείλουν νὰ

²³¹ Γεωργούλης, 100.

²³² βλ. σχεπικά κεφ. 2 1, 43 *Μορτων*, 507.

²³³ Πλ. *Ἐπιν.* 989 c 3 - 8.

²³⁴ Πλ. *Ἐπιν.* 989 d 6-7.

²³⁵ Πλ. *Ἐπιν.* 990 c 5 - 6.

διδαχθούν την αστρονομία²³⁶. Η σπουδή της αστρονομίας δημιουργεί στη ψυχή πραότητα και προωθεί τον μελετητή προς την ανδρεία και τη φιλομάθεια. Έτσι καθίσταται αναγκαίο τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου να επιδοθούν στη μελέτη της, προκειμένου να γίνουν κάτοχοι όχι της δημώδους αστρονομίας αλλά της αληθούς αστρονομίας, διότι ο πραγματικός αστρονόμος είναι σοφώτατος²³⁷. Για να κατακτήσουν όμως τη γνώση της αστρονομίας, οφείλουν να μελετήσουν τις τροχιές των ουράνιων σωμάτων, έργο αρκετά δύσκολο που προϋποθέτει την εκ μέρους των μελετητών κατοχή ιδιαίτερων πνευματικών ικανοτήτων²³⁸.

Μετά τη σπουδή της αριθμητικής και της αστρονομίας ακολουθούν οι επιστήμες της γεωμετρίας και της στερεομετρίας. Ο Αθηναίος χαρακτηρίζει τη γεωμετρία ως *θαῦμα οὐκ ἀνθρώπινον ἀλλὰ γεγονός θεῖον*, το οποίο φανερώνεται μόνο σ' εκείνον που μπορεί να το κατανοήσει²³⁹. Είναι μάλλον πρόδηλο ότι εκείνοι που είναι ικανοί να καταλάβουν το θεϊκό αυτό θαύμα βρίσκονται ανάμεσα στα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου.

Η στερεομετρία επίσης κρίνεται ως *θεῖόν τ' ἐστὶν καὶ θαυμαστόν τοῖς ἐγκαθορώσι τε καὶ διανουμένοις ὡς περὶ τὸ ἑπιπλάσιον ἀεὶ στρεφομένης τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐξ ἐναντίας ταύτη καθ' ἑκάστην ἀναλογίαν εἶδος καὶ*

²³⁶ Γεωργούλης, 97: «Τὸ τμήμα τοῦτο (Ἐπιν. 980 a - 990 c) τῆς Ἐπινομίδος τυχάνει ἀξιοπρόσεκτον ἐκ τῆς ἐπόψεως τῆς ἱστορίας τῆς ἀστρονομίας». Στην *Πολιτεία* (521 d - 535 a) η σειρά των μαθημάτων είναι η εξής: 1) αριθμητική (521 d - 526 c), 2) γεωμετρία (526 d - 527 c), 3) στερεομετρία (528 b - 528 d), 4) *τέταρτον ...τιθώμεν μάθημα ἀστρονομίαν* (528 e - 530 c), 5) αρμονική (530 d - 531 c) και 6) η διαλεκτική (531 d - 535 a).

²³⁷ Πλ. Ἐπιν. 990 a 5: *σοφώτατον ἀνάγκη τὸν ἀληθῶς ἀστρονόμον*.

²³⁸ Πλ. Ἐπιν. 990 a -b.

²³⁹ Πλ. Ἐπιν. 990 d 4 - 6.

γένος ἀποτυπῶται πᾶσα ἡ φύσις²⁴⁰. Σύμφωνα με τον συγγραφέα της Ἐπινομίδος το θεϊκό και αξιοθαύμαστο για όσους έχουν την ικανότητα να εμβαθύνουν στο αντικείμενο της στερεομετρίας συνίσταται στο ότι βλέπουν πως στη δύναμη αυτή και στην αντίθετή της που περιστρέφονται πάντα γύρω από το διπλάσιό τους αποτυπώνεται ολόκληρη η φύση σαν είδος και σαν γένος σε κάθε αναλογία. Πρόκειται για το τελευταίο και απαραίτητο μάθημα που θα διδαχθούν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου.

Οι σπουδές, οι οποίες παρουσιάστηκαν εν συντομία, είναι αναμφισβήτητο ότι θα βοηθήσουν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου να αποκτήσουν μια βαθύτερη γνώση της φύσης του νόμου. Ο Νυκτερινός Σύλλογος είναι ίσως πρώτα απ' όλα - αλλά όχι μόνο - ένας θεσμός για την ανώτερη εκπαίδευση των μελών του²⁴¹. Αυτό επιβεβαιώνεται ήδη από το χωρίο 968 b, όταν ο ξένος Αθηναίος ανακοινώνει ότι ..*χάριν σωτηρίας τὸν τῶν ἀρχόντων νυκτερινὸν σύλλογον, παιδείας ὁπόσης διεληλύθαμεν κοινωνὸν γενόμενον*²⁴².

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι η πλειονότητα των ερευνητών συγκλίνει στην άποψη ότι το γενικό πρόγραμμα σπουδών που προτείνεται για την κατοικιζομένην πόλη της Μαγνησίας προέρχεται

²⁴⁰ Πλ. Ἐπιν. 990 e 4 - 5.

²⁴¹ G. Morow, 507.

²⁴² Πλ. Νόμ. 968 a 9 - b: Η πρόταση αυτή εμπερικλείει το πιο σπουδαίο σημείο της αναγγελίας του Αθηναίου. ΓΒ. England, 635.

από το πρόγραμμα που προτάθηκε στην *Πολιτεία* για την εκπαίδευση των Φυλάκων της *Πολιτείας*²⁴³ και γι' αυτό δεν περιγράφεται με λεπτομέρεια, αλλά μόνο σύντομα στο τέλος του δωδέκατου βιβλίου των *Νόμων*.

Πράγματι το πρόγραμμα σπουδών του Νυκτερινού Συλλόγου μας παραπέμπει στην *Πολιτεία*²⁴⁴. Υπάρχουν κοινά σημεία, όσον αφορά τη σπουδή των μαθηματικών, της γεωμετρίας, στερεομετρίας και της αστρονομίας, επιστήμες που κατά τον Πλάτωνα οδηγούν μέσω της διαλεκτικής στην *ἀληθῆ φιλοσοφίαν*²⁴⁵. Όπως οι φύλακες της *Πολιτείας*²⁴⁶, τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου θα ξεκινούν την ανώτερη εκπαίδευσή τους με τις μαθηματικές επιστήμες²⁴⁷, προκειμένου τελικά να πετύχουν το *τὸ πρὸς μίαν ἰδέαν ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ἀνομοίων δυνατόν εἶναι βλέπειν*²⁴⁸, την διανοητική δηλαδή ικανότητα να διακρίνουν μέσα στα πολλά και ανόμοια πράγματα τὴν ἰδέαν. Οι φύλακες της *Πολιτείας* περνούν την πρώτη φάση της

²⁴³ P. Shorey, *What Plato Said*, Chicago, University of Chicago Press, 1965² (1933¹), 405 · E Barker, 349 · Jaeger, 337 · D. J. Melling, *Understanding Plato*, Oxford, Oxford University Press, 1987, 163 · Guthrie V 373 κ.ε. · E.F. Cooke, "The Moral and Intellectual Development of the Philosopher in Plato's Republic", *Ancient Philosophy* 19 (1999), 40 κ.ε.

²⁴⁴ Πλ. Πολ. 521 d - 535 a.

²⁴⁵ Πλ. Πολ. 521 c 7 - 8.

²⁴⁶ Πλ. Πολ. 521 d - 530 d. Βλ. σχεπικά Γεωργούλης, *Πλάτωνος Πολιτεία*, Ἀθήναι, έκδ. Σιδέρη, 1963, LIII- LVII · C. Cross - A.D. Woozley, *Plato's Republic, A Philosophical Commentary*, London, The Macmillan Press Ltd, 1964, 154 κ.ε.

²⁴⁷ Οι μαθηματικές επιστήμες είναι: αριθμητική, αστρονομία, γεωμετρία, στερεομετρία. Πβ. Ο. Gigon, *Βασικά προβλήματα της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, Μίφρ: Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα, «Γνώση», 1991, 338.

²⁴⁸ Πλ. *Νόμ.* 965 c 2-3 · Πλ. Πολ. 531 e - 534 e. Βλ. πιο πάνω, σελ. 95.

φιλοσοφικής τους εκπαίδευσης ανάμεσα στην ηλικία των τριάντα και τριάντα πέντε ετών²⁴⁹ και συνεχίζουν την ανώτερη εκπαίδευση στην ηλικία των πενήντα ετών. Στο στάδιο αυτό θα μπορούσαν τελικά να κατακτήσουν τη γνώση των Ιδεών²⁵⁰. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, την αντιστοιχία που υπάρχει με τα νεότερα και μεγαλύτερα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου²⁵¹. Υπό το φως λοιπόν αυτών των ομοιοτήτων, φαίνεται τουλάχιστον πιθανό ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος καλείται να παίξει ένα ρόλο στην πόλη των Μαγνήτων παραπλήσιο μ' αυτό των Φυλάκων της Πολιτείας.

Κλείνοντας το έργο της *Ἐπινομίδος*, ο Αθηναίος προσκαλεί τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου να συμμετάσχουν σ' αυτή τη σοφία, η οποία θα τους καταστήσει άξιους να ανταποκριθούν στην αποστολή που τους ανέθεσε η πόλη των Μαγνήτων: *καὶ τὸν νυκτερινὸν σύλλογον ἐπὶ ταύτην τὴν σοφίαν ἱκανῶς γνόντας τε καὶ δοκιμάσαντας ἡμᾶς ὀρθότατα πάντας παρακαλεῖν*²⁵². Ἔτσι ο Πλάτων εναποθέτει τις ελπίδες του για την καλύτερη διακυβέρνηση της πόλης στα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου και γι' αυτό το λόγο άλλωστε αποδίδει μεγάλη βαρύτητα στην παιδεία που θ' αποκτήσουν, διότι η παιδεία αποτελεί την κύρια προϋπόθεση, προκειμένου να καταστούν ικανοί να φωτίσουν με τη σειρά τους και τους νεότερους, οι οποίοι τοποθετούνται, όπως θα δούμε παρακάτω, στην κορυφή της πόλης και με το βλέμμα τους την αγκαλιάζουν ολόκληρη και πληροφορούν τους γεροντότερους για το καθετί που συμβαίνει μέσα σ' αυτήν.

²⁴⁹ Βλ. πιο κάτω, κεφ. 2.5., σελ. 112 κ.ε.

²⁵⁰ Stalley, 135. Πβ. Πλ. Πολ. 539 e - 540 a.

²⁵¹ Πβ. Stalley, 135 · Z. Planinc, 423.

²⁵² Πλ. Ἐπιν. 992 d 7- 8, e 1.

5. Οι βοηθοί των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου

Όπως διαπιστώθηκε η παιδεία αποτελεί την πρώτη και βασική προϋπόθεση για την επίτευξη του σκοπού του Νυκτερινού Συλλόγου, την σωτηρία δηλαδή των νόμων. Μία άλλη σημαντική προϋπόθεση για την επίτευξη του σκοπού αποτελούν οι νέοι, οι οποίοι είναι βοηθοί των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου. Γι' αυτό το λόγο, ο ξένος Αθηναίος τονίζει ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος πρέπει να είναι ένα μίγμα νέων και ηλικιωμένων: *οὗτος δ' ἔστω νέων καὶ πρεσβυτέρων μεμειγμένος*²⁵³.

Ο Πλάτων θέτει ως βασική προϋπόθεση το κάθε μέλος του Νυκτερινού Συλλόγου να συνοδεύεται από ένα νέο, ηλικίας τριάντα έως σαράντα χρόνων, που θα είναι της αρεσκείας του: *ἕκαστος δὲ τούτων μὴ μόνος, ἀλλ' ἴτω μετὰ νέου ἀπὸ τριάκοντα ἐτῶν μέχρι τετταράκοντα, τὸν ἀρέσκοντα αὐτῷ προσλαμβάνων*²⁵⁴. Θα μπορούσαμε βέβαια ίσως να υποθέσουμε ότι εδώ απαντάται ο θεσμός της παιδεραστίας²⁵⁵,

²⁵³ Πλ. Νόμ. 951 d 5 - 6.

²⁵⁴ Πλ. Νόμ. 951 e 3-5. Πβ. Πλ. Νόμ. 961 a 8 - b 1 : *πρὸς τούτοις δὲ ἓνα ἕκαστον δεῖν προσλαμβάνειν τῶν νέων, μὴ ἔλαττον ἢ τριάκοντ' ἔτη γεγονότα*. Ο ακόλουθος που μπορεί να προσλάβει κάθε μέλος του Νυκτερινού Συλλόγου θα πρέπει να έχει συμπληρώσει το 30^ο έτος της ηλικίας του, άρα θα έχει υποστεί αρκετά μακρόχρονη εκπαίδευση, ώστε να κριθεί άξιος να συμμετάσχει στις συνεδρίες του Νυκτερινού Συλλόγου.

²⁵⁵ Πβ. Κ. J. Dover, *Greek Homosexuality*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1978. (Ελλ. μτφρ. Π. Χιωτέλλη: Κ. J. Dover, *Η Ομοφυλοφιλία στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Π. Χιωτέλλη, 1990). Όσον αφορά την πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με την παιδεραστία στην Αρχαία Ελλάδα, βλ. Β. Σολωμού -Παπανικολάου, "Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα", *Δωδώνη* (Μέρος Τρίτο) 28 (1999), 129.

μεταμορφωμένος όμως, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του Σωκράτη και του Πλάτωνα, όπως παρουσιάζεται στο λόγο του Αλκιβιάδη (215 a - 222 b) στο Συμπόσιο²⁵⁶, σε μία καθαρά πνευματική σχέση.

Αξίζει να επισημανθεί ότι η είσοδος ενός νέου στον Νυκτερινό Σύλλογο γίνεται υπό αυστηρές προϋποθέσεις, ώστε να αποβεί προς όφελος και του ιδίου και του συλλογικού οργάνου και της πόλης γενικότερα²⁵⁷. Ένας υποψήφιος πρέπει πρώτα να προταθεί από ένα μέλος του Νυκτερινού Συλλόγου. Αφού προηγουμένως τον κρίνει το ίδιο το μέλος του Συλλόγου άξιο με βάση τα φυσικά και επίκτητα προσόντα του, αποτέλεσμα και ορθής ανατροφής: *ἐπάξιον εἶναι φύσει καὶ τροφῇ*²⁵⁸, οφείλει να τον παρουσιάσει στους συναδέλφους του. Εφόσον, λοιπόν, επιδοκιμάσουν και αυτοί με τη σειρά τους το νέο μέλος και τον κρίνουν άξιο γι' αυτή τη θέση, τον προσλαμβάνουν²⁵⁹. Οι νέοι συμμετέχουν στις συνεδριάσεις του Νυκτερινού Συλλόγου και παρακολουθούν τις συζητήσεις που διεξάγονται αλλά αν λάβουμε υπόψη μας το χωρίο 952 a 6 - 7: *ἄ δ' ἄν*

²⁵⁶ Βλ. σχετικά: D. Brakeley, *The Interpersonal Aspect of Eros in Plato's Symposium*, 1978, 227-235· I. Σκουτρίης (εκδ.), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήναι, εκδ. I. Δ. Κολλάρος & Σια Α.Ε., 1986⁹, 159- 180· Γ. Βλοσιός, *Σωκράτης-Είρωνευτής καὶ Ἠθικός Φιλόσοφος*. Μιτφρ: Παύλος Καλλιγιάς, Αθήνα, εκδ. I. Δ. Κολλάρος & Σια Α.Ε., 1993, 74- 89· W. Cobb (ed.), *The Symposium and the Phaedrus, Plato's Erotic Dialogues*, New York, State University of New York Press, 1993, 1-13· E. Μαραγγιανού - Δερμούση, *Πλατωνικά Θέματα, Συστηματική προσέγγιση των κυριότερων θεμάτων της πλατωνικής φιλοσοφίας*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1994, 26-34.

²⁵⁷ G. Μοπων, 508.

²⁵⁸ Πλ. Νόμ. 961 b 2.

²⁵⁹ Πλ. Νόμ. 961 b 2 -4: *τὸν νέον οὕτως εἰς τοὺς ἄλλους εἰσφέρειν, καὶ ἐὰν μὲν δόξη καὶ τοῖς ἄλλοις, προσλαμβάνειν*. Βλ. σχετικά: Jowett, 173.

τούτων ἐγκρίνωσιν οἱ γεραίτεροι, τοὺς νεωτέρους πάση σπουδῇ μανθάνειν, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ὅτι οἱ σημαντικότερες αποφάσεις λαμβάνονται ἀπὸ τα τακτικά μέλη, τοὺς γεροντότερους. Ὁ Πλάτων στο σημεῖο αὐτό προσθέτει και την περίπτωση της ἀπόρριψης του νέου που θα προταθῆ και θα ἀποδειχθῆ ἀνάξιος: *εἰ δὲ μή, ἀπόρρητον εἶναι*²⁶⁰ *τὴν γεγνουῖαν κρίσιν τοῖς τε ἄλλοις δὴ καὶ μάλιστ' αὐτῷ τῷ ἀποκριθέντι*²⁶¹. Τονίζει λοιπὸν ὁ Ἀθηναῖος ὅτι ἡ συζήτηση που θα γίνει γι' αὐτὸν θα μείνει ἀπόρρητη ἀπὸ τοὺς ἄλλους και κυρίως ἀπὸ ἐκεῖνον που ἀπορρίφθηκε²⁶².

Τα νεότερα μέλη του Συλλόγου υποχρεοῦνται να ἐξετάζουν φιλόπονα οποιαδήποτε ζητήματα κρίνουν οἱ γεροντότεροι ὡς κατάλληλα, για να ἀποτελέσουν ἀντικείμενα σοβαρῆς μελέτης.²⁶³ Ὡστόσο, αν κάποιος ἀπὸ τοὺς νέους αὐτοὺς ἀποδειχθῆ ἀνάξιος, ὅλο το Νυκτερινὸ Συμβούλιο κατακρίνει ἐκεῖνον που τον πρότεινε²⁶⁴. Ἀντίθετα, τοὺς νέους αὐτοὺς που συμμετέχουν στις συνεδρίες και ἀποκτοῦν καλὴ φήμη πρέπει οἱ ἄλλοι πολῖτες να τοὺς παρακολουθοῦν προσεκτικά, ὡστε να διαπιστώνουν αν πράττουν δίκαια και να τοὺς τιμοῦν, αν ἐπιτυχάνουν το ἔργο που ἔχουν ἀναλάβει: *τοὺς δ' εὐδοκιμοῦντας τούτων τῶν νέων φυλάττειν τὴν ἄλλην πόλιν, ἀποβλέποντας εἰς αὐτοὺς διαφερόντως τε τηροῦντας, καὶ τιμᾶν μὲν*

²⁶⁰ ΠΒ. England, 617: Κανείς δεν πρέπει να πληροφορηθῆ για την περίπτωση της ἀπόρριψης ἐνὸς νεαροῦ υποψηφίου.

²⁶¹ Πλ. Νόμ. 961 b 4 - 6.

²⁶² Πλ. Νόμ. 961 b 4 - 6.

²⁶³ Πλ. Νόμ. 952 a 6- 7.

²⁶⁴ Πλ. Νόμ. 952 a 7- b 1: *ἐὰν δὲ τις ἀνάξιος δοκῆ τῶν παρακεκλημένων εἶναι, τῷ παρακαλοῦντι μέμφεσθαι τὸν σύλλογον ὅλον.*

κατορθούντας²⁶⁵. Σε περίπτωση όμως που αποδειχθούν χειρότεροι από τους κοινούς πολίτες, οφείλουν να τους εξευτελίζουν περισσότερο²⁶⁶.

Ο Πλάτων υποστηρίζει ότι, αν παρομοιάσουμε την πόλη με τον κορμό ενός δένδρου, στην υψηλότερη κορυφή του θα τοποθετήσουμε τους νέους φύλακες: *δῆλον ὡς αὐτῆς μὲν τῆς πόλεως οὔσης τοῦ κύτους, τῶν δὲ φυλάκων τοὺς μὲν νέους οἶον ἐν ἄκρᾳ κορυφῇ ἀπειλεγμένους τοὺς εὐφμεστάτους, ὀξύτητας ἐν πάσῃ τῇ ψυχῇ ἔχοντας*²⁶⁷. Γι' αυτόν το λόγο ο ίδιος τονίζει ότι χρειαζόμαστε τους νέους φύλακες στο Σύλλογο, για να αγκαλιάζουν με το βλέμμα τους ολόκληρη την πόλη και να πληροφορούν τους γεροντότερους για καθετί που συμβαίνει μέσα σ' αυτήν²⁶⁸.

Ἔτσι οι γεροντότεροι, οἱ νῶ ἀπηκασμένοι τῷ πολλὰ καὶ ἄξια λόγου διαφερόντως φρονεῖν²⁶⁹, θα παίρνουν αποφάσεις και με τη βοήθεια των νέων που τους βοηθούν στο Συμβούλιο²⁷⁰, θα εξασφαλίζουν από κοινού, με αποτελεσματικό τρόπο τη σωτηρία ολόκληρης της πόλεως: *οὕτω δὴ κοινῇ*

²⁶⁵ Πλ. Νόμ. 952 b 1- 3. Πβ. England, 594.

²⁶⁶ Πλ. Νόμ. 952 b 4-5: *ἀπιμάζειν δὲ μᾶλλον τῶν ἄλλων, ἐὰν ἀποβαίνωσι χείρους τῶν πολλῶν.*

²⁶⁷ Πλ. Νόμ. 964 e 1- 4. Πβ. England, 625.

²⁶⁸ Πλ. Νόμ. 964 e 4- 6: *περὶ ὅλην κύκλῳ τὴν πόλιν ὄραν, φρουροῦντας δὲ παραδιδόναι μὲν τὰς αἰσθήσεις ταῖς μνήμαις, τοῖς πρεσβυτέροις δὲ ἐξαγγέλους γίνεσθαι πάντων τῶν κατὰ πόλιν. Οἱ νέοι λοιπὸν καθὼς φρουροῦν τὴν πόλιν, θα μεταφέρουν στὴ μνήμη τους ὅ, τι ἔχουν αντιληφθεῖ μετὰ τὰς αἰσθήσεις τους και θα ενημερώνουν τοὺς γεροντότερους προκειμένου να λαμβάνουν αὐτοὶ μετὰ τὴν σειρά τους ὀρθές αποφάσεις για τὴ διαφύλαξη τῆς πόλης τῆς Μαγνησίας.*

²⁶⁹ Πλ. Νόμ. 965 a 1- 2.

²⁷⁰ Πλ. Νόμ. 965 a 3: *ὑπρέταις χρωμένους μετὰ συμβουλίας τοῖς νέοις.* Πβ. England, 625 κ.ε.

σφάζειν ἀμφοτέρους ὄντως τὴν πόλιν ὅλην²⁷¹. Από τα ανωτέρω καθίσταται προφανές ότι η συνεργασία των νέων και των μεγαλύτερων μελών του Νυκτερινού Συλλόγου δύναται ν' αποφέρει σημαντικά οφέλη όσον αφορά την πρόοδο της νέας πόλης των Μαγνήτων, διότι οι νέοι συνιστούν το δυναμικότερο μέρος μιας κοινωνίας, τον κινητήριο μοχλό των κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών και την ελπίδα των μεγαλύτερων, οι οποίοι οδεύουν προς το τέλος της ζωής τους. Η πρόβλεψη αυτή μπορεί βέβαια να υπονοεί και την πίστη του Πλάτωνα στην ανάγκη να υπάρχει συνέχεια στην πολιτική ζωή.

Ενδείκνυται να επισημανθεί ιδιαίτερος ότι τα νέα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου επιλέγονται σύμφωνα με την αξία τους²⁷². Εφόσον, ολοκληρώσουν το πρόγραμμα των εντατικών σπουδών που έχει προσδιοριστεί γι' αυτούς²⁷³, κρίνονται κατάλληλοι για ν' αναλάβουν μελλοντικά κάποιο σημαντικό έργο. Ο Νυκτερινός Σύλλογος δεν μπορεί ο ίδιος να διασφαλίσει την κατοπινή εκλογή τους στην εξουσία - παρόλ' αυτά όμως μπορεί να διευκολύνει αυτή τη διαδικασία μέσω της λεπτομερούς εξέτασης, η οποία γίνεται άμεσα ή έμμεσα υπό τη εξουσία των αρχόντων²⁷⁴.

Σύγχρονοι σχολιαστές του Πλάτωνα σημειώνουν τις ομοιότητες που παρουσιάζει η σταδιοδρομία των νέων μελών του Νυκτερινού Συλλόγου, οι οποίοι θα είναι βοηθοί, μ' αυτή των φυλάκων της Πολιτείας²⁷⁵, προτού γίνουν άρχοντες της πόλεως. Πράγματι η ηλικία των νεοτέρων μελών (30 -

²⁷¹ Πλ. Νόμ. 965 a 3-4. Πβ. Planinc, 427· Jowett, 175· Guthrie, V 371.

²⁷² Πλ. Νόμ. 951 e - 952 a· 961 a - b.

²⁷³ Πλ. Νόμ. 952 a 1-3.

²⁷⁴ G. Morrow, 508.

²⁷⁵ G. Klosko, "The Nocturnal Council in Plato's Laws", *Political Studies* 36 (1988), 79· Morrow, 508 κ.ε.· Planinc, 423.

40 χρόνων) είναι ανάλογη με την ηλικία στην οποία ευρισκόμενοι οι μελλοντικοί φύλακες της Πολιτείας²⁷⁶ ασχολούνται με την περιφρούρηση και την ανάπτυξη της πολιτείας²⁷⁷, την παρακολούθηση των απαραίτητων μαθημάτων, ώστε να λάβουν την κατάλληλη μόρφωση²⁷⁸. Όταν λοιπόν φτάσουν στην ηλικία των πενήντα ετών, όσοι από τους νέους φύλακες²⁷⁹ «επιβιώσουν» και αριστεύσουν σ' όλα γενικώς, και στα έργα και στις επιστήμες²⁸⁰, όπως τονίζει ο Πλάτων στην Πολιτεία, καθίστανται πλέον ικανοί να στενίσουν τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ²⁸¹, και αναλαμβάνουν τη διακυβέρνηση αποκλειστικά και μόνο για χάρη της πολιτείας²⁸².

Θα μπορούσαμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι και οι νέοι, οι οποίοι εξ αρχής παίζουν το ρόλο των βοηθών, θα μπορούσαν μελλοντικά να εξελιχθούν σε άρχοντες της πόλης και ως εκ τούτου να πάρουν τη θέση των γεροντότερων μελών του Νυκτερινού Συλλόγου, οι οποίοι οφείλουν να αποχωρήσουν, όταν πλέον συμπληρώσουν το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους (εκτός από τους εὐθύνους, οι οποίοι αποχωρούν, όταν φτάσουν στην ηλικία των εβδομήντα πέντε χρόνων).

²⁷⁶ Πλ. Πολ. 414 b 4- 6: τοὺς δὲ νέους, οὓς δὴ νῦν φύλακας ἐκαλοῦμεν, ἐπικούρους τε καὶ βοηθοὺς τοῖς τῶν ἀρχόντων δόγμασιν.

²⁷⁷ Πλ. Πολ. 374 a - 376 c.

²⁷⁸ Πλ. Πολ. 376 e - 383 c.

²⁷⁹ Πλ. Πολ. 539 a 8- 9: οὐκοῦν ἵνα μὴ γίγνηται ὁ ἔλεος οὗτος περὶ τοὺς τριακοντοῦτας σοί.

²⁸⁰ Πλ. Πολ. 540 a 5-6: τοὺς διασωθέντας καὶ ἀριστεύσαντες πάντα πάντη ἐν ἔργοις τε καὶ ἐπιστήμασι.

²⁸¹ Πλ. Πολ. 540 a 8 -9.

²⁸² Πλ. Πολ. 540 b 3- 6.

Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Planinc²⁸³, η σχέση των μεγαλύτερων μελών του Νυκτερινού Συλλόγου με τα νεότερα μέλη κάνει τον Νυκτερινό Σύλλογο να μοιάζει με την εικόνα της δυναμικής σχέσης μεταξύ του νου, της ψυχής και του σώματος σ' ένα ανθρώπινο ον. Ο Αθηναίος παρομοιάζει τους μεγαλύτερους με το νου εξαιτίας της υπεροχής της σκέψης τους σε πολλά και αξιόλογα ζητήματα, και τους νεότερους με το καλύτερο μέρος της ψυχής²⁸⁴, διότι είναι ικανοί να παρακολουθούν ό,τι διαδραματίζεται μέσα στην πόλη και να ενημερώνουν τα μεγαλύτερα μέλη, προκειμένου να λαμβάνονται οι πιο ορθές αποφάσεις για τη σωτηρία της πόλης.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφής ο λόγος για τον οποίο ο Νυκτερινός Σύλλογος περιλαμβάνει εκτός από τα μεγαλύτερα μέλη και νεότερα²⁸⁵. Ένας από τους κύριους σκοπούς της συμμετοχής των νέων ατόμων στη σύνθεση του Νυκτερινού Συλλόγου προφανώς είναι η επιθυμία που υπάρχει να λάβουν ανώτερη μόρφωση οι περισσότερα υποσχόμενοι νέοι πολίτες, αυτοί οι οποίοι πιθανότατα βρίσκονται στην κατάλληλη ώρα, για να γίνουν οι ίδιοι κύρια μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου²⁸⁶. Τα νεότερα αυτά μέλη πιθανολογείται ότι είναι τα άτομα που αναφέρονται στο χωρίο 968 d ως κατάλληλα να γίνουν φύλακες λόγω της ηλικίας τους, της δυνατότητας απόκτησης γνώσεων, του χαρακτήρα και του ήθους τους: *τῶν ὄσοι ἐπιτήδειοι*

²⁸³ Planinc, 423.

²⁸⁴ Οπ. π., 423.

²⁸⁵ G. Moraw, 508.

²⁸⁶ Οπ. π., 508.

*πρὸς τὴν τῆς φυλακῆς φύσιν ἂν εἶεν ἡλικίαις τε καὶ μαθημάτων δυνάμεσιν καὶ τρόπων ἤθεσιν καὶ ἔθεσιν*²⁸⁷.

Υπάρχει ακόμα ένας σημαντικός λόγος για τον οποίο ο Νυκτερινός Σύλλογος πρέπει να είναι ένα μείγμα νέων και ηλικιωμένων. Σκοπός του Συλλόγου, όπως είδαμε, είναι η παρατήρηση, η προστασία και η βελτίωση των συγκεκριμένων νόμων κάτω από τους οποίους όλοι ζουν. Εφόσον ο Νυκτερινός Σύλλογος πρόκειται να γίνει η κεφαλή της κατοικιζομένης πόλεως και εφόσον η κεφαλή χρειάζεται έναν οξύ νου καθώς επίσης μνήμη και ευφυΐα, αν αυτός πρόκειται να γίνει ο σωτήρας τους, χρειάζεται τα μάτια και τα αυτιά των νεότερων φυλάκων, που βλέπουν και ακούνε όσα διαδραματίζονται στην πόλη.

Η πρόταση του Πλάτωνα ότι οι νέοι πρέπει να συνεργάζονται με τους μεγαλύτερους στην διακυβέρνηση της πολιτείας μπορεί να δικαιολογηθεί με βάση το γεγονός ότι τα κυβερνητικά σώματα, στις σύγχρονες καθώς και στις αρχαίες κοινωνίες, απαρτίζονται από άτομα, τα οποία είναι ήδη περασμένης ηλικίας, όταν αναλάβουν την εξουσία. Αυτό βέβαια μπορεί να εγγυηθεί τη σοφία, αλλά οδηγεί στο συντηρητισμό και τείνει να ρίξει τους νέους σε εκρήξεις επανάστασης. Έτσι λοιπόν μπορεί να αξιολογηθεί θετικά η πρόταση του ξένου Αθηναίου ότι η συνεργασία των νεότερων και των μεγαλύτερων μελών του Νυκτερινού Συλλόγου θα αποτελέσει καθοριστικής σημασίας παράγοντα για την προστασία της νέας πόλης που πρόκειται να ιδρυθεί στην Δωρική Κρήτη²⁸⁸, της πόλης των Μαγνήτων.

²⁸⁷ Πλ. Νόμ. 968 d 1 - 3.

²⁸⁸ Π. Β. Α. Παναγόπουλος, *Πλάτων και Κρήτη*, Αθήνα, εκδ. Αϊολος, 1995.

5. Ο χρόνος συνεδρίας του Νυκτερινού Συλλόγου

Ο Νυκτερινός Σύλλογος οφείλει το όνομά του στο γεγονός ότι έπρεπε να συνεδριάζει σε χρόνο που ανήκει περισσότερο στα χρονικά όρια της νύκτας παρά της ημέρας²⁸⁹: *δοκεῖ μοι τείνειν ὁ λόγος οὗτος εἰς τὸν σύλλογον ὃν εἶπες νύκτωρ δεῖν συνιέναι*²⁹⁰, και πιο συγκεκριμένα: *οὗτος...ἐκάστης μὲν ἡμέρας συλλεγόμενος ἐξ ἀνάγκης ἀπ' ὄρθρου μέχρι περ ἂν ἥλιος ἀνάσχη*²⁹¹. Οι ώρες λοιπόν που κατά τον Αθηναίο κρίνονται κατάλληλες για να συνεδριάζουν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου είναι από τον ὄρθρον²⁹², δηλαδή από τα βαθιά χαράματα, έως την ανατολή του ηλίου, διότι, όπως υποστηρίζεται, την ώρα αυτή οι συμμετέχοντες στον Νυκτερινό Σύλλογο δεν είναι πολύ απασχολημένοι με τις άλλες ιδιωτικές και δημόσιες υποθέσεις τους: *δεῖ δὲ ὄρθριον εἶναι τὸν*

²⁸⁹ Ο T. A. Sinclair σημειώνει (σ. 292) ότι τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου θα συνεδριάζουν: «πρὸ τῆς αὐγῆς, διότι αὐτὸς ἦταν γιὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ρωμαίους ὁ τρόπος νὰ ὑπερβοῦν τὸ ὄριο τοῦ μεσονυκτίου».

²⁹⁰ Πλ. Νόμ. 962 c 9-10. Βλ. σχετικά B. Jowett, 174.

²⁹¹ Πλ. Νόμ. 951 d 5 - 7. Πλ. Θεαίτ. 210 d: *νῦν μὲν οὖν ἀπαντιπέον μοι εἰς τὴν βασιλέως στοὰν ἐπὶ τὴν Μελίτου γραφὴν ἦν με γέγραπται ἔωθεν δέ, ὡ Θεόδωρε, δῶρο πάλιν ἀπαντοῦμεν.*

²⁹² Ενδείκνυται να επισημάνουμε ότι η λέξη ὄρθριος στους διάφορους γραμματικούς της τύπου απαντά τις περισσότερες φορές στους *Νόμους*, ενώ την συναντούμε δύο φορές στον *Πρωταγόρα* και μόνο μία φορά στον *Κριτία*. Γβ. L. Brandwood, s.v.

σύλλογον, ἡνίκ' ἄν τῶν ἄλλων πράξεων ἰδίων τε καὶ κοινῶν καὶ μάλιστα ἢ τις σχολὴ παντί²⁹³ καὶ ὡς ἐκ τούτου καθίστανται ἱκανοὶ νὰ συμμετέχουσι ἐνεργὰ σὺς συζητήσεις ποὺ ἀφοροῦν τὰ προβλήματα τῆς νέας πόλης τῶν Μαγνήτων. Αὐτὴ ἀποτελεῖ καὶ μία πρώτη λογικὴ ἐξήγησις ποὺ μᾶς δίνει ὁ Ἀθηναῖος με σκοπὸ νὰ αιτιολογήσῃ τὴν ἐπιλογὴν τοῦ συγκεκριμένου χρόνου κατὰ τὸν ὁποῖον πρόκειται νὰ συνεδριάξουν τὰ μέλη τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου.

Προκειμένου νὰ διερευνήσουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οφείλουν νὰ συνέρχονται τὰ μέλη τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου ἀπὸ τὰ ἡμερώματα ἕως τὴν ἀνατολὴν τοῦ πλίου, κρίνεται ἀπαραίτητο νὰ ἀνατρέξουμε σ' ὁλόκληρο τὸ κείμενο τῶν *Νόμων* καὶ, ἀν χρειαστεῖ, σ' ὅλο τὸ πλατωνικὸ corpus καὶ νὰ ἀναζητήσουμε ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα ποὺ νὰ δικαιολογοῦν τὴν συγκεκριμένη πρότασις. Στὸ ἔβδομο, λοιπόν, βιβλίον τῶν *Νόμων* ὁ Πλάτων διατείνεται ὅτι ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι οφείλουν νὰ ρυθμίζουσι ὅλες τὰς υποθέσεις τοὺς ἀπὸ τὸ ἓνα πρῶν ἕως τὸ ἄλλο: *τάξιν δεῖ γίνεσθαι πᾶσιν τοῖς ἐλευθέροις τῆς διατριβῆς περὶ τὸν χρόνον ἅπαντα, σχεδὸν ἀρξάμενοι ἐξ ἕω μέχρι τῆς ἑτέρας ἀεὶ συνεχῶς ἕω τε καὶ ἡλίου ἀνατολῆς*²⁹⁴, καὶ φυσικὰ νὰ μὴν ἀκολουθοῦν τὸν λεγόμενον...*βίον εὐδαίμονα τῶν Ἰταλιωτῶν καὶ τῶν Συρακουσίων*²⁹⁵. Με βάση τὸ χωρίον ἀπὸ τὸ ἔβδομον βιβλίον θὰ μπορούσε νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ χρόνος τῶν συναντήσεων τῶν μελῶν τοῦ Νυκτερινοῦ Συλλόγου μπορεῖ νὰ υπαγορεύεται

²⁹³ Πλ. *Νόμ.* 961 b 6-8. Πβ. Jowett, 173.

²⁹⁴ Πλ. *Νόμ.* 807 d 6 - e 2· 808 c- d. βλ. σχετικά G. Morrow, 327, σμ. 104.

²⁹⁵ *Ἐπιστ. Ζ*, 326 b 6-7.

από το γεγονός ότι οι καθημερινές δραστηριότητες των Ελλήνων ξεκινούσαν τα χαράματα²⁹⁶, για να μπορούν οι μεν άρχοντες να φέρουν σε πέρας τα πολιτικά και οικονομικά θέματα που τους απασχολούν, οι δε οικοδέσποινες τις οικογενειακές τους υποθέσεις²⁹⁷. Ως εκ τούτου τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου είχαν τις δικές τους υποθέσεις να φροντίσουν κατά τη διάρκεια της ημέρας, και γι' αυτό, προτού μάλιστα ασχοληθούν με άλλες υποθέσεις, δημόσιες ή ιδιωτικές, όφειλαν να συνεδριάζουν και να συζητούν τις ύψιστες υποθέσεις της πόλης σε χρόνο που θα ήταν κατά το δυνατόν περισσότερο απερίσπαστοι.

Ο Πλάτων άλλωστε τονίζει ότι ο πολύς ύπνος δεν ωφελεί από τη φύση του ούτε τα σώματα ούτε τις ψυχές: *ὑπνος γὰρ δὴ πολὺς οὔτε τοῖς σώμασιν οὔτε ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν οὐδ' αὖ ταῖς πράξεσιν ταῖς περὶ ταῦτα πάντα ἀρμότων ἐστὶν κατὰ φύσιν*²⁹⁸, διότι - πάντα κατά την γνώμη του Πλάτωνα - ένας άνθρωπος που κοιμάται δεν έχει μεγαλύτερη αξία από ένα νεκρό²⁹⁹.

²⁹⁶ B. Lewis, 3

²⁹⁷ Πλ. Νόμ 808 a 7 - b 3. Πβ. Jowett, 93.

²⁹⁸ Πλ. Νόμ 808 b 3 -5.

²⁹⁹ Πλ. Νόμ 808 b 5 - *ἀκαθεύδων γὰρ οὐδείς οὐδενὸς ἄξιος, οὐδὲν μᾶλλον τοῦ μὴ ζῶντος*. Πβ. Ἡράκλειτος, DK 22 B 88: *Ταῦτό τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ [τὸ] ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν*. Βλ. σχετικά: G. S. Kirk - J.E. Raven - M. Schofield, *Οἱ Προσωκρατικοὶ Φιλόσοφοι*. Μτφρ: Δημοσθένης Κούρτοβικ, Αθήνα, ΜΙ.Ε.Τ., 1990² (1988¹), 197 κ.ε.· Θ. Βεΐκος, *Ὁ θάνατος στί σκέψη τοῦ Ἡράκλειτου*, Διατριβὴ Ἐπι Διδακτορία, Θεσσαλονίκη, 1968, 87- 90· Κ. Ἀξελός, *Ὁ Ἡράκλειτος καὶ ἡ φιλοσοφία*. Μτφρ: Δημήτρης Δημητριάδης, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1974, 250-257·

Επομένως, όποιος κατεξοχήν ενδιαφέρεται για τη ζωή και τη φρόνησή του, μένει άγρυπνος όσο περισσότερο μπορεί, αποβλέποντας μόνο στὸν χρῆσιμο για την υγιεία ὕπνου του³⁰⁰.

Ἔτσι, ὡπως ακριβῶς οἱ ἄρχοντες οφείλουν να επαγρυπνοῦν μέρα και νύχτα³⁰¹ προκειμένου να διασφαλίσουν την ακεραιότητα ολόκληρης της πόλης των Μαγνήτων ἀπὸ τους κακοὺς εχθρούς και ἀπὸ τους κακοὺς πολίτες³⁰², κατὰ παρόμοιο τρόπο επιβάλλεται να βρίσκονται σε διαρκή επαγρύπνηση και τα μέλη του Νυκτερινοῦ Συλλόγου προκειμένου να αναζητήσουν, κατὰ τη διάρκεια των καθημερινῶν συνεδριάσεών τους, τρόπους σωτηρίας των νόμων και προστασία της πολιτείας και ὡς εκ τούτου να επισημάνουν και να εξαλείψουν τις παραλείψεις των αρχικῶν νομοθετῶν με σκοπὸ να επιφέρουν βελτιώσεις στη νομοθεσία.

Ἐπιπλέον ἀπὸ τα ἀνωτέρω γίνεται κατανοητό γιατί το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα κρίνεται ὡς το πιο κατάλληλο για τις συνεδρίες του Νυκτερινοῦ Συλλόγου. Η πνευματική και ψυχολογική κατάσταση των ἀτόμων αὐτὴν την ὥρα ευνοεῖ τέτοιου εἶδους συνεδρίες, συνεδρίες δηλαδή που ἀφοροῦν τη λήψη σοβαρῶν ἀποφάσεων σχετικά με την ἀπόρροπη

Ch. Kahn, *The art and thought of Heraclitus*, Cambridge, C.U.P., 1979, 220 - 227· Ἐ Ροῦσσος, *Ἡράκλειτος (Περὶ Φύσεως)*, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαδήμα, 1987, 100· Ν. Δενδρινός, *Ἡράκλειτος: κήρυγμα για στάση ζωής*, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήση, 1996, 232-236.

³⁰⁰ Πλ. Νόμ. 808 b 7 - c 2.

³⁰¹ Πλ. Νόμ. 758 a 8 - b 2: *δεῖ δὴ δι' ἡμέρας τε εἰς νύκτα καὶ ἐκ νυκτός συνάπειν πρὸς ἡμέραν ἄρχοντας ἄρχουσιν, φρουροῦντάς τε φρουροῦσιν διαδεχομένους ἀεὶ καὶ παραδιδόντας μηδέποτε λήγειν.*

³⁰² Πλ. Νόμ. 808 c 2 - 4: *ἐγρηγορότες δὲ ἄρχοντες ἐν πόλεσιν νύκτωρ φοβεροὶ μὲν κακοῖς πολεμίοις τε ἄμα καὶ πολίταις.*

λειτουργία των νόμων και κατ' επέκταση τη σωτηρία ολόκληρης της πόλης των Μαγνήτων: *τὴν δὲ συνουσίαν εἶναι τούτοις καὶ τοὺς λόγους περὶ νόμων ἀεὶ τῆς τε οἰκείας πόλεως πέρι, καὶ ἔὰν ἄλλοθι πυνθάνωνται τι περὶ τῶν τοιούτων διαφέρον*³⁰³.

Ο χρόνος λοιπόν συνεδρίας των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου δικαιολογεί και το όνομά του: *περὶ τὸν τῶν νύκτωρ συλλεγομένων σύλλογον*³⁰⁴, *οἱ τοῦ νυκτερινοῦ συλλόγου κοινωνοῦντες*³⁰⁵, *τὸν τῶν ἀρχόντων νυκτερινὸν σύλλογον*³⁰⁶. Αυτές είναι κάποιες από τις ονομασίες που χρησιμοποιεί ο Αθηναίος για τον υπό ίδρυση Σύλλογό του.

Από όσα έως τώρα έχουν εκτεθεί συμπεραίνουμε ότι οι συζητήσεις των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου θα πραγματοποιούνται σε καθημερινή βάση και κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεών τους θα καταβάλλεται αυστηματική προσπάθεια, ώστε να επιτευχθεί κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο ο σκοπός της ίδρυσής του, δηλαδή η *σωτηρία* των νόμων και κατ' επέκταση η διατήρηση της τάξης και της ασφάλειας στη νέα πόλη των Μαγνήτων.

³⁰³ Πλ. Νόμ. 951 e 5 - 952 a 3. Πβ. England, 594.

³⁰⁴ Πλ. Νόμ. 908 a. Πβ. Brandwood, s.v.

³⁰⁵ Πλ. Νόμ. 909 a.

³⁰⁶ Πλ. Νόμ. 968 a. Πβ. England, 634 κ.ε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΝΥΚΤΕΡΙΝΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

1. Σχέση του Νυκτερινού Συλλόγου με συμβούλια άλλων πόλεων

Πολλοί μελετητές¹ του Πλάτωνα έχουν επισημάνει το ενδιαφέρον γενικότερα του Πλάτωνα για τα δεδομένα της ιστορικής πραγματικότητας. Πράγματι, έχει τονιστεί ότι «ο Πλάτων παίρνει από την ιστορία παραδείγματα με σκοπό να αποσαφηνίσει ή να στηρίξει τις φιλοσοφικές του απόψεις»². Όπως άλλωστε σημειώνει ο Γεωργούλης στον πρόλογό του στους *Νόμους* «ή σκέψις τοῦ Πλάτωνος, κατὰ τὴν ἑν τοῖς *Νόμοις* ἱστορικὴν ἀφήγησιν, τυγχάνει γνησίως ἱστορική»³, και ως εκ τούτου η πρόταση του Αθηναίου φιλοσόφου για την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου, ενός οργάνου που πρόκειται να συμβάλει στην περαιτέρω βελτίωση της νομοθεσίας φανερώνει

¹ Βλ. σχετικά R.G. Bury, "Plato and History", *Classical Quarterly*, 45 (1951), 86-93· Κ.Ι. Βουρβέρης, *Πλάτων καὶ Βάρβαροι (Ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος - Α', Βαρβαρικά - Τόμ. Α', Πλ. κ. Β.)*, Ἀθῆναι, 1966² (1938¹), 6· Κ. Δ. Γεωργούλης, 160 - 172.

² Χρ. Τέζας, *Ο Θαλής ο Μιλήσιος και οι Αρχές των Επιστημών, Η Οδός προς τη Φιλοσοφία*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1990, 120, σημ. 5, όπου αναφορά απόψεων διαφόρων ερευνητών.

³ Γεωργούλης, 172. Βλ. σχετικά A. Chase, "The Influence of Athenian Institutions upon the Laws of Plato", *Harvard Studies in Classical Philology*, XLIV, 1933, 131-148.

ότι για τον Πλάτωνα «ὁ ὀρίζων τῆς ἱστορικότητας τυγχάνει ἀνοικτός»⁴.

Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο να αναζητήσουμε τις πιθανές συσχετίσεις του Νυκτερινού Συλλόγου με συμβούλια άλλων πόλεων προκειμένου να διαπιστώσουμε αν πράγματι ο Πλάτων έλαβε υπόψη του την ιστορική πραγματικότητα, ώστε να προτείνει στο τέλος των *Νόμων* την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου, ενός συλλογικού σώματος αναγκαίου για την αρμονική λειτουργία της πολιτείας των Μαγνήτων.

Όπως παρατηρεί ο Gemet⁵, «η έκφραση «Νυκτερινός Σύλλογος» απαντά μόνο σ' ένα χωρίο του Πλουτάρχου»⁶, στο οποίο γίνεται αναφορά στο πολίτευμα της Κύμης⁷, όπου υπήρχε η Βουλή του Νυκτερινού Συλλόγου. Αυτή έκρινε τους βασιλείς της: *εἰς δὲ τὴν βουλὴν ἐν τῷ νυκτερινῷ συλλόγῳ παριῶν ἐξῆγε τοὺς βασιλεῖς τῆς χειρός καὶ κατεῖχε, μέχρι περὶ αὐτῶν ἡ βουλὴ διαγνοίη, πότερον ἀδικοῦσιν ἢ οὐ. Ωστόσο, ο Gemet ισχυρίζεται ότι «η έκφραση «Νυκτερινός σύλλογος» δεν προέρχεται από την παράδοση, αλλά οφείλεται στον πλατωνικό ζήλο του Πλουτάρχου»⁸.*

Στον *Κριτίαν* επίσης συναντούμε το Νυκτερινό Συμβούλιο των αρχόντων, όπου λέγεται ότι οι άρχοντες - στην νήσο Ατλαντίδα: *νύκτωρ, πᾶν τὸ περὶ τὸ ἱερὸν ἀποσβεννύντες πῦρ, ἐδικάζοντό τε καὶ ἐδίκαζον εἴ τίς τι παραβαίνειν αὐτῶν αἰτιῶτό τινα*⁹. Σύμφωνα, όμως με τον Rinaud ο Νυκτερινός Σύλλογος είναι θεσμός που προέρχεται από την κρητική

⁴ Γεωργούλης, 172.

⁵ *Platon Lois*, Budé, CVI· ΠΒ. Γεωργούλης, 88.

⁶ ΠΒ. Γεωργούλης, 88.

⁷ Πόλη της Αιολίδας στην Μ. Ασία.

⁸ Γεωργούλης, 88· Μποτω, 509, σημ. 19.

⁹ Πλ. *Κριτ.* 120 b 7 - c 2.

νομοθεσία¹⁰. Όσον αφορά τη θέση αυτή του Rivaud, ο G. Μοπωκ¹¹ σημειώνει ότι δεν υπάρχει καμία επίσημη μαρτυρία ή πηγή που θα μπορούσε να στηρίξει αυτή τη θέση.

Όπως διαπιστώθηκε¹², σκοπός του Νυκτερινού Συλλόγου είναι η σωτηρία και διαφύλαξη των νόμων της Κρητικής Μαγνησίας. Ο Κ. Δ. Γεωργούλης επισημαίνει ότι «οί τοιοῦτοι χαρακτηρισμοί υπενθυμίζουν ὅσα ὁ Αἰσχύλος γράφει εἰς τὰς *Εὐμενίδας* (700 κ. ἔ) περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀρείου Πάγου»¹³: *τοιόνδε τοι ταρβοῦντες ἐνδίκως σέβας ἔρυμά [τε] χώρας καὶ πόλεως σωτήριον ἔχοιτ' ἄν, οἷον οὐ τις ἀνθρώπων ἔχει, οὔτ' ἐν Σκύθῃσιν οὔτε Πέλοπος ἐν τόποις. κερδῶν ἄθικτον τοῦτο βουλευτήριον, αἰδοῖον ὀξύθυμον, εὐδόντων ὑπερ ἔγρηγορὸς φρούρημα γῆς καθίσταμαι.*

Πράγματι θα μπορούσε ίσως να υποστηριχθεί ότι, όταν ο Πλάτων ἔκανε επίσημα την πρότασή του για την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου, τα μέλη του οποίου θα βρίσκονταν σε διαρκή επιφυλακή για την προστασία της πόλης των Μαγνητίων, είχε υπόψη του τον θεσμό του Αρείου Πάγου. Δεν μπορούμε όμως να τεκμηριώσουμε μία πιθανή σχέση του Νυκτερινού Συλλόγου με τον Άρειο Πάγο, διότι «σε κανένα από τα πλατωνικά έργα δεν γίνεται λόγος για τον Άρειο Πάγο»¹⁴. Έτσι κάθε συσχέτιση αποτελεί απλή εικασία.

Σύμφωνα με τον Μοπωκ¹⁵ ο πραγματικός θεσμός από τον οποίο προέρχεται ο Νυκτερινός Σύλλογος του Πλάτωνα δεν είναι δύσκολο να βρεθεί. Οι σπουδές των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου επιτρέπουν τη διαπίστωση μιας καταφανούς ομοιότητας μ' αυτές που καλλιεργούνταν στην

¹⁰ Γεωργούλης, 88.

¹¹ Μοπωκ, 509.

¹² Βλ. και πιο πάνω, κεφ. 3, σελ.

¹³ Γεωργούλης, 89.

¹⁴ *Οπ. π.*, 89.

¹⁵ Μοπωκ, 509.

Ακαδημία του Πλάτωνα και ο σκοπός, τον οποίο πρόκειται να υπηρετήσουν είναι παραπλήσιος με τον σημαντικό σκοπό στον οποίο απέβλεπε η Ακαδημία - ίσως τον πιο σημαντικό σκοπό στα μάτια του Πλάτωνα - να «χρησιμοποιήσει» δηλαδή τη φιλοσοφία για τη σωτηρία της πόλης¹⁶. Έτσι ο Πλάτων στο σχεδιασμό του ιδεατού μοντέλου της πολιτείας των Μαγνήτων προβλέπει την ίδρυση ενός θεσμού παραπλήσιου με την Ακαδημία, ενός δηλαδή συλλογικού οργάνου, το οποίο έκρινε ότι θα μπορούσε να εξασφαλίσει την επιρροή του πάνω στις δημόσιες υποθέσεις.

Δύσκολα μάλλον θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει το γεγονός ότι η σχολή, που ίδρυσε ο Πλάτων στους κήπους της Ακαδημίας κοντά στην Αθήνα, έδωσε ένα νέο χαρακτήρα στις φιλοσοφικές μελέτες. Ο πόθος της φιλοσοφίας και της πολιτικής μετουσιώνεται μέσα στην Ακαδημία σε διδασκαλία και σε διάλογο για τα πιο δύσκολα προβλήματα της πολιτείας και της ζωής¹⁷. Μαθητές απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας έρχονται να παρακολουθήσουν τον κύκλο μαθημάτων της Ακαδημίας και αφού ολοκληρώσουν τις σπουδές τους, επιστρέφουν στις πατρίδες τους και μεταδίδουν τις ιδέες του Πλάτωνα, κυρίως τις πολιτικές¹⁸.

¹⁶ Μοττω, 509.

¹⁷ Πβ. Θεοδωρακόπουλος, 76.

¹⁸ Βρυη, J., *Ο Πλάτων και η Ακαδημία* (Τί πρέπει να ξέρω; αριθμ. 100). Μτφρ: Α. Τεγοπούλου, Αθήνα, Εκδ. "Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος", 1967, 12.

Πράγματι, η ομοιότητα του Νυκτερινού Συλλόγου με τη Ακαδημία του Πλάτωνα έχει επισημανθεί εκτός από τον Μοτσω και από άλλους ερευνητές¹⁹. Παρά τις ομοιότητες όμως έχουν επισημανθεί και διαφορές. Η σημαντικότερη διαφορά ανάμεσα στους δύο αυτούς θεσμούς έγκειται στο ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος έχει ένα κεντρικό και αναγνωρισμένο ρόλο στην πολιτική της πόλης των Μαγνήτων, ενώ ο ρόλος της Ακαδημίας στην δημοκρατική Αθήνα ήταν ο ρόλος ενός οργανισμού που απέβλεπε κυρίως στην εκπαίδευση των μελλοντικών πολιτικών²⁰. Συνήθως οι μαθητές της Ακαδημίας μπορούσαν να είναι σύμβουλοι σε ξένους πολιτικούς, οι οποίοι ήταν περισσότερο ευνοϊκά διατεθειμένοι στα αριστοκρατικά ιδεώδη του Πλάτωνα απ' ό, τι ήταν οι δημοκρατικοί πολιτικοί της Αθήνας.

Ο Martin τονίζει ότι, παρόλο που «δεν διαθέτουμε καμία αναφορά σχετικά με την ζωή στην Ακαδημία, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι η απαιτούμενη εκπαίδευση των φιλοσόφων-αρχόντων εκφράζει στην ουσία το ιδανικό που επιζητούσε να πραγματώσει ο Πλάτων στην Ακαδημία»²¹, η οποία πήρε τη μορφή του θεσμού -ιδρύματος και απέβη το ιδεώδες όλων των Ακαδημιών και Πανεπιστημίων.

¹⁹ P. Friedländer, *Plato, An introduction*, Trans.by Hans Meyerhoff, Princeton, Princeton University Press, 1969, (1958¹), 101· E. M. Wood and N. Wood, *Class Ideology and Ancient Political Theory*, Oxford, Basil Blackwell, 1978, 200 -202· G. Morrow, "The Demiurge in Politics: The Timaeus and the Laws", στο: T. Irwin (ed.), *Plato's Ethics*, New York and London, Garland Publishing, Inc., 1998² (1991¹), 9 κ.ε· T. Saunders, "Plato's later political thought", στο: R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 484.

²⁰ E. M. Wood and N. Wood, *Class Ideology and Ancient Political Theory*, 201.

²¹ G. Martin, 40. Βλ. σχετικά και: Vidal - Naquet, *Πέρα από την Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία*. Μτφρ: Θέμης Μιχαήλ, Αθήνα. εκδ. Αλεξάνδρεια, 1999, 134· Brun, J., *Ο Πλάτων και η Ακαδημία* (Τί πρέπει να ξέρω; αριθμ. 100). Μτφρ: Α. Τεγοπούλου, Αθήνα, Εκδ. "Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος", 1967.

Οι συζητήσεις του Νυκτερινού Συλλόγου, όπως αυτές της Ακαδημίας, αφορούσαν πολλούς τομείς, όπως τομείς της επιστήμης, της θεολογίας και της φιλοσοφίας, αλλά απώτερος στόχος των σπουδών είναι ένας: *τὴν δὲ συνουσίαν εἶναι τούτοις καὶ τοὺς λόγους περὶ νόμων δεῖ τῆς τε οἰκείας πόλεως πέρι, καὶ ἐὰν ἄλλοθι πυνθάνωνται τι περὶ τῶν τοιούτων διαφέρον, καὶ δὴ καὶ περὶ μαθημάτων, ὅπόσ' ἂν ἐν ταύτῃ τῇ σκέψει δοκῇ συμφέρειν μαθοῦσι μὲν εὐαγέστερον γίγνεσθαι*²². Οι συμμετέχοντες στις συζητήσεις δεν θα είναι «αιθεροβάμονες» φιλόσοφοι, αλλά ενεργοί πολίτες, συμμετέχοντες στην πολιτική ζωή της πόλης τους, οι παρελθοντικοί, τωρινοί και μελλοντικοί οδηγοί της, που συναντώνται, όπως είδαμε, σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα - από τα ξημερώματα ως την ανατολή του πλίου-, για να συζητήσουν τα προβλήματα της πόλης.

Έχει άλλωστε παρατηρηθεί²³ ότι υπάρχει ένας σαφής υπαινιγμός στο χωρίο 968 b ότι δηλαδή ο Πλάτων ζητάει τη βοήθεια των συναδέλφων του στην Ακαδημία για την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου, εκδηλώνοντας την προθυμία να βοηθήσει ο ίδιος, και επιπλέον τονίζει ότι μπορεί να βρει και άλλους βοηθούς στο έργο του, λόγω -της εμπειρίας του, ώστε να καθιερώσουν από κοινού αυτό το θεσμό: *συλλήπτωρ γὰρ τούτου γε ὑμῖν καὶ ἐγὼ γιγνοίμην ἂν προθύμως - πρὸς δ' ἔμοι καὶ ἐτέρους ἴσως εὐρήσω*²⁴ - *διὰ τὴν περὶ τὰ τοιαῦτ' ἐμπειρίαν τε καὶ σκέψιν γεγонуῖαν μοι καὶ μάλα συχνήν*²⁵.

²² Πλ. Νόμ 951 e 5 - 952 a 5.

²³ Morrow, 508· T. Saunders, "Plato's later political thought", στο: R.Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 484.

²⁴ B. Jowett, 76.

²⁵ Πλ. Νόμ 968 b 6-9.

Ενδείκνυται να σημειωθεί ότι η τελευταία παράγραφος²⁶ του δωδέκατου βιβλίου των *Νόμων* αποτελεί την υπογραφή του Πλάτωνα στο έργο που ο ίδιος έχει ολοκληρώσει και εν τέλει θα μπορούσε να ειπωθεί ότι «αφήνει ανοικτό το γενικό πλάνο της επικοινωνίας ανάμεσα στην Ακαδημία και τον Νυκτερινό Σύλλογο»²⁷.

Εκτός όμως από τη συσχέτιση του Νυκτερινού Συλλόγου με συλλογικά σώματα του παρελθόντος και της σύγχρονης προς τον Πλάτωνα εποχής, έχει υποστηριχθεί ότι υπάρχει μια μικρή σχέση ανάμεσα σ' αυτό το συλλογικό σώμα και στο Εβδομαδιαίο Συμβούλιο στην Οξφόρδη²⁸. Τα δεκαοκτώ τακτικά μέλη του Εβδομαδιαίου Συμβουλίου έχουν κατά μέσον όρο ηλικία εξήντα χρόνων, αλλά οι δύο επόπτες του είναι ηλικίας μεταξύ τριάντα και σαράντα ετών. Θα μπορούσε λοιπόν να υποστηριχθεί ότι το Εβδομαδιαίο Συμβούλιο μπορεί να συγκριθεί με τον Νυκτερινό Σύλλογο με βάση το γεγονός ότι η συνεργασία των μεγαλύτερων με τους νέους στην διακυβέρνηση μιας πολιτείας κρίνεται απαραίτητη για την προόδο μιας κοινωνίας και γι' αυτό το λόγο άλλωστε ο Πλάτων τονίζει την σπουδαιότητα αυτής της συνεργασίας για την σωτηρία της πόλεως.

Από όσα έχουν εκτεθεί ως τώρα θα μπορούσε ίσως να συναχθεί το συμπέρασμα ότι ο Πλάτων, όταν σχεδίαζε την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου, ο οποίος επρόκειτο να παίζει τον ρόλο του γενικού επόπτη των

²⁶ Πλ. *Νόμ* 969 d.

²⁷ T. Saunders, "Plato's later political thought", στο: R.Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 484.

²⁸ E.Barker, 404.

νόμων και κατ' επέκταση του ηθικού ελεγκτή, είχε σίγουρα στο νου του τα πρότυπα των θεσμών που προαναφέρθηκαν και παίρνοντας ως βάση αυτά, έκανε τροποποιήσεις προκειμένου να προτείνει την ίδρυση ενός συλλογικού σώματος, το οποίο θα είχε την δύναμη να επιφέρει διορθώσεις στα κακώς κείμενα της κατοικιζομένης πόλεως και ουσιαστικά να γίνει ο φύλακας των νόμων και ένα σχολείο για δημόσιες υποθέσεις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Επιχειρώντας μία συνοπτική επισκόπηση των επιμέρους συμπερασμάτων στα οποία οδήγησε η έρευνά μου, θα είχα να επισημάνω τα ακόλουθα:

Θεμελιώδη αρχή της πλατωνικής πολιτικής φιλοσοφίας αποτελεί η ανάγκη της σύνδεσης πολιτικής εξουσίας και πνευματικής και ηθικής αρετής στο ίδιο πρόσωπο, τον φιλόσοφο. Η ύπαρξη, επομένως, τέτοιων φιλοσόφων, στο πρόσωπο των οποίων θα συμπέσει φιλοσοφία και πολιτική¹, αποτελεί το κύριο θέμα της πολιτικής φιλοσοφίας του Πλάτωνα, θέμα που απαντάται κάτω από διάφορες μορφές στο σύνολο των πολιτικών του διαλόγων. Ειδικότερα στους *Νόμους*, διαπιστώνουμε ότι ο Πλάτων εναποθέτει τις ελπίδες του για την επίτευξη αυτού του σκοπού στη σύσταση ενός συλλογικού θεσμού, του Νυκτερινού Συλλόγου τα μέλη του οποίου εμφορούνται από τις αληθινές αρχές της φιλοσοφίας και ως εκ τούτου καθίστανται ικανά να συμβάλουν στην διατήρηση αλλά και πρόοδο της Κρητικής πόλης των Μαγνητών.

Αξίζει καταρχήν να σημειωθεί ότι η σύντομη επισκόπηση των κυριότερων πολιτικών διαλόγων² του Πλάτωνα, οδήγησε στο συμπέρασμα ότι ο Πλάτων δεν έχει μία ύστερη πολιτική φιλοσοφία ξεχωριστή και αντίθετη από τη φιλοσοφία των πρώιμων διαλόγων ή - προπάντων - των διαλόγων της ώριμης περιόδου. Οι *Νόμοι* στηρίζονται στις ίδιες πολιτικές αρχές με την *Πολιτεία* και τον *Πολιτικό*: στην πραγματικότητα οι διαφορές ανάμεσα σ' αυτούς τους διαλόγους είναι ελάχιστες και οφείλονται τόσο στην κριτική που ασκήθηκε, όσο

¹ Βλ. πιο πάνω, κεφ. 1.1, σελ. κυρίως 18-21.

² Βλ. πιο πάνω, κεφ. 1.2, σελ. 32.

και στην εξέλιξη της πολιτικής σκέψης του Πλάτωνα που είναι εν μέρει συνάρτηση αυτής της κριτικής. Στους *Νόμους*, το τελευταίο πολιτικό έργο της ζωής του, ο Πλάτων παρουσιάζει μία πολιτεία λογικά δυνατή και πραγματοποιήσιμη, αλλά αυτό δεν συνεπάγεται ότι παραβλέπει τις θεμελιώδεις αρχές της *Πολιτείας*. Απλά, τροποποιεί μερικές απ' αυτές, προκειμένου να πλησιάσει την ιστορική πραγματικότητα και ως εκ τούτου θα μπορούσε ίσως να υποστηριχθεί ότι η *Πολιτεία* και οι *Νόμοι* αποτελούν διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος³.

Όσον αφορά τη θέση του Νυκτερινού Συλλόγου στους *Νόμους* θα είχα να επισημάνω ότι ο Πλάτων συνέλαβε την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου ως μία άγκυρα⁴ της νέας πόλης των Μαγνήτων, προκειμένου να εξασφαλίσει τη φύλαξη και τη σωτηρία των νόμων, με τη σημασία βέβαια που δίνεται πιο κάτω. Γι' αυτόν λοιπόν το λόγο ο Πλάτων εισάγει την πρότασή του για την ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου στο τέλος των *Νόμων*⁵: η πρότασή αυτή οφείλεται στην πεποίθησή του Πλάτωνα για τη σπουδαιότητα της φιλοσοφικής μελέτης και τη καλλιέργεια της επιστημονικής γνώσης από τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου.

Σύμφωνα με το κείμενο των *Νόμων* διαπιστώνουμε ότι η επιλογή των μελών του Νυκτερινού Συλλόγου πραγματοποιείται βάσει κάποιων κριτηρίων. Η ηλικία, η δυνατότητα απόκτησης γνώσεων, ο χαρακτήρας και το ήθος, θεωρούνται βασικά προσόντα⁶, προκειμένου κάποιοι να κριθούν κατάλληλοι για

³ Βλ. πιο πάνω, κεφ. 1.2, σελ. 38.

⁴ Πλ. *Νόμ.* 961 a κ.ε. Πβ. κεφ. 2 1, σελ. 49.

⁵ Πλ. *Νόμ.* 961 c 5.

⁶ Πλ. *Νόμ.* 968 d.

το έργο που καλείται να επιτελέσει στην πολιτεία των *Νόμων* ο Νυκτερινός Σύλλογος. Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι στους *Νόμους* οι άρχοντες, από τους οποίους θα προέλθουν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου, δεν προέρχονται από μια ορισμένη κοινωνική τάξη. Επομένως, δεν υπάρχει *a priori* αποκλεισμός κανενός υποψηφίου λόγω κοινωνικής προέλευσης. Ωστόσο, οι υποψήφιοι υποβάλλονται σε αυστηρή δοκιμασία⁷, προτού κριθούν κατάλληλοι να καταλάβουν κάποιο αξίωμα. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος μπορεί ν' απαρτίζεται από άτομα τα οποία επιλέγονται για τη διακυβέρνηση της πολιτείας βάσει των προσωπικών τους μόνο ικανοτήτων.

Η ίδρυση του Νυκτερινού Συλλόγου συνδέεται κατά ρητή αναφορά του Πλάτωνα με τη σωτηρία των νόμων⁸, αλλά η σωτηρία αφορά τον κεντρικό πυρήνα και το πνεύμα της αρχικής νομοθεσίας, μιας νομοθεσίας όμως με πολλές παραλείψεις ομολογημένες από τους ίδιους τους αρχικούς νομοθέτες, παραλείψεις που έχουν χρέος τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου να επισημάνουν και να εξαλείψουν. Αυτό, το αρκετά σημαντικό κατά τη γνώμη μου, είναι κάτι το οποίο, όσο γνωρίζω, δεν έχει ως τώρα επισημανθεί από την έρευνα και διαφοροποιεί την εργασία αυτή από τις άλλες. Ενδείκνυται να τονιστεί ότι ο ρόλος των θεωρών, οι οποίοι επισκέπτονται ξένες πόλεις και χώρες με σκοπό τη μελέτη της νομοθεσίας τους, κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντικός, διότι οι θεωροί μόλις επιστρέψουν στην πατρίδα τους, έχουν την υποχρέωση να εμφανιστούν ενώπιον του Νυκτερινού Συλλόγου και να γνωστοποιήσουν ό,τι υπέπεσε στην αντίληψή τους που θα μπορούσε να χρησιμεύσει εν συνεχεία στη βελτίωση των νόμων της Μαγνησίας. Επομένως, ο Νυκτερινός Σύλλογος είναι ένα σώμα της ~~πολιτείας~~, ανοικτό σε προτάσεις που θα μπορούσαν να επιφέρουν ~~αλλαγές και~~ βελτιώσεις στη νομοθεσία και ως εκ τούτου δύνανται

⁷ Πλ. *Νόμ* 751 c 6 - 7.

⁸ Πλ. *Νόμ* 960 d 3 - 4.

να εξασφαλίσουν το καλύτερο δυνατό για την πολιτεία των Μαγνητών και τους πολίτες της⁹.

Καθίσταται φανερό ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος των αρίστων επαγρυπνεί για τη σωτηρία της πόλης των Μαγνητών με τη σημασία βέβαια που δόθηκε στον όρο σωτηρία, συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει και ο Αθηναίος, στο τέλος του 12ου βιβλίου των *Νόμων*: *ἐὰν ἄρα ἡμῖν οἷ τε ἄνδρες ἀκριβῶς ἐκλεχθῶσι, παιδευθῶσί τε προσκόντως, παιδευθέντες τε ἐν ἀκροπόλει τῆς χώρας κατοικήσαντες, φύλακες ἀποτελεσθῶσιν οἷους ἡμεῖς οὐκ εἶδομεν ἐν τῷ πρόσθεν βίῳ πρὸς ἀρετὴν σωτηρίας γενομένου*¹⁰.

Ὅπως προαναφέρθηκε, ο Πλάτων εναποθέτει τις ελπίδες του για την καλύτερη διακυβέρνηση της πόλης στα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου και γι' αυτό το λόγο άλλωστε αποδίδει μεγάλη βαρύτητα στην παιδεία¹¹ που θ' αποκτήσουν, διότι η παιδεία, όπως είναι γνωστό, συνιστά για τον Πλάτωνα σημαντικό παράγοντα προόδου, τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου πρόκειται να ακολουθήσουν ένα πλήρες πρόγραμμα επιστημονικών σπουδών¹² - *ἀκριβεστέραν παιδείαν*- με σκοπό να κατακτήσουν τη σοφία. Πράγματι, ο Πλάτων διαβλέπει την αξία της γνώσης που πρέπει να κατέχουν τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου, ως ανώτατου πολιτειακού οργάνου, καθώς τα μέλη αυτά πρόκειται να συμμετέχουν στη λήψη σοβαρών αποφάσεων που αφορούν την ανάπτυξη της Κρητικής Μαγνησίας και τη βελτίωση της νομοθεσίας της και για την επιτέλεση του σκοπού αυτού χρειάζονται γνώση ανώτερη από τη γνώση που έχουν όλοι οι άλλοι πολίτες και άρχοντες της πόλης.

⁹ Βλ. πιο πάνω, κεφ. 2.3, σελ. 79-89.

¹⁰ Πλ. *Νόμ.* 969 b 8 - c 3.

¹¹ Βλ. πιο πάνω, κεφ. 2.4, σελ. 95 - 110.

¹² Βλ. πιο πάνω, κεφ. 2.4, σελ. κυρίως 103-108.

Επιπλέον, η γνώση που απαιτεί ο Πλάτων από τα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου δεν διαφέρει ριζικά από τη γνώση των αρχόντων - φιλοσόφων της *Πολιτείας*, αφού μάλιστα και τα περισσότερα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου προέρχονται από τους άρχοντες της πόλης των Μαγνήτων, γεγονός που έχει ιδιαίτερη σημασία, διότι μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος απαρτίζεται από άτομα που κατέχουν δημόσια αξιώματα και είναι εφοδιασμένα όχι μόνο με φυσικά αλλά κυρίως με πνευματικά προσόντα.

Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι η εξέταση των ομοιοτήτων που υπάρχουν ανάμεσα στα μέλη του Νυκτερινού Συλλόγου και στους Φύλακες της *Πολιτείας* μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος καλείται να παίξει ένα ρόλο στην πόλη των Μαγνήτων παραπλήσιο, όχι όμως εντελώς όμοιο, μ' αυτό των Φυλάκων της *Πολιτείας*¹³.

Η συμμετοχή των νέων στις συνεδριάσεις του Νυκτερινού Συλλόγου οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η συνεργασία των νέων και των μεγαλύτερων μελών δύναται ν' αποφέρει σημαντικά οφέλη στην πρόοδο της νέας πόλης των Μαγνήτων, καθώς οι νέοι, οι οποίοι παίζουν το ρόλο των βοηθών¹⁴ των μεγαλύτερων μελών, θα μπορούσαν μελλοντικά να εξελιχθούν σε άρχοντες της πόλης και ως εκ τούτου να επιφέρουν βελτιώσεις στο έργο που δεν πρόλαβαν να ολοκληρώσουν οι μεγαλύτεροι και να εξασφαλιστεί έτσι συνέχεια με αλλαγές και βελτιώσεις.

Ο Νυκτερινός Σύλλογος, όπως δείχνει και το όνομά του, έπρεπε να συνεδριάζει σε χρόνο που ανήκει περισσότερο στα χρονικά όρια της νύκτας παρά της ημέρας, δηλαδή από τα ξημερώματα έως την ανατολή του ηλίου¹⁵. Η

¹³ Βλ. πιο πάνω, κεφ. 2 4, σελ. 110.

¹⁴ Βλ. πιο πάνω, κεφ. 2 5, σελ. κυρίως 111-115.

¹⁵ Πλ. Νόμ 951 d 5-7.

πνευματική και ψυχολογική κατάσταση των ατόμων αυτήν την ώρα ευνοεί τέτοιου είδους συνεδρίες, συνεδρίες δηλαδή που αφορούν τη λήψη σοβαρών αποφάσεων σχετικά με την απρόσκοπτη λειτουργία των νόμων και κατ' επέκταση τη σωτηρία ολόκληρης της πόλης των Μαγνήτων.

Η αναζήτηση της σχέσης του Νυκτερινού Συλλόγου με συμβούλια άλλων πόλεων¹⁶, οδήγησε στο συμπέρασμα ότι πράγματι ο Πλάτων στο σχεδιασμό του ιδεατού μοντέλου της πολιτείας των Μαγνήτων έλαβε υπόψη του τα δεδομένα της ιστορικής πραγματικότητας. Η διερεύνηση της σχέσης αυτής οδήγησε στη διαπίστωση ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με την Ακαδημία του Πλάτωνα αλλά και με σύγχρονα συλλογικά σώματα, όπως αυτό του Εβδομαδιαίου Συμβουλίου στην Οχφόρδη.

Ο Νυκτερινός Σύλλογος καλείται να εκπροσωπήσει την αρχή της φιλοσοφίας στην πολιτεία των *Νόμων*. Μ' άλλα λόγια ο ρόλος της φιλοσοφίας είναι συνδεδεμένος μ' έναν συγκεκριμένο θεσμό, τον Νυκτερινό Σύλλογο, του οποίου οι αρμοδιότητες, έχουν περιγραφεί από τον Πλάτωνα, μέσω του ξένου Αθηναίου, με μεγάλη προσοχή. Έτσι ο Νυκτερινός Σύλλογος, η πιο εντυπωσιακή σύλληψη της τελευταίας πολιτικής δημιουργίας του Πλάτωνα, θα μπορούσε να παίξει ένα σημαντικό ρόλο στην πολιτεία, ακόμα και χωρίς επίσημη πολιτική δύναμη.

Από όσα έχουν εκτεθεί ως τώρα θα μπορούσε να συναχθεί το γενικό συμπέρασμα ότι ο Νυκτερινός Σύλλογος, ως μια πνευματική και ηθική αριστοκρατία, αποτελεί το μέσο που επινοήθηκε για την επίτευξη του σκοπού της πολιτείας, που δεν είναι άλλος από τη διαφύλαξη του αρχικού πυρήνα και του γενικού πνεύματος των νόμων της Μαγνησίας αλλά παράλληλα και τη

¹⁶ Βλ. πιο πάνω, κεφ. 3.1, σελ. 124-129.

Βελτίωση των νόμων αυτών από άτομα που θα διέθεταν ανώτερες φιλοσοφικές γνώσεις αλλά και γνώση της εμπειρίας από άλλες πόλεις - κράτη. Αυτοί που τον αποτελούν, οφείλουν να γίνουν κάτοχοι και γνώστες της αρετής στο σύνολό της¹⁷ και να είναι όχι μόνο ικανοί να αντιμετωπίζουν τα πολλαπλά, αλλά να φτάνουν ως τη γνώση του ενός, ικανότητα που συνιστά το χαρακτηριστικό γνώρισμα του διαλεκτικού φιλοσόφου. Είναι οι επίλεκτοι, όπως τους φαντάζεται ο Πλάτων στο πρόσωπο των φιλοσόφων και των διαλεκτικών και τους γαλούχησε μια σχολή, όπως η πλατωνική Ακαδημία, που καλούνται να φυλάττουν τους θεσμούς, να τους συμπληρώνουν βελτιώνοντάς τους και να τους σώζουν από τον εκφυλισμό, εποπτεύοντας όλους τους άλλους, οι οποίοι κατέχουν δημόσια λειτουργήματα.

¹⁷ Πλ. Νόμ. 964 a 3-5.

A. ΠΑΓΓΕΣ

Καίρια - Μεταφράσεις - Σχόλια

Platonis Opera (Oxford Classical Texts), Tomi I - V, cum I. Bruns, Oxford
Typographic Commission, I 1907 (= 1903), II 1907 (= 1903), III 1907
(= 1903), IV 1902 (= 1902), V 1907 (= 1907)

Greens, L. C. ed. Scholia historica Philologicae Platonicae, ed. et curata
by the American Philological Association, No. 218, Cambridge, MA
Divide Family Press. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 1938.

Jowett, E. The Dialogues of Plato translated into English with Introductions and
Introductions, 4th ed. by D. J. Allan and H. E. Dewar, Oxford
Clarendon Press, 1903 (1871).

Γουτίος

Κορσάνης Γ. (επιμ.), Πλάτων, Γουτίος, μεταφράσεις, μετὰ εισαγωγών και σχολίων. Γ.
Κορσάνης, επιμ. "Ι. Ζαχαροπούλου", Αθήνα.

Πλάτων

Adler, J. The Republic of Plato, edited with Critical Texts, Commentary
and Appendices. Second Edition with an Introduction by J. A. Ross,
Cambridge/London/N. York, CUP, 1975² (1941), 1931.

Comford, F. M., The Republic of Plato, translated with introductions and notes,
London/Oxford, 1951 (OUP, paperback 1945, London 1941).

Α. ΠΗΓΕΣ

Κείμενα - Μεταφράσεις- Σχόλια

Platonis Opera (Oxford Classical Texts), tomi I – V, ed. I. Burnet, Oxonii, Typographeo Clarendoniano, I 1967 (= 1900¹), II 1967 (= 1901¹), III 1961 (= 1903¹), IV 1962 (= 1902¹), V 1976 (= 1907¹).

Greene, G. C. ed., *Scholia platonica* (Philological Monographs published by the American Philological Association, No VIII) Haverfordiae in civitate Pennsylvaniae MDCCCCXXXVIII (1938).

- Jowett, B., *The Dialogues of Plato translated into English with Analyses and Introductions*, 4th ed. by D.J. Allan and H.E. Dale, 4vols., Oxford, Clarendon Press, 1953 (1871¹).

Γοργίας

Κορδάτος Γ. (εκδ.), Πλάτων, *Γοργίας*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Στ. Τζουμελέας, έκδ. "Ι. Ζαχαρόπουλος", Αθήνα.

Πολιτεία

Adam, J., *The Republic of Plato, edited with Critical Notes, Commentary and Appendices*. Second Edition with an Introduction by D.A. Ress, Cambridge/London/N. York, C.U.P., 1975³ (1963², 1902¹).

Comford, F.M., *The Republic of Plato, translated with introduction and notes*, London/Oxford, 1981 (=O.U.P. paperback 1945, London 1941¹).

Πολιτικός

Πλάτων, *Πολιτικός ἢ περὶ τῆς βασιλείας*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια
Ορέστης Περδικίδης, Ἀθήνα, ἐκδ. Κάκτος, 1993.

Ἐπιστολή Ζ

Πλάτων, *Ἐπιστολαί*, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Μεταφραστική ομάδα
Κάκτου, Ἀθήνα, ἐκδ. "Κάκτος", 1993.

Πλάτωνος, *Ἐπιστολή Ζ*, εισαγωγή, μετάφραση καὶ σημειώσεις Ἡρῶ Ε.
Κορμπέτη, Ἀθήνα, ἐκδ. "στιγμή", 1997.

Νόμοι

Diès, A., *Platon. Oeuvres complètes. Tom XI- 3e partie: Les Lois. Texte
établi et traduit par A.D. , Paris, «Les Belles Lettres», 1976 (=1926¹).*

England, E. B., *The Laws of Plato. Introduction, Text and Notes, Vols. I – II,
New York, Arno Press, 1976² (Manchester 1921¹).*

Πλάτων, *Νόμοι*, Βιβλία Α - Ι, Μετάφραση Γ. Κουσουνέλος, εισαγωγή,
σημειώσεις και επιμέλεια κειμένου Βίκυ Αναστασοπούλου, Ἀθήνα,
ἐκδ. Κάκτος, 1992.

*Platon Gesetze Buch VII – XII, Minos, Bearbeitet von Klaus Schöpsdau,
Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977.*

Saunders, J.T., *Plato, The Laws. Introduction and translation, Penguin Books,
1970.*

Β. ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αριστοτέλης

Aristotelis Opera ex recensione Immanuelis Bekkeri edidit Academia Regia Borussica. Vol. I – IV. Vol. quintum: Index Aristotelicus, edidit H. Bonitz. Editio altera quam curavit O. Gigon, Berolini, W. d. Gruyeter, 1960-61 (1831 – 1836¹, 1870¹).

Συλλογές αρχαίων κειμένων.

H. Diels – W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker Griechisch und Deutsch* von H. Diels, hrsg. von W. Kranz, I, Dublin/ Zürich, Weidmann, 1971¹⁵ (=1951⁶, 1903¹). II. 1972¹⁶ (=1952⁶, 1903¹). III (*Wortindex* von W. Kranz, *Namen – und Stellenregister* von H. Diels ergänzt von W. Kranz) 1971¹³ (=1952⁶, 1906¹)

Fernanda Decleva Caizzi, *Antisthenis fragmenta*, Milano 1966.

Γ. Λεξικά - Εγκυκλοπαίδειες

Ast, F., *Lexicon Platonicum Sive Vocum Platoniarum Index*, Vol I – III, Lipsiae, Libraria Weidmanniana, 1835-38.

Brandwood, L., *A Word Index to Plato*, Leeds, W.S. Maney & Son Limited, 1976.

Lidell, H.G. – Scott, R., *A Greek- English Lexicon*, Revised and Augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick Mckenzie, *With a Supplement* 1968, Oxford, Oxford University Press, 1994¹⁰ (1843¹).

Lidell, H.G.–Scott, R., *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, μεταφρασθέν ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ὑπὸ Ξενοφώντος Π. Μόσχου, Ἀθῆναι, ἐκδ. "Ι. Σιδέρης".

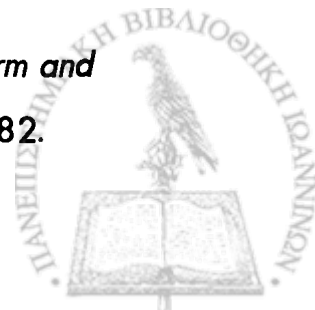
Lidell, H.G. – Scott, R., *Συμπλήρωμα τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, σχεδιασθέν ὑπὸ Κ. Δ. Γεωργούλη, Ἀθῆναι, ἐκδ. "Ι. Σιδέρης".

Stochhammer M. (ed.), *Plato Dictionary*, London, Vision Press, 1963.

Δ. ΔΕΥΤΕΥΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Annas, Julia, "Politics and Ethics in Plato's Republic", στο: Hoffe (Hrsg.), *Politeia*, Berlin, Akademie Verlag, 1997, 141- 160.
- Αντωνακόπουλος, Α., *Η έννοια της πολιτικής ούτοπίας στον Πλάτωνα*, Αθήνα, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», 1983.
- Αξελός, Κ., *Ο Ηράκλειτος και η φιλοσοφία*. Μτφρ: Δημήτρης Δημητριάδης, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1974.
- Brakeley, D., *The Interpersonal Aspect of Eros in Plato's Symposium*, Hawaii, University of Hawaii, 1978.
- Barker, E., *The Political Thought of Plato and Aristotle*, New York, Dover Publications, Inc., 1959 (1906¹).
- *Greek Political Theory, Plato and his Predecessors*, London, Methuen & Co LTD, 1970 (1918¹).
- Barnes, J. (ed.), *The Cambridge Companion to Aristotle*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- Βεΐκος, Θ., *Ο Θάνατος στη σκέψη του Ηράκλειτου*, Διατριβή επί διδακτορία, Θεσσαλονίκη 1968.
- *Ιστορία και Φιλοσοφία*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1984.
- Βλαστός, Γ., *Σωκράτης: Είρωνευτής και Ηθικός Φιλόσοφος*. Μτφρ: Παῦλος Καλλιγᾶς, πρόλογος: Ἀλέξανδρος Νεχαμάς, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Ἑστίας, Ι.Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., 1993.
- Bobonich, C., "Reading the Laws", στο: G. Gill, M.M. McCabe (ed.) *Form and Argument in Late Plato*, Oxford, Clarendon Press, 1996, 249-282.

Βουδούρης, Κ. Ι., *Ψυχὴ καὶ Πολιτεία. Έρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, Ἐν Ἀθήναις, Βιβλιοθήκη Σ.Ν. Σαριπόλου, 1970.

Βουδούρης, Κ. (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός (Politics and Statesman)*, Ἀθήνα, Διεθνὴς Εταιρεία Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1990.

Βουδούρης, Κ. (εκδ.), *Πλατωνικὴ Πολιτικὴ Φιλοσοφία*, Ἀθήνα, Διεθνὲς Κέντρον Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ Πολιτισμοῦ, 1997.

Βουρβέρης, Κ. Ι., *Πλάτων καὶ Βάρβαροι (Ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος - Α', Βαρβαρικά - Τόμ. Α', Πλ. κ. Β.)*, Ἀθήναι, 1966² (1938¹).

Brumbaugh, S.R., *Platonic Studies of Greek Philosophy, Form, Arts, Gadgets, and Hemlock*, New York, State University of New York Press, 1989.

Βρυη, J., *Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Ἀκαδημία* (Τί πρέπει να ξέρω; ἀριθμ. 100). Μιτρ.: Ἀλεξάνδρα Τεγοπούλου, Ἀθήνα, Ἐκδ. "Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος", 1967.

Brunt, P.A., "The model City in Plato's Laws", στο: P. A. Brunt, *Studies in Greek History and Thought*, Oxford, Clarendon Press, 1993.

Burkert, W., *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Θρησκεία. Ἀρχαϊκὴ καὶ Κλασσικὴ Ἐποχὴ*. Μιτρ.: Νικ. Π. Μπεζαντάκος - Ἀφροδίτη Ἀβαγιανοῦ, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Ν. Π. Μπεζαντάκος, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, 1993.

Burnet, J., *Greek Philosophy. Part I: Thales to Plato*, New York, St Martins Press, 1968 (1914¹).

Bury, R.G., "The Theory of education in Plato's Laws", *Revue des Études Greques*, 50 (1937), 304- 320.

- "Plato and History", *Classical Quarterly*, 45 (1951), 86-93.

Cassiser, E., *Ὁ Μύθος τοῦ Κράτους*. Μιτρ.: Σ. Ροζάνης- Γ. Λυκιαρδόπουλος, Ἀθήνα, ἐκδ. «Γνώση», 1991.

Chase, A. "The Influence of Athenian Institutions upon the Laws of Plato", *Harvard Studies in Classical Philology*, XLIV, 1933, 131-148.

- Chemiss, H., *Aristotle's Criticism of Plato and the Academy*, New York, Rusell & Rusell, 1972³ (1944¹).
- Clegg, S. J., *The Structure of Plato's Philosophy*, Lewisburg/ London, Bucknell University Press and Associate Univ. Press, 1977.
- Cobb, W. (ed.), *The Symposium and the Phaedrus, Plato's Erotic Dialogues*, New York, State University of New York Press, 1993.
- Cooke, E. F., "The Moral and Intellectual Development of the Philosopher in Plato's Republic", *Ancient Philosophy* 19 (1999), 37-44.
- Cross, R.C. - Woosley A.D., *Plato's Republic: A Philosophical Commentary*, London, The Macmillan Press Ltd, 1964¹.
- De Romilly, Jacqueline, *Αρχαία Έλληνική Γραμματολογία. Μτφρ:Θεώνη Χριστοπούλου- Μικρογιαννάκη*, Αθήνα, Έκδ. Καρδαμίτσα, 1988.
- Δενδρινός Νίκος, *Ηράκλειτος:κήρυγμα για στάση ζωής*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1996.
- Δεσποτόπουλος, Κ.Ι., "Σχόλια στην Πολιτειολογία του Πλάτωνος", *Φιλοσοφία* 2 (1972), 222 - 234.
- *Πολιτική Φιλοσοφία του Πλάτωνος*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1980² (1957¹).
- "Τό πρόβλημα της συνάφειας φιλοσοφίας και πολιτικής", στο: *Έλληνική Φιλοσοφική Έταιρεία, Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, Έκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 23-29.
- *Φιλοσοφία της Ίστορίας κατά Πλάτωνα*, Αθήναι, εκδ. Παπαζήση, 1982.
- *Φιλοσοφία του Πλάτωνος*, Αθήνα, Άκαδημία Αθηνών, Κέντρον Έρεύνης της Έλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1997.
- *Φιλοσοφίας Έγκώμιον*, Αθήνα, Έλληνικά Γράμματα, 1999.

- Dover, K. J., *Greek Homosexuality*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1978. (Ελλ. μτφρ. Π. Χιωτέλλη: Κ. J. Dover, *Η Ομοφυλοφιλία στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Π. Χιωτέλλη, 1990).
- Easterling, P.E. - Κνοχ, B.M.W., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*. Μτφρ. : Ν. Κονομής, Χριστίνα Γρίμπα, Μαρία Κονομή, Αθήνα, εκδ. Δ.Ν. Παπαδήμα, 1990.
- Friedel, E., *Πολιτική Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*. Μτφρ.: Δημοσθένης Κούρτοβικ, Αθήνα, Πορεία, 1986.
- Friedländer, P., *Plato, An introduction*, Trans.by Hans Meyerhoff, Princeton, Princeton University Press, 1969, (1958¹).
- Γεωργούλης, Κ.Δ., *Πλάτωνος Πολιτεία - Ἡ περὶ δικαίου πολιτικός - Εἰσαγωγή, ἔρμηνεία καὶ σημειώσεις* Κ. Δ. Γ., Ἀθῆναι, ἐκδ. Ι. Σιδέρης, 1963² (1939¹).
- *Πλάτωνος Νόμοι, [Ἡ περὶ νομοθεσίας πολιτικός]*, Πρόλογος Κ.Δ. Γεωργούλη, Ἀθῆναι, ἐκδ. Πάπυρος, 1963.
- Gigon, O., *Βασικὰ προβλήματα τῆς Ἀρχαίας Φιλοσοφίας*. Μτφρ.: Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Ἀθήνα, «Γνώση», 1991.
- Grote, G., *Plato and the other Companions of Socrates*, 3rd ed., 3 vols., London, 1865.
- Grube, G.M.A., *Plato's Thought*, London, Methuen & Co Ltd, 1970³ (1935¹).
- Guthrie, W.K.C., *A History of Greek Philosophy* Vols. I –VI, Cambridge, C.U.P., 1962 - 1981.
- Guthrie, W.K.C., *A History of Greek Philosophy*, Vols. IV - V, Cambridge, C.U.P., 1975-1978. (Vol. IV: *Plato: The Man and his Dialogues: Earlier Period*· Vol.V: *The Later Plato and the Academy*).
- Haverson, J., "Plato: The Athenian Stranger", *Arethusa* 30 (1997), 75-102.
- Hall, W. R., *Plato*, London, George Allen & Unwin, 1981.

Howland, J., "The Republic's third wave and the paradox of political philosophy", *The Review of Metaphysics*, 51 (1998), 633 – 657.

Θεοδωρακόπουλος, Ι.Ν., *Είσαγωγή στον Πλάτωνα*, Αθήνα, 1970⁵ (1940¹).

Jaeger, W., *Παιδεία. Η μόρφωσις τοῦ Ἑλλήνος ἀνθρώπου*. Μτφρ: Γ.Π. Βέρροιος, τόμ. Α' - Γ', Αθήναι, 1968 – 1974.

Jordan, W., *Ancient concepts of Philosophy*, London and New York, Routledge, 1992².

Kagan, D., *The Great Dialogue History of Greek Political Thought from Homer to Polybius*, New York, The Free Press, 1986.

Kahn, H. Ch., "G.Morrow On Plato's Cretan City", *Journal of the History of Ideas*, 22 (1961), 418 – 431.

- *The art and thought of Aeraclitus*, Cambridge, C.U.P., 1979.

- "The place of the Statesman in Plato's Later Work", στο: C.J. Rowe (ed.), *Reading the Statesman Proceedings of the III Symposium Platonicum*, Sankt Augustin, Academia Verlag, 1995, 49-60.

Κακούλλου -Ρουσέτου, "Φιλοσοφία και πολιτική στο *Γοργία* του Πλάτωνα", στο: Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἐταιρεία, *Φιλοσοφία καί Πολιτική*, Αθήνα, ἐκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 196-202.

Κανελλόπουλος, Π., "Πλάτων καὶ Δίωv", *Φιλοσοφία* 7 (1977), 111 – 161.

Κελεσίδου - Γαλανού Άννα, *Ἡ ἐννοια τῆς σωτηρίας στήν Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, Πρόλογος Γ. Μιχαηλίδου -Νουάρου, Αθήναι, Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1982.

- "Το πλατωνικό προμηθεϊκό πρότυπο καί ἡ πλατωνική «σωτηρίας μηχανή», στο: Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἐταιρεία, *Φιλοσοφία καί Πολιτική*, Αθήνα, ἐκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 196-202.

- Kirk, G.S. - Raven, J.E. - Schofield, M., *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*.
Μτφρ: Δημοσθένης Κούρτοβικ, Άθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1990² (1988¹).
- Klosko, G., *The Development of Plato's Political Theory*, New York/London
Methuen & Co LTD, 1986.
- "The Nocturnal Council in Plato's Laws", *Political Studies* 36 (1988),
74 - 88.
- Kochin, M.S. "The Unity of Virtue and the Limitations of Magnesia", *History
of Political Thought*, 21 (1998), 125 - 141.
- Κουλουμπαρίτσας Λ., "Προϋποθέσεις για τή σύμπραξη φιλοσοφίας και
πολιτικής", στο: Έλληνική Φιλοσοφική Έταιρεία, *Φιλοσοφία καί Πολιτική*,
Άθήνα, έκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 49 -57.
- Koumakis G., "Ethik und Politik bei Aristoteles", *Δωδώνη* (1979), 55-72.
- Κουγρέ, Α., *Φιλοσοφία και Πολιτεία. Εισαγωγή στην ανάγνωση του
Πλάτωνα*. Μτφρ: Λένα Κασίμη, Αθήνα, εκδ. "Αλεξάνδρεια", 1990.
- Laks, A., "Legislation and Demiurgy: On the Relationship between Plato's
Republic and Laws", *Classical Antiquity* 9 (1990), 209-229.
- Ledger, R.G., *Recounting Plato, A Computer Analysis of Plato's Style*,
Oxford, Clarendon Press, 1989.
- Lesky, A., *Ίστορία τής άρχαίας έλληνικής λογοτεχνίας*. Μτφρ.: Α. Γ.
Τσοπανάκης, Θεσσαλονίκη, Άριστοτέλειον Πανεπιστήμιον
Θεσσαλονίκης, 1964 (με πολλές ανατυπώσεις).
- Lewis, V.B., "The nocturnal Council and Platonic Political Philosophy",
History of Political Thought, 21 (1998), 1- 20.
- Μαραγγιανού - Δερμούση, Ευαγγελία, *Πλατωνικά θέματα:Συστηματική
προσέγγιση τών κυριοτέρων θεμάτων τής πλατωνικής φιλοσοφίας*,
Άθήνα, Ίνστιτούτο του βιβλίου- Μ. Καρδαμίτσα, 1994.
- Martin, G., *Πλάτων*. Μτφρ.:Φωτεινή Πρεβεδούρου, Μτφρ. Αρχαίων
κειμένων:Βάσω Παπαδή, Αθήνα, "Πλέθρον", 1991.

Melling, D. J., *Understanding Plato*, Oxford, Oxford University Press, 1987.

Μιχαηλίδης, Κ., *Πλάτων, Λόγος και Μύθος*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαδήμα, 1998.

Morrow, R. G., "Aristotle's Comments on Plato's Laws", στο: I. Düring & G.E.L. Owen (eds.), *Aristotle and Plato in the Mid - Fourth Century*, Göteborg, 1960, 145 - 162.

- "The Demiurge in Politics: The Timaeus and the Laws", στο: T. Irwin (ed.), *Plato's Ethics*, New York and London, Garland Publishing, Inc., 1998² (1991¹), 5 - 23.

- *Plato's Cretan City. A Historical Interpretation of the Laws*, Princeton, Princeton University Press, 1993 (1960¹).

Mossé, C., *Ιστορία των πολιτικών θεωριών στην Αρχαία Ελλάδα*, Μτφρ.: Φοίβος Αρβανίτης, Αθήνα, Δαίδαλος - Ι. Ζαχαρόπουλος.

Μούκανος Δ. Δ., *Ο τρόπος του είναι των μαθηματικών αντικειμένων κατά τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη*. Διδακτ. διατριβή, Αθήναι, 1979.

Μπαρτζελιώτης, Λ.Κ., *Πόλις και Πολιτική Επιστήμη*, Αθήνα, τυπωθήτω - ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΡΔΑΝΟΣ, 1997.

Μπονάρ, Α., *Ο Αρχαίος Έλληνικός Πολιτισμός. 3. Από τον Εύριπίδη στην Αλεξάνδρεια*, Μτφρ.: Ελένη Γαρίδη, Αθήνα, Θεμέλιο, 1992 (1959¹).

Natorp, P., *Η περί των ιδεών θεωρία του Πλάτωνος*. Μτφρ.: Ν. Τσαμαδός, Αθήναι, Εκδ. "Ο Κοραΐς", 1929.

Nersesyants, V.S., *Political thought of Ancient Greece*, Moscow, Progress Publishers, 1986.

Nettleship, R. L., *The Theory of education in Plato's Republic*, Oxford, Oxford University Press, 1969⁸ (1935¹).

Νούτσος, Π., "Η διαλεκτική της ούτοπίας: Η φιλοσοφική σκέψη και η πολιτική πράξη της εποχής μας", στο: Έλληνική Φιλοσοφική Έταιρεία, *Φιλοσοφία και Πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 143-149.

- *Όδηγός Έρευνητικής Μεθοδολογίας*, Αθήνα, Έλληνικά Γράμματα, 1998.

Ostwald, M., "The Two States in Plato's Republic", στο Anton, P.J. with Kustas L.G.(eds.), *Essays in Ancient Greek Philosophy*, New York, State University of New York Press Albany, 1972², 316 – 327.

Παναγιωτίδης, Γ., *Πλάτων*, Αθήναι, έκδοτικός οίκος Δημητράκου Α.Ε., 1935.

Παναγόπουλος, Α., *Πλάτων και Κρήτη*, Αθήνα, Αϊολος, 1995³ (1981¹).

Rangle, T.L., *The Laws of Plato*, New York, New York University Press, 1980.

- "Interpretive Essay", στο: *The Laws of Plato*, New York, New York Univ. Pr., 1980.

Παππά, Έλλη, *Ο Πλάτωνας στην εποχή μας*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1997 (εκδ. "Κέρδος", 1981¹).

Planinc, Z., *Prudence in Plato's Political Philosophy*, Cambridge/Massachusetts, Harvard University, 1989.

Ropper, K., *Η άνοιχτή κοινωνία και οι έχθροί της*, Τόμ. Ι: *Η γοητεία του Πλάτωνα*. Εισαγωγικό σημείωμα – Μτφρ.: Ειρήνη Παπαδάκη, Αθήνα, Εκδ. "Δωδώνη", 1980 (με ανατυπώσεις).

Πούλιος, Κ. Γ., *Η Έβδομη Έπιστολή του Πλάτωνα*, Αθήνα, 1993.

Rankin, H.D., *Plato and the Individual*, London, Methuen and Co LTD, 1964.

Rhodes, R. J., *A Commentary on the Aristotelian Athenaiion Politeia*, Oxford, Oxford University Press, 1981.

Ritter, C., *The Essence of Plato's Philosophy*, (trans. German ed. of 1931), London 1933.

Ρουσσος, Έ., *Ηράκλειτος (Περί Φύσεως)*, Αθήνα, έκδ. Παπαδήμα, 1987.

Rowe, C. J. (ed.), *Plato: Statesman*, Warminster, Aris & Phillips LTD, 1995.

Sabine H.G., *Ίστορία τῶν Πολιτικῶν Θεωριῶν*. Μτφρ.: Μάνθος Κρίστης, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἀντλαντίς, 1961².

Σαμαράς Θ., "Ἡ φιλοσοφικὴ σχέση τῆς Πολιτείας καὶ τῶν Νόμων τοῦ Πλάτωνος", *Δευκαλίων* 17 (1999), 23 – 49.

Σαρρῆς, Ν., *Φιλοσοφία τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας*. Α. Ἀπὸ τῆ γέννηση τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἕως τὸν Ἀριστοτέλη, Ἀθήνα, Γραμμή, 1985.

Saunders, J.T., *Notes on the Laws of Plato*, London, Institute of Classical Studies, 1972.

- *Bibliography on Plato's Laws, 1920 – 1976, with Additional Citations through March 1979*, Second Edition, New York, Arno Press, 1976.

- *Plato's Penal Code*, Oxford, Clarendon Press, 1991.

- "Plato's later political thought", στο: R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992, 464 – 492.

Sayre, K.M., *Plato's Literary Garden, How to read a Platonic dialogue*, Notre Dame and London, University of Notre Dame Press, 1995.

Seyng, T.K., *Plato Rediscovered, Human Value and Social Order*, London, Rowman & Littlefield Publishers, 1996.

Shorey, P., "Plato's Laws and the Unity of Plato's Thought", *Classical Philology* 9 (1914), 345 -369.

- *What Plato Said*, Chicago & London, The University of Chicago Press, 1965² (1933¹).

- *The Unity of Plato's Thought*, Chicago, University of Chicago Press, 1903 (ανατύπωση 1968).

Sinclair T.A., *Ίστορία της Ελληνικής Πολιτικής Σκέψεως*, Τόμ. Α', Πρόλογος: Γ.Κ. Βλάχος, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήσης, 1969.

Σολωμού - Παπανικολάου Β., "Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα", *Δωδώνη*- Μέρος Τρίτο, 1999, 129-145.

Stalley, R.F., *An introduction to Plato's Laws*, Oxford, Basil Blackwell, 1983.

Strauss, L., *What is Political Philosophy?*, Glencoe, 1959.

- *The Argument and the Action of Plato's Laws*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1975.

- *Platonic Political Philosophy*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1983.

Συκουτρής, Ι. , *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Άθηναι, Βιβλιοπωλείον τής "Έστίας", Ι.Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., 1986⁸.

Taylor, A. E., *Πλάτων. Ό άνθρωπος και τὸ ἔργο του*. Μτφρ.: Ιορδάνης Αρζόγλου, Άθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1992² (1990¹). (α' έκδοση του αγγλικού πρωτοτύπου: 1926).

Τέζας, Χρ., *Θαλής ο Μιλήσιος και οι Αρχές των Επιστημών, Η Όδός προς τη φιλοσοφία*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1990.

- Βιβλιοκρισία του Γρ. Βλαστοῦ, *Σωκράτης: Είρωνευτής και Ηθικός Φιλόσοφος*. Μτφρ: Παῦλος Καλλιγιᾶς, πρόλογος: Άλέξανδρος Νεχαμάς, Άθήνα, Βιβλιοπωλείον τής Έστίας, Ι.Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., 1993, σσ. 469, στο: *Δωδώνη - Μέρος Τρίτο*, 22 (1993), 321-342.

Τρουμπεσκοῖ, Ε., *Η κοινωνική οὔτοπία τοῦ Πλάτωνος*. Απόδοσις: Δημήτριος Β. Τριανταφυλλίδης, Άθήνα, Έκδ. "Αρμός", 1999.

Τσάτσος, Κ.Δ., "Πλάτωνος Πολιτικά", ΙΙ. Οι άρχοντες και οι νόμοι, *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνῶν* 41 (1966), 187- 213.

- *Η κοινωνική φιλοσοφία τῶν αρχαίων Έλλήνων*, Άθήνα, Βιβλιοπωλείον τής "Έστίας", 1980³.

- "Φιλοσοφία και πολιτική", στο: *Έλληνική Φιλοσοφική Έταιρεία, Φιλοσοφία και Πολιτική*, Άθήνα, έκδ. Καρδαμίτσα, 1982, 13-22.

- Vanhoutte, M., *La Philosophie Politique de Platon dans les «Lois»*, Louvain, Publications Universitaires de Louvain, 1954.
- Vidal – Naquet, P., *Πέρα από την Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία*. Μτφρ.: Θέμης Μιχαήλ, Αθήνα, Εκδ. Αλεξάνδρεια, 1999.
- Vlastos, G., *Πλατωνικές Μελέτες*, Μτφρ: Ί. Αρζόγλου, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1994.
- Voegelin, E., *Plato*, Louisiana, Louisiana State University Press, 1966² (1957¹).
- Windelband, W. – Heimsoeth, H., *Εγχειρίδιο Ιστορίας τῆς Φιλοσοφίας Α΄*. Μτφρ: Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1991³, (1980¹).
- Wilamowitz-Moellendorff, U.V., *Platon*, Bd. I, Berlin, Weidmann, 1959⁵ (1919¹, 1920²).
- *Platon*, Bd. II, Dublin/Zürich, Weidmann, 1969⁴ (1919¹, 1920²).
- Wood E.M. and Wood N., *Class Ideology and Ancient Political Theory*, Oxford, Basil Blackwell, 1978.
- Ψυχοπαίδης, Κ., *Ο Φιλόσοφος, ο πολιτικός και ο τύραννος. Για την πολιτική σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη*, Αθήνα, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, 1999.
- Zeller, E., *Plato and the Older Academy*, trans.F.Alleyn and A. Goodwin, London, 1888.

SYMMARY

THE NOCTURNAL COUNCIL IN THE CONTEXT OF PLATO' S POLITICAL THEORY

Irene A.E. Kosti

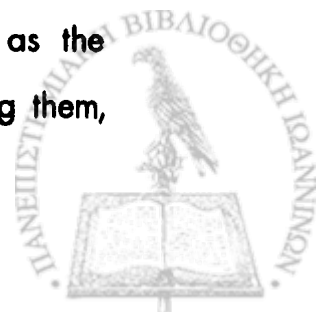
MA Thesis submitted to the University of Ioannina, Hellas (Greece)

Department of Philosophy-Pedagogics-Psychology

Sector of Philosophy

What constitutes the fundamental principle of Plato's political philosophy is the need for political power, as well as intellectual and moral virtue to converge in just one person, the philosopher. One such philosopher, in the face of whom political power and philosophy coincide, is, therefore, what constitutes the main issue of Plato's political philosophy, a recurrent issue seen from different angles in the entirety of Plato's political dialogues. In the *Laws*, particularly, we can see that Plato tests his hopes, for the attainment as such a goal, on the establishment of a collective institution, that of the Nocturnal Council, the members of which are actuated by the true values of philosophy, and as such they are rendered capable of contributing to the preservation and progress of the Cretan city of the Magnetes.

It is worth noting, before else, that after a brief overview of Plato's political dialogues, we were led to the conclusion that Plato is not characterised by a later political philosophy, distinct from or contrasting to the philosophy of his early dialogues or -most importantly- to those of the later years. The *Laws* are based on the same political principles as the *Republic* and the *Statesman* with, indeed, very few differences among them,

attributed not only to the criticism exercised on them, but also to the evolution of Plato's political thinking, partly resulting from this criticism. In the *Laws*, Plato's last political work, he depicts a community which is plausible and feasible without necessarily disregarding the fundamental principles of the *Republic*; he just modifies some of them in order to draw nearer to factual reality. It could be argued, therefore, that the *Republic* and the *Laws* constitute different sides of the same coin.

As for the Nocturnal Council and the part it plays on the *Laws*, I would like to stress the fact that when Plato conceived the establishment of the Nocturnal Council, he envisaged as the anchor for the newly-founded city of the Magnetes that would ensure the safe-keeping and salvation of the laws, as detailed below. For that matter, Plato proposes the establishment of the Nocturnal Council at the end of the *Laws*. This proposal has its origins in Plato's contention that the members of the Nocturnal Council should engage in philosophical study, a matter of significance, and nurture scientific knowledge.

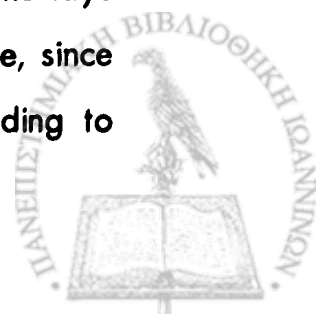
As stated in the *Laws*, the members of the Nocturnal Council are selected based on certain criteria. Age, capacity to acquire knowledge, disposition and habits are considered essential qualities, when deciding on the ones merited suitable for the task the members of the Nocturnal Council are called to perform in the state of the *Laws*. What is extremely significant is the fact that in the *Laws*, the rulers, from whom the members of the Nocturnal Council will be selected, do not come from a certain social class. As such, there is no *a priori* exclusion of any prospective member because of his social origins. However, the prospective members are subjected to tough and painful assignments and ordeals before they are merited suitable to enter upon office. We can conclude, therefore, that the Nocturnal Council consists of individuals selected to govern the state based only on their personal capabilities.

The establishment of the Nocturnal Council, as explicitly stated by Plato, is associated with the salvation of the laws, i.e., the salvation of the nucleus and the spirit of the original legislation which is, nevertheless, characterized by oversights acknowledged by its original legislators, and which must be brought into focus and eradicated by the members of the Nocturnal Council, as ordained. In my opinion, this matter is of significance, but, to the best of my knowledge, it has not been properly emphasized in existing studies, and this is where this assignment draws the line. It is advisable to emphasize the fact that the role played by the spectators, who visit foreign cities and countries aiming at studying their legislation, is considered essential, as on returning home, it is their duty to appear before the Nocturnal council and report on whatever came to their notice that would prove useful in the further improvement of the laws of Magnesia. In effect, the Nocturnal Council is one of the bodies of the community, which are open to suggestions, capable of bringing about changes and improving on the existing legislation, and, therefore, being in position to ensure what is best for the community of the Magnetes and its citizens.

It is evident that the Nocturnal Council of the virtuous is on the alert for the salvation of the city of the Magnetes, as previously detailed, a conclusion reached by Athenian, as well, at the end of the twelfth Book of the *Laws*: *...if only our governors are chosen with care, and rightly educated; and being educated, and dwelling in the citadel of the land, may become perfect guardians, such as we have never seen in all previous life, by reason of the saving virtue which is in them* (969 b 10 - c 4).

As already noted, Plato tests his hopes for the better governing of the city on the members of the Nocturnal Council, which is exactly why he lays special emphasis on the kind of education they are going to receive, since education, admittedly, constitutes for Plato an essential factor leading to

progress, both on an individual and on a social level. The members of the Nocturnal Council are going to attend a full curriculum of scientific studies in order to attain wisdom. Indeed, Plato foresees the value of the knowledge which must be claim to by the members of the Nocturnal Council, in their capacity as the supreme community organ, since its members are going to participate in serious decision-making aiming at the development of the Cretan Magnesia and the improvement of its legislation. To achieve this goal, they need have knowledge superior to that of both the rest of citizens and the city's rulers.

In addition, the knowledge Plato requires from the members of the Nocturnal Council is not entirely different from the knowledge of the Philosophers-Kings of the *Republic*, since most members of the Nocturnal Council come from the rulers of the city of the Magnetes. This is truly significant, as it leads us to the conclusion that the Nocturnal Council consists of individuals who are on public office and are equipped not only with natural aptitudes but, primarily with intellectual capabilities.

The similarities between the members of the Nocturnal Council and the Guardians of the *Republic* led us to the conclusion that the Nocturnal Council is called to play a role in the city of the Magnetes similar to, but not entirely the same with, that of the Guardians in the *Republic*.

The attendance of the young at the Nocturnal Council's assemblies leads to the conclusion that the co-operation between the young and the senior members of the state can greatly contribute to the progress of the newly-founded city of the Magnetes, considering that the young, who play the role of the auxiliaries, could, in time, become the rulers of the city and, therefore, improve on the work done, but not completed, by the senior members of the state, ensuring its continuity through changes and improvements.

The Nocturnal Council, as its name suggests, had to hold an assembly preferably at night-time rather than at day-time, i.e., from dawn to sunrise. The intellectual and psychological state the individuals are in the that time favours such assemblies; assemblies, that is, which have to do with serious decision-making as regards the unobstructed operation of the laws and, in effect, of the salvation of the entire city of the Magnetes.

While trying to establish a connection between the Nocturnal Council and other city councils, we were led to the conclusion that, indeed, Plato in conceiving the ideal model of the community of the Magnetes, he took into consideration what is granted by historical reality. While working on that issue, we found out that the Nocturnal Council bears quite a resemblance with Plato's Academy as well as with contemporary collective bodies, like the Hebdomadal Council at Oxford.

The Nocturnal Council is called to embody the fundamental principle of philosophy in the state of the *Laws*. That is, the role of philosophy is connected with one particular institution, that of the Nocturnal Council, whose authorities have been accounted for with great care by Plato, by word of the foreign Athenian. As such, Nocturnal Council, the most impressive concept of Plato's last political creation, could play a significant role in the state; even without having official political power.

Based on what has already been stated, we could draw the overall conclusion that the Nocturnal Council, as an intellectual and moral aristocracy, constitutes the means conceived to attain the goal set by the state, which is no other than to safeguard the original nucleus and spirit of the laws of Magnesia, while at the same time improving on these laws, with the aid of individuals characterized by superior philosophical knowledge and empirical knowledge of the city-states. It is the duty of the members of this Council to lay claim to and to be conversant with virtue in its entirety, and

not only being capable of dealing with complex matters, but also to attain the knowledge of the one, a capability which constitutes the dominant feature of the dialectical philosopher. These members are the chosen ones, as Plato envisages them in the face of the philosopher and that of the dialectics, nurtured by a school, like that of Plato's Academy, who are called to safeguard the institutions, to be adding to and improving on them, and to save them from degenerating, while supervising all those who are in public office.

Ιωάννινα 2002

Ειρήνη Α.Ε. Κωστή

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η Ειρήνη Κωστή του Ανδρέα γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου ολοκλήρωσε τις βασικές της σπουδές. Το 1994 εισήχθη στο τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και αποφοίτησε επιτυχώς το 1998. Τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς εισήχθη μετά από επιτυχείς εξετάσεις στο εγκεκριμένο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών με τίτλο "Ελληνική Φιλοσοφία - Φιλοσοφία των Επιστημών" του τμήματος Φ.Π.Ψ. (Τομέας Φιλοσοφίας). Υπήρξε υπότροφος από το Ευρωπαϊκό εγκεκριμένο "Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης" για συμμετοχή στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του Τομέα Φιλοσοφίας κατά το ακαδημαϊκό έτος 1999 - 2000.

Επίσης, τον Οκτώβριο του 2000, εντάχθηκε μετά από επιτυχείς εξετάσεις στον Β' κύκλο σπουδών του ίδιου μεταπτυχιακού προγράμματος, με σκοπό την απόκτηση διδακτορικού διπλώματος. Εργάσθηκε στη Βιβλιοθήκη των Επιστημών Αγωγής και του Τμήματος Φ.Π.Ψ. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων από 1 - 5 - 1999 έως και 30- 7-2000.

Ιωάννινα 2002

Ειρήνη Α. Ε. Κωστή

